

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση • τεύχ. 42 • Άπρίλης-Μάης 1981 • 100 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση, τευχ. 42, Άπρίλης-Μάης 1981. 100 δρχ.
Κέκροπος 2, Άθηνα (Πλάκα) 119, τηλ. 3245332

Περιεχόμενα

Άγγελου Έλεφάντη 'Η επανάκτηση τής έλπίδας στό σοσιαλισμό
 Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου «Οί άρχηγικές άνάγκες του μέσου Έλληνα»
 Άγγελου Έλεφάντη . . . «Έπίσης σέ ό,τι άφορα τήν οικονομική καί τήν κοινωνική δομή είμαστε σοσιαλιστές»
 Γεράσιμου Βώκου Προβλήματα στή φιλοσοφία καί τήν ιστορία της
 Μιχάλη Μοδινού Χωροταξικές παράμετροι τής περιοχής Πηλίου
 Νίκου Π. Τερζή 'Η πορεία του Δμ. Πληνου άπό τή διάσπαση του Έκπαιδευτικού Όμίλου στό ΚΚΕ
 Γιώργου Σημαιοφορίδη 'Η χαμένη γοητεία του πολιτιστικού Κέντρου Άθήνας
 Νίκου Χριστοδουλάκη Γιά τήν άριστερά του Έργατικού Βρετανικού Κόμματος

Ό λογοτεχνικός πολίτης

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 500 δρχ., έτήσια 1000. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:
 Εύρώπης: έξάμηνη 650 δρχ., έτήσια 1200. ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 800 δρχ., έτήσια
 1500 ● Γιά Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 1000 δρχ., έτήσια 2000 ●
 ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Άθηνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, 'Ιδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ, 'Υμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή: Σταύρος Κουνδουράκης, 'Εμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσόβου 12, τηλ. 3622383 ● Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού, Στυμφαλίας 8 - Περιστερί, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Έπιμέλεια: Άφροδίτη Άντωνάκη ● Κυκλοφορεί στό περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη καί Β. Έλλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

Ἡ ἐπανάκτηση τῆς ἐλπίδας στό σοσιαλισμό

«Οὔτε ἡ ἐκμετάλλευση οὔτε ἡ πάλῃ ἐξαφανίστηκαν μέ τὴν ἦττα τοῦ 1978», διαπίστωνε ὁ Φρανσουά Μιττεράν, σέ ἀνύποπτο χρόνο. «Πέρα καί πάνω ἀπὸ τὰ ἐμπόδια πού ὄρθωσε τὸ ἐπιτελεῖο τοῦ ΓΚΚ ἡ ἐνότητα τῆς Ἀριστερᾶς θά ξαναγίνει πραγματικότητα».

Τὰ λόγια αὐτά τοῦ Φρανσουά Μιττεράν, γραμμένα σέ μιά ἐποχὴ πού τίποτε δέν προοιωνίζε τὸ σημερινό του θρίαμβο ἀποκοτῶν τώρα τὴν πραγματικὴ τους σημασία γιατί ἐπισημαίνουν καί τὰ προβλήματα πού ὑπῆρχαν στίς γραμμές τῆς Ἀριστερᾶς ἀλλὰ καί τὴν πίστη τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ τῆς Γαλλίας στὴν ἐνότητα. Αὐτὴ ἡ πίστη ἦταν πού ἔδωσε τὴ νίκη. Ἡ καταπληκτικὴ πειθαρχία πού ἔδειξε τὸ κομμουνιστικὸ ἐκλογικὸ σῶμα ψηφίζοντας ἀνεπιφύλλακτα τὸ σοσιαλιστὴ ὑποψήφιο μαρτυρᾷ γιὰ τὸ ἴδιο γεγονός, ἀλλὰ καί πόσο μικροπολιτικὴ ἦταν ἡ τακτικὴ τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος πού ὡς τὸν Α' γύρο τῶν προεδρικών ἐκλογῶν ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ ν' ἀποτρέψει τὴ νίκη τοῦ Μιττεράν. Τώρα ἐκεῖνο τὸ θλιβερό 15% τοῦ Μαρσαί, ἡ ταπείνωση ἑνὸς μεγάλου καὶ ἱστορικοῦ κόμματος θά στέκει μάρτυρας γιὰ τὴ χρεωκοπία μιᾶς πολιτικῆς πού, ἂς ἐλπίσουμε, θά περάσει στὴν ἀρμοδιότητα τοῦ ἱστορικοῦ τῶν ἀθλιότητων τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος.

Ἡ Γαλλία σήμερα δέν περνᾷ ἐπαναστατικὴ κρίση ἀλλὰ τὴ διαπερνᾷ ἔξαρση καὶ πάθος. Αὐτὸ τουλάχιστο δείχνει τὸ ξέσπασμα ἑνὸς καταπληκτικοῦ λαϊκοῦ λυρισμοῦ ἐδῶ καὶ τρεῖς ἑβδομάδες πού ἀποτελεῖ ἐγγύηση γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς νίκης τῆς Ἀριστερᾶς στίς βουλευτικὲς ἐκλογές σέ λίγες μέρες. Ἔνα εἶναι σίγουρο. Οἱ ἐργαζόμενοι τῆς Γαλλίας ἐπανάκτησαν τὴν ἐλπίδα τους στό σοσιαλισμό. Κι αὐτὸ σέ μιά ἐποχὴ πού τὸ σοσιαλιστικὸ ὄραμα ἔμοιαζε νά χάνεται στὰ ἀπώτατα ὄρια τοῦ πουθενά.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἡ νίκη τοῦ σοσιαλιστῆ ἡγέτη ἔδειξε ὅτι μιά πρώτη ἀντικαπιταλιστικὴ τομὴ δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ στίς σύγχρονες κοινωνίες παρμόνο ἂν συνεργήσουν ἀποφασιστικά ὅλες οἱ συνιστώσες τοῦ σοσιαλισμοῦ, τῆς ἀριστερᾶς, τῶν κοινωνικῶν κινήματων, παραδοσιακῶν καὶ νέων. Μὲ τὴν ἰδιαίτερότητά του, τὸ καθένα, τὴ δική του φωνή, χωρὶς τοὺς δοκιμασμένους σεκταρισμούς, τοὺς ἡγεμονισμούς καὶ τίς ἰσοπεδωτικὲς τακτικὲς, εἶναι στοιχεῖο ἀνεπανάληπτο, ἀναγκαῖο, ἀρθρωτικὸ ἑνὸς λόγου καὶ μιᾶς νέας τακτικῆς.

Τὸ σημαντικότερο λοιπὸν εἶναι ὅχι οἱ ἄμεσες ἀλλαγές πού θά πραγματοποιήσει ὁ Μιττεράν στὴ Γαλλία ἀλλὰ ὅτι ἀρχίζει νά ξεμπλοκάρεται ἡ πολιτικὴ ὅτι τὸ κοινωνικὸ σῶμα, οἱ δημιουργοὶ ἀξιών καὶ ζωῆς βρίσκουν τὴ φωνή τους τὴν εὐρηματικότητά τους, τὸ πάθος τους ν' ἀλλάξουν τὴ ζωή.

Αὐτὴ ἡ πλευρὰ τῶν γαλλικῶν ἐκλογῶν ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ ὀλόκληρη τὴν Εὐρωαριστερά. Ἡ ἐξέλιξη ὀρισμένων σοσιαλδημοκρατιῶν πρὸς τὸ σοσιαλισμὸ καὶ ἡ μετάπλάσή τους σέ σοσιαλιστικὰ κόμματα νέου τύπου πού ἐγκαταλείπουν τὴ χρεωκοπημένη γραμμὴ τῆς «ἐντιμῆς διαχείρισης τῆς κρίσης τοῦ καπιταλισμοῦ» – ἀνάμεσά τους τὸ Γαλλικὸ Σοσιαλιστικὸ Κόμμα, καὶ τὸν τελευταῖο καιρὸ οἱ παραδοσιακὲς Σκανδιναυικὲς σοσιαλδημοκρατίες, ὅπως καὶ τὸ Ἰσπανικὸ – καὶ παράλληλα τὸ ξεπάγωμα τῆς κομμουνιστικῆς σκέψης καὶ πρακτικῆς μέ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ εὐρωκομμουνιστικοῦ ρεύματος ἀποτελοῦν τὰ πρόδρομα συμπτώματα μιᾶς γενικότερης στροφῆς. Ἡ Εὐρώπη τῶν ἐργαζομένων, χάρη στὴν ἐμφάνιση τῆς Εὐρωαριστερᾶς, πού ἴσως καταφέρει νά ξεπεράσει τίς παραδοσιακὲς διασπάσεις τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἐγγράφεται στὴν ἡμερησία διάταξη. Ἡ, ὅπως ἐπιγραμματικὰ τόνισε γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Γαλλίας ὁ

Μιττεράν «ή κοινωνική πλειοψηφία γίνεται πολιτική πλειοψηφία», για δλό-
κληρη τήν Εύρώπη. Η έλπίδα για τήν ανάπτυξη τής Εύρωαριστεράς γίνεται
πιό δάσιμη μιά και τά νέα ρεύματα δέν προέρχονται ούτε από τήν κοίτη του
σταλινισμού ούτε από τήν κοίτη τής χρεωκοπημένης σοσιαλδημοκρατίας. Σέ
μιά έποχή κρίσης του μαρξισμού, ανάπτυξης των ποικίλων νεοφιλοσοφιών
πού προεξοφλούσαν τό θάνατο τής άριστερης σκέψης, σε μιά έποχή άποπυ-
κτικής πίεσης των υπερδυνάμεων, χρεωκοπίας του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» ή
νίκη του Μιττεράν στή Γαλλία επιτρέπει τήν έλπίδα και τήν άξιοπρέπεια.

Άγγελος Έλεφάντης

«Οί άρχηγικές ανάγκες του μέσου Έλληνα»

Γιά τό μικρό έκείνο ποσοστό του αναγνωστικού κοινού των Νέων, πού δέν
είναι άκόμα ώριμο νά δεχθεί, πώς οί μεγάλες αλήθειες μπορεί νά είναι άπλές, ή
πρωτοσέλιδη έκδοχή «Έλλάς-Γαλλία - σοσιαλισμός» έχει ανάγκη έμπλουτι-
σμού και μικροτροποποιήσεων από ειδικούς επιστήμονες. Από τόν κ. Γιάννη
Μεταξά, καθηγητή τής Πολιτικής επιστήμης του Πανεπιστημίου Άθηνών και
ύπό τόν τίτλο «Ο σοσιαλισμός μπορεί νά κερδίσει όπαδούς άπ' όλα τά κόμμα-
τα» μαθαίνουμε, πώς ή νίκη του Μιττεράν οφείλεται στήν «πολυσυλλεκτική
τακτική» του σοσιαλιστικού κόμματος, στήν εισχώρησή του δηλαδή στίς
«πλευρικές περιοχές των άλλων κομμάτων». Τής εισακτικής αυτής πρώτος διδά-
ξας είναι βέβαια ό Άντρέας, ό όποιος τήν έφήμοζε ήδη από τήν έποχή πού ό
Μιττεράν ταλαιπωρείτο άκόμα από τό καταδικασμένο πείραμα τής «Ενωμένης
Άριστεράς». Γι' αυτό και στό χώρο του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος
«οί χειρισμοί πού έχουν γίνει δείχνουν μεγάλη μαεστρία, μετρημένα άμφί-
πλευρη πολυσυλλεκτική τεχνική και καθόλου, όπως οί αντίπαλοι του κινήμα-
τος ισχυρίζονται, ασυνέπεια».

Όσο όμως κι' άν κωκοποιηθεί ή πρόσφατη ιστορία τής γαλλικής άριστεράς
για νά χωρέσει στα μέτρα των «συλλεκτικών τεχνικών» και τής «μεγάλης μαε-
στρίας» του ΠΑΣΟΚ, ύπάρχει ένα σημείο, όπου παραλληλισμοί δέν χωράνε:
τό Σοσιαλιστικό Κόμμα Γαλλίας είναι, όπως και νά τό κάνουμε, κόμμα· ό Άν-
τρέας είναι άπλώς ό Άντρέας. Ο κ. Μεταξάς είναι έτσι αναγκασμένος νά
παραδεχθεί, ότι «στή Γαλλία τό χαρισματικό στοιχείο έπαιξε πολύ μικρό ρό-
λο». Πλήν όμως εδώ είναι Μπαλκάνια, και «οί άρχηγικές ανάγκες του μέσου
Έλληνα - είτε μās άρέσει είτε όχι, και βεβαίως όχι - δέν είναι ίδιες (...) Ο
Έλληνας πολιτικός άρχηγός δέν έχει τό δικαίωμα νά άγνοήσει τ. γεγονός άυ-
τό. Θά πρέπει νά άξιοποιεί τήν έμπιστοσύνη πού ό λαός του παρ' έχει προσω-
πικά και νά προχωρεί σε αποφάσεις χωρίς τήν ύποχρεωτική συμφνία παρα-
γόντων πού κάτω από τό πρόσχημα δήθεν δημοκρατικών διαδικασιών άνα-
βάλλον χειρισμούς...»

Στό σημείο αυτό ό κ. Μεταξάς εγκαταλείπει τούς γαλλικούς σοσιαλισμούς.
Κοντοστεκέται βέβαια για λίγο ανάμεσα στό καιροσκοπικό «είτε μās άρέσει
είτε όχι» και στό σθεναρό έκείνο «και βεβαίως όχι». Πολύ σύντομα όμως
μεταξύ πολιτικής επιστήμης και μάλιστα σοσιαλιστικής άπόχρωσης και πολιτι-
κού μάρκετιγκ ψευδολαογραφικού τύπου διαλέγει τό δεύτερο. ΠΑΣΟΚ...

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Ἐνδρέου Παπανδρέου ἀποσαφηνίσεις

«Ἐπίσης σέ ὄ,τι ἀφορᾷ
τὴν οἰκονομική καί τὴν κοινωνική δομή
εἴμαστε σοσιαλιστές...»

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

«Ἐπίσης σέ ὄ,τι ἀφορᾷ τὴν οἰκονομική καί τὴν κοινωνική δομή εἴμαστε σοσιαλιστές».

Ἡ ἐκπληκτική αὐτή φράση ἀνήκει στὸν κ. Ἐνδρέα Παπανδρέου. Μὲ ἢ χωρὶς τὰ συμφραζόμενά της σημαίνει ὅτι:

Τὸ ΠΑΣΟΚ εἶναι ἀκόμα σοσιαλιστικό, ἔχει δηλαδή πρόγραμμα πού ἀποβλέπει στό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοοικονομικοῦ σχηματισμοῦ.

Ἡ ὅτι τὸ ΠΑΣΟΚ εἶναι σοσιαλιστικό κόμμα μόνο σέ ὄ,τι ἀφορᾷ τὴν οἰκονομική καί τὴν κοινωνική δομή, ἀλλά δέν ἀποβλέπει στό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό τῶν ἄλλων ἐπιπέδων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας (κράτος, κρατικοὶ μηχανισμοί, θεσμοί κτλ.).

Ποιὸ ἀπὸ τὰ δύο; ἢ καί τὰ δύο; ἢ κανένα; Τὴν ἀμφισημία, ἢ μᾶλλον τὴν ἄκρα ἀσάφεια τῆς διατύπωσης δέν τὴν γιαιτρεύουν οὔτε οἱ διατυπώσεις πού προηγούνται οὔτε ὅσες ἔπονται, ὅλος αὐτός ὁ ἀνεμοστρόβιλος τῶν ἀπαντήσεων τοῦ προέδρου τοῦ ΠΑΣΟΚ στὰ 48 «κρίσιμα ἐρωτήματα» πού τοῦ ἔθεσε ὁ δημοσιογράφος τοῦ Βήματος κ. Στ. Ψυχάρης (26.4.81). Μάλιστα ἡ σύνταξη τῆς ἐφημερίδας, χαρακτηρισε τὶς ἀπαντήσεις ἕνα νέο Κοινωνικό Συμβόλαιο.

Ἄν τὰ λόγια πού λέγονται καί γράφονται ἔχουν κάποια σημασία, καί νομίζω ὅτι ἔχουν, ἢ συνέντευξη αὐτῆ τοῦ κ. Παπανδρέου εἶναι σημαντική. Σημαντική γιατί ἀποκαλύπτει τὸ πραγματικό πολιτικό νόημα ἀπειρων χειρονομιῶν, χειρισμῶν, κινήσεων, ἀναλύσεων, τοποθετήσεων μᾶς ὁλόκληρης περιόδου, γιατί

ἀναδεικνύει μιά στρατηγική καί ἕνα πολιτικό ὕφος. Ὁ λόγος τοῦ Α. Παπανδρέου προδίδεται ἀπὸ τὴ γλώσσα του, μιά γλώσσα πού σέ κάθε φράση, σέ κάθε ἀράδα, ἐκδικεῖται. Καί ἐκδικεῖται σκληρᾶ. Ὅχι γιατί τὰ ἑλληνικά του εἶναι ἀνελλήνιστα καί μαργαριταροδορθή, ὄχι μόνο γιατί βρῖθαι ἀπὸ γλωσσοενοιολογικούς βαρβαρισμούς, ὅπως ἐκεῖνο τὸ «ἀνευθυνοποίηση», (σέ λίγο, μὲ τὴ δομική ἀλλαγὴ τοῦ ΠΑΣΟΚ, θά μιλάμε «ἀντρεοπαπαντρεοποιημένα» ἑλληνικά -) ἀλλά κυρίως γιατί ὁ πολιτικός του λόγος δέν εἶναι παρὰ ἕνα ἀκατονόμαστο ἤξεις ἀφήξεις, γιατί μὲ ἀνευθυρίαστη ἀνεση κακοποιεῖ τὶς ἐνόιες καί τὴν κοινή νοημοσύνη, γιατί ξεφουρνίζει τὰ πολιτικά ρεμέδια ὅπως οἱ κομπογιαννίτες τὴν πιγκραγκουριά γιὰ τὸν καρκίνο (παράδειγμα ἔλασον: «μᾶς χρειάζεται αὐτό πού λέμε μάνατζμεντ»), γιατί ἡ συνέντευξη εἶναι σκέτη ἀσάφεια, καί ὅπου εἶναι σαφῆς ὑπάρχει ἀπόκρυψη καί ὅπου δέν ὑπάρχει ἀπόκρυψη βρῖσκεται σέ πλήρη ἀντίφαση μὲ ὅσα ἔλεγε χτές καί προχτές. Καί βρῖσκεται σέ ἀντίφαση γιατί οἱ ἰδέες πού ἐκφράζουν τὰ λόγια του εἶναι ἀντιφατικές καί, ἠθελημένα ἢ ἀθέλητα, ἀσφαεῖς. Ὅλες ἐκτός ἀπὸ μιά: ἡ κατάκτηση τοῦ πρωθυπουργικοῦ θώκου. Στόχος πού, μὲ ὅσα συνεπάγεται, ἀποκαλύπτει τὴ στρατηγική καί τὸ ὕφος τοῦ ἀνδρός. Ὁ στόχος θεμιτός. Καί ἐξάλλου ὁ μακρὺς κατάλογος τῶν Ἑλλήνων πρωθυπουργῶν ἀπὸ συστάσεως ἑλληνικοῦ κράτους δέν θά φτωχέψει ἰδιαίτερα ἂν περιλάβει καί τὸν Ἐνδρέα Παπανδρέου. Ὅταν ὁμως στόχοι, ἰδέες καί προγράμματα εἶναι αὐτός ὁ σοσιαλισθολός ἀνεμοστρόβιλος πού διαβάσαμε στό

Βήμα, τότε αρχίζουν τα «καλιαρντά της εξουσίας», πού έλεγε κάποιος για άλλη περίπτωση. Της άστικής εξουσίας, βέβαια.

Περί σοσιαλισμού ό λόγος;

Κάθε άλλο μάλιστα. Ο λόγος αυτός χάθηκε στα πλαίσια του άντρεοπαπαντρεϊκού πατερνάλισμού που όσο μπορεί — και τό μπορεί πολύ — ταιλιωρεί τίς ιδέες και τίς πνευματικοπολιτικές κατακτήσεις όλων των σοσιαλιστικών τάσεων και ρευμάτων πού γνώρισε ως τόρα ό κόσμος. Ο κατά τόν Α. Παπανδρέου έλληνικός δρόμος για τό σοσιαλισμό, πού «δέν κλέβει ξένα πρότυπα» συνίσταται σέ τούτο τό άπλό: νά μήν έχει καμιά σχέση μέ κανένα σοσιαλισμό. Παλιότερα μέ τόν μπααθικό άντιμπεριαλισμό, τόν τριτοκοσμικό επαναστατισμό, τό λαϊκισμό, τήν έξύμνηση τής κενταφικής Τζαμαχαρίας, τή σαπουνόφουσα τής «Μεσογειακής Κοινής Άγοράς», τήν καταστροφή πού μās περιμένει από τήν ΕΟΚ, τήν Σαμίρ-Άμινικής έμπνευσης «αυτόκεντρη οικονομία», τήν αυτοδιαχείριση κλπ. και, σήμερα, μέ τούς στόχους πού άκροθιγώς περιέγραψε ό Α. Παπανδρέου στό *Βήμα* τής 26.4.81, στόχοι προσαρμοσμένοι ρεαλιστικά στό μπόφορ πού βρίσκει τό ΠΑΣΟΚ στήν άκάθεκτη πορεία του πρός τήν έξουσία, κατάφερε νά πεί τά πάντα και τελικά τίποτε, τίποτε άναγνωρίσιμο ως πρόγραμμα σοσιαλιστικό, τόσο πού στή συνεδρίαση τής κοινοβουλευτικής ομάδας τής Νέας Δημοκρατίας δικαίως ό κ. Ράλλης παρατηρούσε: «Μέ τή συνέντευξη αυτή έμφανίζομαι έγώ άριστερότερα από τόν κ. Παπανδρέου» (Νέα 6.5.81).

Τά σοσιαλιστικά προγράμματα, από τά πιό εκκεντρικά ως τά πιό κοινότυπα, από τά πιό άνορθόδοξα ως τά πιό ορθόδοξα, από τά πιό άναθεωρητικά ως τά πιό επαναστατικά από τά πιό μετριοπαθή ως τά πιό ρηξικέλευθα, έχουν όλα ένα κοινό γνώρισμα: άντιπροσωπεύουν μικρούς, μεγάλους ή και άπόλυτους κινδύνους για τό άστικό καθεστώς. Όλος ό κόσμος ξέρει ότι ό σοσιαλισμός δέν στέργει στήν εκμετάλλευση πού επιφυλλάσσει στους εργαζόμενους και δημιουργούς ζωής τό άστικό καθεστώς. Γι' αυτό είναι έχθρός του έξ όρισμού, και ως πολιτική παράταξη φτιάχνεται μέσα από μιά συνεχή αντιπαλότητα πρός τόν άστισμό, αντιπαλότητα πού συνεχίζεται και δεξύνεται όταν οι σοσιαλιστικές δυνάμεις κατακτήσουν τήν έξουσία, γιατί τότε τούς δίνεται ή πολιτική δυνατότητα νά υλοποιήσουν έμπρακτα τήν «έχθρα» τους πρός τό καπιταλιστικό σύστημα, δηλαδή νά προοδούν σέ μεγάλες ή μικρότερες άλλαγές άντικαπιταλιστικού-άντι-άστικού χαρακτήρα.

Ο Α. Παπανδρέου τό 1977, στη σιωπηρή της προεκλογικής εκστρατείας, συμβούλευε τά στελέχη του νά μήν προβάλλουν «μαρξιστικές ή μεγιστοποιημένες επιδιώξεις, γιατί τό άριστο είναι έχθρός του καλού». Τώρα, επιτηδειότερος στήν κρυψίνοια, όταν ό δημοσιογράφος του *Βήματος* παρατηρούσε: «λένε ότι από μιά άνοδο του ΠΑΣΟΚ στήν έξουσία κινδυνεύει τό άστικό καθεστώς», μέ τή μεγαλύτερη για «σοσιαλιστή» άνεση του κόσμου άπαντούσε:

«Τό μόνο πού κινδυνεύει από μιά άνοδο του ΠΑΣΟΚ είναι ή μονοκρατορία τής δεξιάς. Τίποτε άλλο. Εκείνο πού κινδυνεύει είναι ή τσαπατσουλιά, ή προχειρότητα, ή κερδοσκοπία, και θά έλεγα χωρίς νά είναι σκληρό, ή λωποδυσία γενικώς».

Γιά τ' όνομα του Θεού! Δέν θά κινδυνεύσει μέ τήν άντρεοπαπαντρεϊκή άλλαγή ό καπιταλισμός, ή εκμετάλλευση, ή βία, οι ιεραρχικές σχέσεις, ό καπιταλιστικός καταμερισμός εργασίας, ό ταξικός άνταγωνισμός, ή άστική ιδεολογία, τό άστικό άυταρχικό κράτος, όλα αυτά τά δεινά πού συγκροτούν τό καπιταλιστικό σύστημα, τήν άθλιότητα τής κοινωνικής και καθημερινής ζωής και πού οι σοσιαλιστές όλου το κόσμου έδώ και έναμιση αιώνα πολέμησαν και πολεμούν. Άλλά είπαμε, ό Α. Παπανδρέου σέ τίποτε δέν θέλει νά μοιάσει μέ τούς άλλους σοσιαλιστές, μήν τυχόν και θεωρηθεί ότι κλέβει ξένα πρότυπα. Λίγο πιό κάτω όμως δεβαιώνει ότι «πιστεύει στόν ελληνικό δρόμο για τό σοσιαλισμό». Όποτε ό όρισμός αυτού του δρόμου υπάγεται στό άκόλουθο διαζευκτικό σχήμα: «Η, τό ΠΑΣΟΚ παίρνει τήν έξουσία, καθησυχάζοντας τούς άστούς πώς τίποτε δέν έχουν νά φοβηθούν, και στή συνέχεια τούς τή σκάει προχωρώντας, από θέσεως ισχύος πλέον, στό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, καθόσον. — τό είπε κι αυτό: — σ' ότι άφορā τήν οικονομική και κοινωνική δομή είμαστε σοσιαλιστές». Η, παρόλο πού θά έχει πάρει τήν έξουσία, συνεχίζει τήν ίδια κι άπαράλλαχτη άστική πολιτική, πατάσσοντας ένδεχομένως τήν τσαπατσουλιά και τή λωποδυσία, πράγμα πού οι άστοί κάθε άλλο παρά έχουν νά τό φοβηθούν. Ίσως μάλιστα και τό επιθυμούν. Σοσιαλιστικότητα.

Τέτοιο δίλημμα όμως δέν άπορρχει πιά, άν ποτέ άπέρρρει, από τήν πολιτική πραγματικότητα του ΠΑΣΟΚ. Ο Α. Παπανδρέου ούτε άποκρύπτει ούτε άμβλύνει τό σοσιαλιστικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ, ούτε προσπαθεί νά διασκεδάσει τούς κινδύνους πού θά συνεπαγόταν ή εκλογική του επιτυχία για τό άστικό σύστημα, ώστε, νά έξασφαλίσει έστω καιροσκοπικά, τήν έμπιστοσύνη των φιλελεύθερων αλλά άστικών στοιχείων. Γιατί τό ΠΑΣΟΚ, έτσι όπως τό σκιαμαφεί ό Α. Παπανδρέου, δυστυχώς δέν έχει πρόγραμμα σοσιαλιστικό. Και πρέπει ν' αυτόν πιστέψουμε: δέν έχουμε τό δικαίωμα νά δεχτούμε τό έλαφρυντικό του ένδεχόμενου εκλογικού καιροσκοπισμού: τό άστικό καθεστώς δέν έχει τίποτε νά φοβηθεί καταπώς λέει ό ίδιος άν τό ΠΑΣΟΚ κερδίσει τίς επόμενες εκλογές.

Πρίν από τίς εκλογές του 1977, μέ τό Μάκη Καβουριάση, σ' ένα κείμενό μας, δημοσιευμένο στόν *Πολίτη*, (Νοεμ. 1977, αριθ. τευχ. 13) άντί γι' τελικό συμπέρασμα διατυπώναμε τό άκόλουθο έρώτημα σχετικά μέ τό ΠΑΣΟΚ: «ή εκδαση τής σύγκρουσης σοσιαλισμού-λαϊκισμού έχει κριθεί ή βρίσκειται σέ έξέλιξη;» Τώρα νομίζω πώς μπορούμε νά άπαντήσουμε: Περί σοσιαλισμού άς μή γίνεται λόγος. Στο σπίτι του κρεμασμένου δέν μιλάνε για σκινί.

Τό νέο «Κοινωνικό Συμβόλαιο»

Άλλά ἄς δοῦμε λίγο αὐτή τή συνέντευξη, κειμήλιο τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτικοῦ ρητορισμοῦ. Ὁ κ. Α. Παπανδρέου εἶπε περίπου τὰ ἑξῆς.

● Τό Σύνταγμα τοῦ 1975 ἱκανοποιητικό, χάρις καί στή δράση τῆς μικρῆς τότε κοινοβουλευτικῆς ομάδας τοῦ ΠΑΣΟΚ, πού ὅμως εἶχε ἀποχωρησεῖ ἀπό τή ψηφοφορία. Μήπως ἡ μνήμη δέν καταλέγεται πιά στίς πολιτικές ἀρετές τοῦ Νεοέλληνα; Ἐπιπλέον, κατά τή διαβεβίωση τοῦ Α. Παπανδρέου, παρέχει τή δυνατότητα γιά «διάφορες μορφές ἐπιχειρηματικῆς πρωτοβουλίας δημόσιων συνεταιρισμῶν καί ιδιωτῶν». Καμιά μνεία γιά ἀναθεώρηση τῶν διατάξεων πού ὁμολογουμένως εἶναι ὄριμες γιά ἀναθεώρηση.

● Οὔτε συγκεκριμένη δέσμευση γι' τό θέμα τῶν βάσεων ὑπάρχει. Μίλησε ἀπλῶς γιά «στεγανοποίησή τους» (νοίκιασμα;) καί ἐντελῶς ἄοριστα γιά τή διαμόρφωση ἐνός «χρονοδιαγράμματος γιά τήν ἀπομάκρυνσή τους». Τό ἴδιο καί γιά τό ΝΑΤΟ. Ἡ Ἑλλάδα μὲν γενικῶς θά ἀποχωρήσει ἀλλά «στό ρυθμό ὑλοποίησης αὐτοῦ τοῦ στόχου τό ΠΑΣΟΚ θά λάβει ὑπόψη του τόσο τίς ἐξοπλιστικές ἀνάγκες τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τῆς χώρας ὅσο καί τήν ἐξέλιξη τοῦ σχετισμοῦ δυνάμεων στό διεθνή χῶρο καί ἰδιαίτερα στήν περιοχή μας». Θά πάρει δηλαδή ὑπόψη ἀκριβῶς ὅσα καί ἡ σημερινή κυβέρνηση. Ὁ νατοϊκός προσανατολισμός τῆς χώρας δέν κινδυνεύει.

● Ἐθνικοποιήσεις-κρατικοποιήσεις: Ὑπάρχουν πάρα πολλές στήν Ἑλλάδα. Δέν μᾶς χρειάζονται ἄλλες. Ἀντίθετα χρειάζονται κοινωνικοποιήσεις. Δηλαδή; Δέν ὑπάρχει δηλαδή. Παράδειγμα: «Ὅπως ἔχω δηλώσει καί στή Βουλῆ τό θέμα δέν εἶναι ἄν θά κοινωνικοποιηθεῖ ἡ Ἐθνική Τράπεζα, πού εἶναι ἤδη κοινωνικοποιημένη ἀφοῦ σέ μέγιστο βαθμό τήν ἐλέγχει τό κράτος». Ἄλλου δηλώνει ὅτι οἱ κρατικοποιήσεις ἢ οἱ ἐθνικοποιήσεις εἶναι ὀλέθριο πράγμα. Ἀλήθεια ὁ Μιττεράν στή Γαλλία τί θά κάνει; Κρατικοποιήσεις, ἐθνικοποιήσεις ἢ κοινωνικοποιήσεις;

Μ' αὐτούς τούς ὁρισμούς-λάστιχο εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβει κανεῖς τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ ἀρχηγός τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐκτός ἀπό τό αὐτονόητο (καί ὁμολογημένο ἀπό τόν ἴδιο) ὅτι οἱ κρατικές ἐπιχειρήσεις καί οἱ ὀργανισμοί θά ἐλέγχονται ἀπό ὄργανα πού θά ἐπανδρώσουν ἄνθρωποι ἐμπιστοί στή νέα Κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Π.χ. ὅτι θά ἀλλάξει ὁ Διοικητής τῆς ΔΕΗ, πιθανῶς καί τό Διοικητικό τῆς Συμβούλιο. Προσθέτει ὅμως ὅτι ὁ προγραμματισμός θά ἐντάσσεται «στήν ὅλη δομή τῆς διοικήσεως». Ἀκριβῶς. Ἐνῶ τώρα ἐντάσσεται ἐκτός τῆς «δομῆς».

● Νέο στοιχεῖο ὅτι θά κοινωνικοποιηθοῦν τὰ τιμῆματα, τὰ λιπάσματα καί τό «μεγάλο εἰσαγωγικό καί ἐξαγωγικό ἐμπόριο». Ρωτεῖστε τόν ἴδιο νά σᾶς πεῖ τί θά εἶναι αὐτό τό ἐθνικοποιημένο, τό κρατικοποιημένο, ἢ τέλος πάντων, «κοινωνικοποιημένο» «εἰσαγωγικό καί ἐξαγωγικό ἐμπόριο». Ἡ καλύτερα ρωτεῖστε τούς χιλιάδες Ἑλληνες ἐμπορικούς ἀντιπρο-

σώπους, πρᾶτηριούχους, μεταφορεῖς, εἰσαγωγεῖς, κλπ. νά μάθετε πῶς αὐτοί τήν καταλαβαίνουν.

● Ἀποκέντρωση: Θά ὑπάρξει πολλή. Παράδειγμα πρὸς κατανάλωση ὅσων αἰσθάνονται σήμερα ὅτι εἶναι ἀπλά ἐκτελεστικά ὄργανα μιᾶς υπερτροφικῆς κεντρικῆς ἐξουσίας: «Προτάσεις ἀπό τήν περιφέρεια θά διαμορφώνονται καί θά ἔρχονται πρὸς τὰ πάνω, στά ὑπουργεῖα. Καί θά διαμορφώνεται τελικά ἓνα γενικό 5ετές πρόγραμμα τοῦ ὁποῖου ἡ ἐκτέλεση θά ἀποκεντρώνεται πρὸς τὰ κάτω. Θά στελεχώσουμε ὅμως τίς Νομαρχίες μέ τεχνοκράτες ἔτσι ὥστε πραγματικά νά μπορέσουν νά δγάλουν πέρα τῆ δουλειᾶ. (...) Τά ἄλλα θέματα Ἄμυνα, Παιδεία κλπ. παραμένουν στήν κεντρική ἐξουσία».

● Θά γίνει ἐθνική φαρμακοβιομηχανία. Λαμπρά. Καί πολεμική βιομηχανία. Ἄλλά ὑπάρχει καί ἀναπτύσσεται ραγδαῖα. Ὅσο γιά τὰ χρήματα τῶν τραπεζῶν θά πᾶνε σέ καλή μεριά. Ἰδοῦ: «Ὅταν λέμε κοινωνικοποίηση τῶν Τραπεζῶν ἐννοοῦμε ὅτι θά διαμορφωθεῖ μιᾶ πιστωτική πολιτική ἡ ὁποία θά συνδέεται μέ ἓνα μακρόπνοο πρόγραμμα ἀναπτύξεως, τό ὁποῖο θά πρέπει νά ὑπηρετήσουν οἱ Τράπεζες μέ τίς πιστώσεις τους». Καί ἀλλοῦ, γιά τή χρηματοδότηση τῶν ἐπιχειρήσεων, πῶς συγκεκριμένα: «Κριτήριο θά εἶναι ἡ παραγωγικότητα, ἡ ἀποδοτικότητα τῆς ἐπιχειρήσεως στά πλαίσια ἐνός ἀναπτυξιακοῦ προγράμματος πού θά ἔχει καί τήν ἀντιστοιχία του στό βιομηχανικό τομέα ὅπως γίνεται καί σέ ἄλλες χώρες». Νέος ὁρισμός λοιπόν τῆς κοινωνικοποίησης: πιστωτική ἀναπτυξιακή πολιτική σὺν ἀποδοτικότητά τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἡ διαφορετικά: ἐπενδύσεις στούς δυναμικούς κλάδους, «μάνατζμεντ» καί ἔνταση στή χρήση τῶν ἀνθρωπίνων μηχανῶν πού λέγονται ἐργάτες. Ἄν τό πετύχει καλύτερα ἀπ' ὅσο τό πετυχαίνει ἡ Νέα Δημοκρατία, αὐτή θά εἶναι ἡ τελευταία πού θά μποροῦσε νά διαμαρτυρηθεῖ.

● Θά γίνουν ὥστόσο καί ἀγροτοβιομηχανικοὶ συνεταιρισμοί. Ἄλλά ὑπάρχουν. Τό ΠΑΣΟΚ ὅμως θά τοὺς προσφέρει «τεχνική βοήθεια. Χρειάζεται αὐτό πού λέμε μάνατζμεντ. Δέν γίνονται αὐτά χωρὶς διοίκηση». (Ἐλεος! Λίγο λιγότερο κράτος κύριε Παπανδρέου). Ἄλλά ἡ κοινωνικοποίηση στὸν ἀγροτικό τομέα πάει ἀκόμη βαθύτερα: «ὅταν λέμε κοινωνικοποίηση στά πλαίσια τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἐννοοῦμε τή διαμόρφωση ἐθελοντικῶν συνεταιρισμῶν». Πότε γιά τελευταία φορὰ οἱ «τεχνοκράτες» τοῦ ΠΑΣΟΚ ἐπισκέφτηκαν γεωργικό συνεταιρισμὸ ὅπου διαπίστωσαν τή βία πρὸς αἰσθητικὴν ἀγροτῶν στούς συνεταιρισμούς, καί θέλουν τώρα νά γιαντρέψουν τό κακό;

● Ἡ κυβέρνηση. Βεβαίως αὐτοδύναμη κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἄλλά στήν ἐρώτηση τοῦ δημοσιογράφου ἄν πιστεύει «ὅτι μιᾶ κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ θά πρέπει νά ἔχει ὡς κύριο γνώρισμα τήν τεχνοκρατική τῆς δομῆς», ἡ ἀπάντηση ἦρθε ἀποσοβλωτική: «Ἀσφαλῶς πρέπει νά ἔχει καί τήν τεχνοκρατική τῆς δομῆς». Προσωπικά ὑποψιάζομαι ὅτι αὐτή ἡ τεχνοκρατική

δομή» της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ δεν είναι παρά τό άλλο όνομα της «διεύθυνσης». Άλλά τί σημασία έχουν οί δικές μου ύποψίες ή του όποιουδήποτε άλλου άφου πρόθεση του ΠΑΣΟΚ είναι νά επιλέξει εκείνα τά στελέχη «πού είναι άποφασισμένα νά ύπηρετήσουν τό λαό και τό έθνος» και θά τούς δώσει «τήν εύκαιρία νά άξιολογηθούν».

● Για τήν ΕΟΚ. Τό ΠΑΣΟΚ όντας κατά τής ένταξης τής χώρας στην ΕΟΚ ύπόσχεται δημοψήφισμα για νά αποφασίσει κατευθείαν ό λαός. «*Δημοψήφισμα μέ δύο έρωτήματα: Παραμονή στην ΕΟΚ ή έξοδος και ειδική συμφωνία;*» Τά δημοψήφισματα όμως άποφασίζει ό πρόεδρος τής Δημοκρατίας, ό όποιος ως γνωστόν, έβαλε τή χώρα στην ΕΟΚ. Λεπτομέρεια. Στο μεταξύ βέβαια, ό,τι έγινε έγινε. «*Τό ότι άφου είμαστε στην ΕΟΚ πρέπει νά δώσουμε τή μάχη για τά συμφέροντα τής χώρας μας είναι αυτόνομο γιά ένα κόμμα όπως τό ΠΑΣΟΚ πού άναλαμβάνει τς ευθύνες του άέναντι στό λαό και τή Χώρα*». Ό καθένας πρέπει νά εύχηθεί ή κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ νά δώσει τή μάχη στην ΕΟΚ για τά συμφέροντα τής χώρας. Όλοι όμως ξέρουμε ότι τό ΠΑΣΟΚ δεν έχει καμιά άπολύτως συγκεκριμένη άπάντηση στα τεράστια προβλήματα πού θέτει ή ένταξη τής Ελλάδας στην ΕΟΚ. Και δεν έχει, άκριβώς, γιατί επί έξη χρόνια πάνω στην άντι-ΕΟΚ διαμαγωγία του στήριξε τς προοπτικές του για τήν κατάκτηση των ψηφοφόρων διαπαιδαγωγώντας τους μέ τήν άγνοια και τήν παραγνώριση των προβλημάτων.

● Τό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ. Κατασκευάζεται. Άλλωστε μαθαίνουμε ότι έχει καλέσει «ένα άριθμό Έλλήνων άποκλειστικά οικονομολόγων πού εργάζονται είτε στην Ελλάδα είτε στό έξωτερικό» πού θά εκπονήσουν τό οικονομικό και πολιτικό (;) πρόγραμμα των πρώτων μηνών· για πίο μακροπρόθεσμες λύσεις έτοιμάζεται ή «*Διακήρυξη Κυβερνητικού Προγράμματος*». «*Θά είναι ένα μικρό βιβλίο 100-150 σελίδων τό όποιο θά περιέχει σφαιρικά τήν κυβερνητική πολιτική του ΠΑΣΟΚ, και τό όποιο θά κυκλοφορήσει άπωσδήποτε πριν από τς εκλογές*».

Μιά γεύση αυτού του προγράμματος μπορούμε νά πάρουμε άπ' όσα κίολας διακήρυξε ό άρχηγός του ΠΑΣΟΚ. Μπορούμε επίσης νά βγάλουμε ένα συμπέρασμα. *Δέν ύπάρχει σοσιαλιστικό πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ*. Έτσι ό λαός προσχωρεί στό κόμμα αυτό όχι στή βάση ενός σοσιαλιστικού προγράμματος αλλά στή βάση μιάς διαβεβαίωσης και μιάς έλπίδας για τήν «Άλλαγή».

Ή ρεβάνς της «κεντροαριστεράς»

Τό συμπέρασμα ότι τό ΠΑΣΟΚ, παρόλο πού ξεκίνησε ως κίνημα σοσιαλιστικής προοπτικής, σήμερα, μπροστά σε κυβερνητικές ευθύνες δεν είναι πλέον κόμμα σοσιαλιστικό δεν άπορρέει από κάποια πίκρα ή πολεμική επειδή μäs εκλεψε τήν πελατεία. Γιατί

έχει ειπωθεί συχνά ότι ό Α. Παπανδρέου σφετερίζεται τούς προγραμματικούς στόχους του σοσιαλισμού και τούς προσάγει ως έμπόρευμα στην άγορά για νά τούς άνταλλάξει μέ ψήφους. Κανείς όμως δεν δικαιούται νά επικαλείται τίτλους κυριότητας των σοσιαλιστικών ιδεών και κανένα κληρονομικό δικαιοδέν άπονέμει τήν άποκλειστική νομή σε κάποιους αυτόκλητους ιστορικούς δικαιούχους του σοσιαλισμού. Έπομένως, όποιοσδήποτε δεν έχει παρά νά άντλήσει τς ιδέες του από τήν παγκόσμια και ντόπια παράδοση, νά τς αναπλάσει, νά τς προσαρμόσει, νά τς κατακτήσει. Οί ιδεοπλαστικές και οί πολιτικοπλαστικές διαδικασίες είναι έξ όρισμού άνοιχτές και άπερίφραχτες. Άλλά άκριβώς επειδή οί ιδέες πού συγκροτούν τό σώμα του σοσιαλισμού, ή καλύτερα των σοσιαλισμών, άνήκουν σε εκατομμύρια παλαιότερους και σύγχρονους επώνυμους και άώνυμους δημιουργούς τής εργαζόμενης άνθρωπότητας, ή περί ψηφοθηρίας ύπόνοια γίνεται βάσιμη άν δεν ύπάρχει εκείνη ή άπαρασάλευτη κι άδιάσειστη ένταξη τό στρατόπεδο των ιδεών και των μορφών πρακτικής του σοσιαλισμού. Τού όποιου σοσιαλιστές μόνο εκείνους πού διακονούν ένα όρισμένο μοντέλο σκέψης και δράσης. Χρειάζεται τουλάχιστο κάποια ευσέβεια για τό πολιτικό και κοινωνικό πρόγραμμα πού έμπεριέχει έστω τά πρώτα σέριματα τής κοινωνικής άπελευθέρωσης, άπαιτείται κάποια συνέπεια άέναντι στό αίτημα τής γενικής *έλευθερίας* (Γκράμσι) πού άποτελεί τήν άτμόσφαιρα μέσα στην όποία παίρνουν ζωή και δυναμώνουν τά κινήματα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού.

Ό δρόμος, λοιπόν, τής ένταξης στό στρατόπεδο του σοσιαλισμού είναι άνοιχτός για τόν καθένα. Και γ'αυτούς όπαδούς του Α. Παπανδρέου και για τόν ίδιο. Αυτός όμως, έτσι όπως τό έφεραν οί περιστάσεις νά περιβληθεί τό φωτοστέφανο του λυτρωτή, τόν έφραξε για τά καλά. Και για τόν έαυτό του και για τούς όπαδούς του. Έκει στα χρόνια τής μεταπολίτευσης, παρέλαβε τόν, συμπιεσμένο από τή στρατιωτική δικτατορία και τή μακρόχρονη δικτατορεια πού άσκούσε ή δεξιά, λαϊκό ριζοσπασισμό, άστεγο και φερέοικο, του δούλωσε τ' άφτιά μέ τή σοσιαλίζουσα άδολεσχία του, τόν άπογύμνωσε, τόν άποστελέχωσε, του φραξε τούς δρόμους μέσα από τούς όποιους θά ξεπερνούσε τς ιδεολογικές και πολιτικές ασάφειες των πρωτογενών κοινωνικών έντάσεων, του στόμωσε τήν τάση νά μεταπλαστεί σε *κόμμα σοσιαλιστικό*, και εκεί, μέ τό 26% τής λαϊκής έτυμηγορίας των εκλογών του 1977, σκηνοθέτησε τό θέατρο τής «δομικής αλλαγής»: θέατρο σκιών μέ ένα παίχτη πού μιμείται και αλλάζει φανές.

Σήμερα τό ΠΑΣΟΚ βρίσκεται μπροστά στις πύλες τής έξουσίας. Ή Νέα Δημοκρατία άπειλείται σοβαρά τόσο πού κανείς δεν προεξοφλεί τή νίκη της στις έρχόμενες εκλογές ενώ πολλοί είναι ήδη σίγουροι για τήν ήττα της. Ό λόγος τής Νέας Δημοκρατίας στην άντιπαράθεση μέ τό ΠΑΣΟΚ, παρ'τους έκσυγχρονιστικούς τόνους του, δεν στάθηκε δραστικός και πειστικός καθώς ούτε τή μακάβρια παράδοσή της και τς

ζοφερές καταβολές της μπόρεσε να διασκεδάσει ούτε στις σύγχρονες ανάγκες της να επαρκέσει. Γιατί η Νέα Δημοκρατία ήταν υποχρεωμένη αφενός να κυβερνήσει σύμφωνα με τους ταξικούς, πολιτικούς και ιδεολογικούς καθορισμούς της και αφετέρου να συντηρεί και να αναπαράγει τη μαζική της βάση. Όποιος θέλει να κάνει τον άπολογοισμό της κάθε άλλο παρά θά μπορούσε να ισχυρισθεί ότι η Ν. Δημοκρατία ανταποκρίθηκε με επιτυχία και στους δύο αυτούς στόχους. Γιατί η έξουσία της έμελλε να προσκρούσει σε κατεστημένα συμφέροντα, δικτατορικές επιδιώξεις, παλαιοκομματικές κεντρικές έστίες, παλαιοδεξιές, παλαιοαντικομμουνιστικές, νεοτεχνοκρατικές, νεοσυντηρητικές, τοπικά φέουδα, προσωπικές φιλοδοξίες, μονοπωλιακά συμφέροντα, ξένες επιρροές και αντιξेमεινικές δυσκολίες που δημιουργούσε ή διεθνής συγκυρία και η γενική οικονομική ύφεση. Έτσι οι κυβερνητικές επιλογές δύσκολα πρυτάνευαν. Οι αντίστασεις προερχόνταν, με άνοιχτό ή λανθάνοντα τρόπο και από άστικά και από μικροαστικά-λαϊκά κοινωνικά στρώματα, ανεξαρτήτως αν ως το 1977 είχαν εκφραστεί φιλοκυβερνητικά ή αντιπολιτευτικά. Αντιστάσεις επίσης προήλθαν και από την εν γένει, ταξική αντίπαράθεση. Σ' αυτές τις συνθήκες, που έδω άπλως μνημονεύουμε χωρίς να αναλύουμε περισσότερα, ή φθορά και ή απώλεια μέρους της μαζικής βάσης της Νέας Δημοκρατίας ήταν λίγο πολύ φυσική συνέπεια.

Βέβαια στη συγκυρία της μεταπολίτευσης ο Κ. Καραμανλής είχε κερδίσει ένα τεράστιο άστικολαϊκό consensus που χρησίμευσε για να θεμελιωθεί και να νομομοποιηθεί το νέο καθεστώς. Το πέρασμα από τη δικτατορία στη δημοκρατία, ή κατάργηση του βασιλικού θεσμού, ή αναδιοργάνωση και ή αποκατάσταση των Ένόπλων Δυνάμεων, τό Σύνταγμα του 75, ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, οι άλλοι βασικοί νόμοι που είδαν τό φώς, ή ουσιαστική λειτουργία του προεδρικού θεσμού, ή ένταξη στην ΕΟΚ, μιά σειρά δηλαδή βασικές επιλογές καταστατικού για τό νέο καθεστώς χαρακτηρήρα ήταν αδύνατο να υπάρξουν χωρίς την πολιτική δύναμη που απέκτησε ο Κ. Καραμανλής στη μεταβατική περίοδο και την όποια, παρά τις φραστικές πομφόλυγες, καμιά άλλη πολιτική δομή δέν του την άμφισβήτησε. Στην ίδια περίοδο όμως, ενώ δόθηκε ή δυνατότητα να ανασκαφούν σε βάθος τά προβλήματα της μορφής, των γενικών κοινωνικών και πολιτικών προσανατολισμών του καθεστώτος, από την άποψη της απήχησης, της επιρροής και του συσχετισμού δυνάμεων των κομμάτων, δημιουργήθηκαν νέα. Έτσι οι λύσεις που παλιότερα φάνηκε να ευσταθούν έχουν άνατραπεί και άλλες μοιάζουν «λογικότερες».

Χρειάζεται ωστόσο να δούμε για ποιούς λόγους και κυρίως γιατί οι λύσεις που εκκρεμούν συναρτώνται με την ένδεχόμενη άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην έξουσία. Ίσως και να την προυποθέτουν.

Όπως κίόλας τονίστηκε, στην περίοδο της δημοκρατικής τομής ο πολιτικός μηχανισμός της μετάβασης από τη δημοκρατία στη δικτατορία στηρίχτηκε στην πολιτική ήγemonία της Ν. Δημοκρατίας ως κόμ-

ματος της άστικής τάξης και ως κόμματος με εύρεια μαζική βάση. Παράλληλα ο πολιτικός μηχανισμός ενισχύθηκε χάρη στη συνοδοιπορία του σχετικά ισχυρού τότε Κέντρου (ΕΔΗΚ) που βοήθησε τό Κ. Καραμανλή στην εγκαθίδρυση του νέου καθεστώτος και πού, στις εκλογές του 1974, είχε αναδειχθεί σε άξιωματική αντιπολίτευση. Άλλά αφού στην πράξη κύρια πολιτική δύναμη άποδείχτηκε ο Κ. Καραμανλής (και ήταν κύρια πολιτική δύναμη γιατί ο στρατός σ' αυτόν παρέδωσε την έξουσία όταν κατέρρεε ή δικτατορία και σ' αυτόν ο λαός έδωσε εκείνο τό 54% στις εκλογές του 1974) ενώ έφτιαχνε τό καθεστώς ταυτόχρονα ή ούσία των έπλογών του και συνάμα ή υπερβατικότητα της δράσης του - σχεδόν χαρισματικού τύπου - ύπονόμεινε τά κόμματα της έξουσίας. Στην κοινή άίσθηση, σε μεγάλο βαθμό και στην πραγματικότητα, αυτός συγκέντρωνε τό σύνολο των έξουσιών.

Τό πρώτο θύμα ήταν οι δυνάμεις του παραδοσιακού συντηρητικού Κέντρου. Η Νέα Δημοκρατία, χάρη στις επιλογές του Κ. Καραμανλή, είχε όλοσχερώς υιοθετήσει τό κοινωνικό τους πρόγραμμα και την πολιτική τους φιλοσοφία. Και όχι μόνο είχε υιοθετήσει τό κοινωνικό πρόγραμμα του Κέντρου αλλά με πρωταγωνιστή τον ίδιο τον Καραμανλή, προχωρούσε σε συγκεκριμένες εφαρμογές: φιλελευθερισμός, αντιβασιλισμός, δημοκρατικός θεσμός, άνοιγματα στη Μ. Ανατολή, τά Βαλκάνια και τις Άνατ. Χώρες, νομιμοποίηση των ΚΚ, σχετική ανεξαρτησία άπέναντι στο ΝΑΤΟ και τους Άμερικανούς κλπ. Κέντρο ήταν πλέον ο Κ. Καραμανλής που συμπαρέουσε προς την ίδια κατεύθυνση και τη Ν. Δημοκρατία.

Άπό την άλλη μεριά οι δυνάμεις του παραδοσιακού Κέντρου όχι μόνο δέν κατάφεραν αλλά ούτε καν άποπειράθηκαν να ξεκολλήσουν από τά πατροπαράδοτα ιδεολογήματά τους, λές και ή ιστορία είχε σταματήσει κάπου στην πρίν τό 1965 περίοδο. Έτσι, αν ή Νέα Δημοκρατία τους στερούσε τη δυνατότητα να παραμείνουν με τη μορφή του παραδοσιακού φιλελεύθερου κέντρου τό ΠΑΣΟΚ στένευε τά περιθώρια της παράταξης αυτής ακόμη περισσότερο. Η εκκρεμότητα λύθηκε στις εκλογές της 20ης Νοεμβρίου 1977 που έδωσαν άπάντηση σε ζητήματα άνοιχτά από χρόνια και τ'άποια ή στρατιωτική δικτατορία, κατά κάποιο τρόπο, είχε άναστειλεί. Όπως και να 'χει τό πράγμα, αν δει κανείς την εξέλιξη σε κάπως μακροϊστορική κλίμακα, οι θεαματικές άλλαγές που παρατηρήθηκαν στις εκλογές εκείνες δέν ήταν παρά ή επιβεβαίωση όρισμένων τάσεων που ήδη είχαν φανεί προδικτατορικά. Φαίνεται ότι κάποιοι βαθύτεροι κοινωνικοί και πολιτικοί προσδιορισμοί παραμέρισαν τους πρόσκαιρους πολιτικοί ιδεολογικούς άναβρασμούς και έβαλαν στο περιθώριο φαινόμενα που φάνταζαν σημαντικά αλλά δέν ήταν.

Τό άποτέλεσμα που είχε περισσότερο θεαματικό χαρακτήρα ήταν τό 26% του ΠΑΣΟΚ, οι 93 βουλευτές του και ή σύστοιχη συντριβή της ΕΔΗΚ. Ήταν μιά αναδρομική νίκη της κεντροαριστερής σε βάρος της κεντροδεξιάς. Η διάσπαση της πρώην ενιαίας Ένωσης Κέντρου του Γεωργίου Παπανδρέου που άρχισε με τά Ίουλιανά τό καλοκαίρι του 1956, απέδωσε τό 1977, διά της λαϊκής έτμηγορίας, τη μερίδα

του λέοντος στην άντρεοπαπαντρείκη τάση. Βέβαια, τὰ πολιτικοϊδεολογικά χαρακτηριστικά της άσαφούς κεντροαριστεράς του 1964-67 δέν είναι τὰ ίδια με τὰ χαρακτηριστικά του ΠΑΣΟΚ, ούτε της προδικτατορικής κεντροδεξιάς με τή μεταδικτατορική ΕΔΗΚ. Τό ΠΑΣΟΚ τώρα πιά εκφράζει κυρίως άγροτικά μικροαστικά στρώματα ενώ η ΕΔΗΚ διατηρούσε άκόμη ως τό 1977 ισχυρούς δεσμούς με τὰ μεσοστρώματα αλλά και με καθαρώς άστικά τμήματα.

Πάντως και οι δύο κεντρογενείς δυνάμεις, έμπρός στον άπελευθερωμένο λαϊκό ριζοσπασισμό, χρησιμοποίησαν μιά σοσιαλίζουσα φρασεολογία, με ή χωρίς μαρξισμό. Τό ΠΑΣΟΚ για παράδειγμα φτιάχτηκε σαν κίνημα σοσιαλιστικής προοπτικής αλλά είδαμε τό σοσιαλισμό του, τήν ώρα που έμπαινε στή δοκιμασία της προεκλογικής μάχης, νά λιποθυμάει κυριολεκτικά, νά χάνεται άπό μέρα σε μέρα, άπό πόλη σε πόλη. είδαμε τίς σοσιαλιστικές διακηρύξεις νά τίς αντικαθιστούν πολύ πιό πεζές, ή σοσιαλιστική άλλαγή νά γίνεται άπλώς «άλλαγή» - άλήθεια ποιός δέν μιλάει σήμερα για «άλλαγή»; - άκούσαμε διαφορεόμενες διαβεβαιώσεις έθνικοφροσύνης προς τό Στρατό, καθησυχαστικές κουθέντες για οικονομική εϋημερία και κοινωνική δικαιοσύνη με στόχο, πάντα, τόν γεμάτο προβλήματα μικροαστό και άγρότη. Στο δίλημμα λαϊκισμός ή σοσιαλισμός ή άπάντηση δόθηκε έμμεσα με τήν άποσιώπηση του σοσιαλισμού (έν και κρατήθηκε στο συρτάρι). "Ενα είναι σίγουρο. Τό 26% δέν ήταν ψήφος στο σοσιαλισμό, ούτε εκείνον που κατά καιρούς παιάνιζε ο Αντρέας Παπανδρέου ούτε κάποιον άλλον. Ο κόσμος αυτός ξεκινώντας άπό τίς πολλές άνάγκες του άναζήτησε τήν άλλαγή, τήν άλλαγή που είχε υποσχεθεί ο «Γέρος», αλλά, χάνοντας τήν έξουσία τό 1965, δέν έπραγματοποίησε και τώρα, ο Αντρέας, τάξει ξανά.

Στό χώρο λοιπόν του κεντρώου εκλογικού σώματος επαληθεύτηκε μιά παλιότερη τάση: ή επικράτηση της κεντροαριστεράς. Με άυτοσυνείδηση ιδιαίτερα αποκαλυπτική ο ίδιος ο Α. Παπανδρέου, στή συνέντευξη που συζητάμε, θά τονίσει τήν ενότητα και τή συνέχεια της παλαιάς κεντροαριστεράς και του σημερινού ΠΑΣΟΚ.

«Στήν ελληνική πραγματικότητα ο χώρος του Κέντρου δέν μπορεί πιά νά προσδιοριστεί με σαφήνεια. Εκείνο που είναι προοδευτικό και ριζοσπαστικό μέσα στο Κέντρο, που τό όνομάζαμε Κεντροαριστερά, αυτό εκφράζεται τώρα κατά τρόπο πολύ συνειδητό πια από τίς δυνάμεις του ΠΑΣΟΚ, οι όποιες έλκουν σημαντικές λαϊκές δυνάμεις από τήν Κεντροαριστερά του 64-65-66-67».

"Ετσι, τή θέση της έτερόκλητης πολιτικά και ιδεολογικά Ένωσης Κέντρου παίρνει τό ΠΑΣΟΚ με μεγαλύτερη ταξική όμοιογένεια κοινωνικής σύνθεσης αλλά και με άπέραντη πολιτικοϊδεολογική άσάφεια τήν όποια προσπαθεί νά διατηρήσει και νά συγκαλύψει ή γενικόλογη συνθηματολογία του Α. Παπανδρέου. Μετά τίς εκλογές του '77 στο βαθμό που τό κόμμα αυτό θά προβληθεί ως ή μελλοντική δύναμη της έξουσίας, ως ή μετά τόν Καραμανλή κυβερνητική προοπτική, ή άσάφεια θά μεγαλώνει. Και παράλληλα

ή ανάπτυξη του ΠΑΣΟΚ θά επιδιωχθεί σε δάρος της ΕΔΗΚ αλλά και της Νέας Δημοκρατίας. "Ωστόσο για νά πραγματοποιηθεί ή διεύρυνσή του χρειάστηκε άκόμη μεγαλύτερη μετριοπάθεια προγραμματικής συνθηματολογίας, άκόμη μεγαλύτερη ένίσχυση του χαρισματικού ρόλου του άρχηγού του ΠΑΣΟΚ, άκόμη μεγαλύτερη χρήση της λαϊκιστικής ιδεολογίας. "Άλλωστε ή επικράτηση στο χώρο του παραδοσιακού Κέντρου της άντρεοπαπαντρείκης τάσης τονίστηκε και με τή διεύρυνση της Νέας Δημοκρατίας μετά τίς εκλογές του 1977. "Ετσι τὰ κεντρώα ή κεντρογενή στοιχεία που πέρασαν στή Ν. Δημοκρατία μαρτυρούσαν ότι ή παλαιά κεντρώα παράταξη δέν ήταν παρά τό όνειρο του κ. Ζίγδη ή του κ. Μαύρου, όνειρο που στην άφύπνιση φαντάζει με άσχημη φάρα.

Οι παλαιοί, συντηρητικοί κεντρώοι, οι παραδοσιακοί κεντρώοι δηλαδή, έξωθήθηκαν στα άκρα. "Άλλοι προσχώρησαν στή Νέα Δημοκρατία, έγιναν «δεξιοί» - «ή όλη ιστορία της διεύρυνσης είναι πραγματικά άπαράδεκτη» - άναφωνεί ο Α. Παπανδρέου στο Βήμα. "Άλλοι προσχώρησαν στο ΠΑΣΟΚ - γι' αϋτήν τήν «άποστασία» ο Α.Π. δέν είπε ότι είναι άπαράδεκτη. "Άλλοι ίδρυσαν τό ΚΟΔΗΣΟ, μερικοί δήλωσαν άνεξαρτησία, μερικοί παρέμειναν στήν ΕΔΗΚ και, λίγο ως πολύ, προσέλαβαν όλοι «σοσιαλιστικές» προσωνυμίες. Η παραδοσιακή κεντρώα παράταξη, ύποδαυλίζοντας πάντα τή νοσταλγία του χαμένου κέντρου, μετανάστευε σε ξένες πατρίδες. "Οπου γή και πατρίς. Η έξαφάνιση του παραδοσιακού κέντρου σήμαινε τήν καταστροφή του ενός άπό τους δύο, καθαρά άστικούς πόλους της έξουσίας που, με τήν έναλλαγή τους, τίς συγκρούσεις τους αλλά και τήν άμεση ή έμεση συνεργασία τους θά κατοχύρωναν τήν εύρυθμη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και τήν άναπαραγωγή του. "Εμεινε μόνο ή Νέα Δημοκρατία επί σκηνής, αλλά χωρίς Καραμανλή. Κενό; "Ισως. "Ανάγκη άναπροσαρμογής; πιθανότερο. Προσαρμογή του ΠΑΣΟΚ στο νέο ρόλο; πιθανότατο.

Οι λόγοι της μετατόπισης πρός τό ΠΑΣΟΚ

Που όφείλεται όμως αϋτή ή μαζική μετατόπιση προς τό ΠΑΣΟΚ ώστε νά συζητάμε τίς εκδοχές ή της άναπροσαρμογής του συστήματος στή νέα πραγματικότητα που προέκυψε αλλά δέν ύπήρχε στή συνείδηση του κόσμου τό 74 ή τήν άναπροσαρμογή του ΠΑΣΟΚ στο νέο του ρόλο; τό ρόλο κόμματος έξουσίας στο πλαίσιο του σημερινού συστήματος - και που επίσης δέν ήταν μέσα στή λογική των πραγμάτων τό 1974; Γιατί, άκόμη και ή Νέα Δημοκρατία, ιδίως άπό τή στιγμή που έλαψε νά πορεύεται κάτω άπό τήν άμεση προσαρμογή του λαοπρόδλητου άρχηγού της, έχανε κι αϋτή σημαντικό μέρος από τή μαζική της βάση; Πραγματικά τήν τελευταία διετία, και ιδιαίτερα τό τελευταίο χρόνο, τὰ σημάδια δείχνουν ότι οι άγρότες, ή συμπα-

γής μάζα των μικρομεσαίων, (αυτό τό άπεραντο μικροαστιλίκι του έλληνικού μικροκαπιταλισμού και τής δημοσιοπαλληλίας) και εργάτες έβαλαν πλώρη για τό ΠΑΣΟΚ. Για τήν άνανεωμένη και ένισχυμένη κεντροαριστερά, όχι για τό σοσιαλισμό.

Γι' αυτή τή μαζική μετατόπιση θά μπορούσαμε νά σταθοΰμε τουλάχιστο σέ τρεις όρατούς παράγοντες:

1. Η άπουσία κομμουνιστικής άριστεράς. Μιάς άριστεράς δηλαδή πού νά δακτυλοδεικτεί τή σοσιαλιστική προοπτική και ν' άποτελεί τήν άπαράβατη σταθερά τής. Δέν θά έξηγησω καθόλου έδω γιατί σ' αυτή τήν άριστερά δέν κατατάσσω τό σημερινό ΚΚΕ, του όποίου ή έπιρροή και ή δράση άποτελεί, άκριβώς, άνασχετικό παράγοντα για τό σοσιαλιστικό μετασχηματισμό. Άναφέρομαι κυρίως στήν όνομαζόμενη άνανεωτική άριστερά.

Η ήττα των άνανεωτικών δυνάμεων μέ τήν εκλογική συντριβή τής Συμμαχίας έπιβεβαίωσε τό φαινόμενο τής άπουσίας για τό όποιο γίνεται λόγος. Στην πραγματικότητα δέβαια ήταν ήττα του ΚΚΕ έσωτερικού, για τό όποιο οι άντιφάσεις και δι' έπιλογές μιάς όλόκληρης πορείας λειτούργησαν καταστροφικά. Άλλά για νά εκτιμήσουμε σωστότερα τήν ήττα αυτή πρέπει νά ξεφύγουμε από τήν έξισωτική άριθμητική του $2+10=12\%$ πού μās δίνει ένα πλασματικό άριθμητικό σύνολο τής «παραδοσιακής άριστεράς». Και είναι πλασματικό γιατί δέν ύπάρχει τέτοια ένιαία πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα. *Τά δύο νούμερα, άνεξάρτητα από τήν κοινή ιστορική προέλευση, δέν προστίθενται.*

Τό άντικειμενικό αίτημα στίς γραμμές του κομμουνιστικού κινήματος στόν τόπο μας, πριν τή δικτατορία άκόμη, ήταν ή «άνανέωση» του. Στή βάση αυτού του αίτήματος έγινε ή διάσπαση του ιστορικού ΚΚΕ τό 1968, στή βάση αυτής τής προοπτικής διαμορφώθηκε τό κόμμα πού έλαβε τό όνομα ΚΚΕ Έσωτερικού.

Οί περιπέτειες τής πορείας από τή διάσπαση του 1968 μέχρι σήμερα είναι πολλές και όχι χωρίς σημασία. Έδω θέλουμε μόνο νά τονίσουμε ότι άν τό αίτημα τής «άνανέωσης» στήν πραγματικότητα έξεφραζε τή γενική τάση για τήν *άποσταλινοποίηση* και τήν *εξάλειψη του έκρωσισμού* του έλληνικού κινήματος - γενικότερη στάση στο έυρωπαϊκό κομμουνιστικό κίνημα -, άν κατέστησε επίκαιρο τό πρόβλημα του τρόπου διαμόρφωσης τής σοσιαλιστικής ιδεολογίας και του είδους τής ιδεολογίας αυτής, άν, τέλος, σ' όλη τήν πορεία τό ζητούμενο ήταν τό άν και κατά πόσο ή «παραδοσιακή» Άριστερά θά έπανε νά είναι «παραδοσιακή», δηλαδή *σταλινική* (μήπως σταλινικά δέν ήταν τά κατά παράδοση ιδεολογικά, πολιτικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά τής έλληνικής κομμουνιστικής άριστεράς;) οι εκλογές του 1977 έδειξαν ότι σέ σχέση μέ τούτα τά προβλήματα ύπήρξε μιά σαφέστατη ύποχώρηση. Κι αυτό ήταν πίο άνησυχητικό από τήν ήττα τής Συμμαχίας. Στο κάτω κάτω ή Συμμαχία δέν ήταν παρά τό χαντάκωμα μās σωστής ιδέας πού «λανσαρίστηκε» χωρίς νά ύπάρχει καμιά από τίς προϋποθέσεις πού χρειαζόταν για τήν έπιτυχία τής: *φτιάχτηκε σέ μιά λογική καθαρά εκλογική*

στική ή, στήν καλύτερη περίπτωση, για νά μοιάσουμε και μεις λίγο μέ τούς Έυρωπαίους μιά και μερικοί άναφώνησαν ότι είμαστε Έυρωκομμουνιστές.

Όπως και νά 'χει τό πράγμα ή πολιτική άφερεγγυότητα τής άνανεωτικής άριστεράς και ή συνεχής πορεία μέσα σέ άντιφάσεις, διαφορούμενα και άδράνεις συνεπαγόταν τή μείωση τής άπήχησής τής, ιδιαίτερα μέσα στα λαϊκά στρώματα. Αυτή ή άπουσία, ή δραστηκότητα μιάς άπουσίας, διευκόλυνε άποφασιστικά τή δραστηκότητα τής λαϊκιστικής ιδεολογίας και επέτρεπε τή σωτηριολογική λειτουργία τής προσωπικότητας του Άνδρέα. Στο βαθμό πού δέν προχωρούσε ή συγκρότηση τής άνανεωτικής κομμουνιστικής άριστεράς, όλόκληρη ή παράταξη των πολιτικών δυνάμεων του σοσιαλισμού δέν συγκροτούνταν και δέν συγκροτήθηκε.

Άλλά ή άποδέσμευση του ΠΑΣΟΚ από τό στρατόπεδο του σοσιαλισμού είχε για τό ίδιο τά «θετικά» του: του επέτρεψε νά συγκεντρώσει και νά έννοποιήσει σέ μιά *κυβερνητική προοπτική* εύρύτατες δυνάμεις εργατικές, άγροτικές, μικροαστικές και μεσοαστικές - τελευταία προσδίδουν σ' αυτό άκόμη και άστικότερες δυνάμεις -, δηλαδή τά στρώματα και οι τάξεις στο πλαίσιο των όποιων παράγεται και αναπτύσσεται ή λαϊκιστική ιδεολογία. Και στήν όποία ό μόνος δραστηκός άντίλογος θά μπορούσε νά είναι ή σοσιαλιστική ιδεολογία. Άλλά αυτή ήταν και είναι άποΰσα.

2. Η Νέα Δημοκρατία, όπως κιόλας σημειώθηκε, παρά τούς εκσυγχρονιστικούς τόνους του πολιτικού της λόγου και τής πολιτικής της πρακτικής, και παρά τίς προσπάθειες του Κ. Καραμανλή και των μεταρρυθμιστών του, τελικά, στή συνείδηση του κόσμου, των φίλων της και των έχθρών της, κρατήθηκε ως κόμμα δεξιά. *Ήταν ή δεξιά.* Μιά δεξιά εικονισμένη ίδια κι όμοια μέ τή δεξιά τής παλαιάς καραμανλικής δικτατείας, των σκανδάλων, τής βίας, τής νοθείας, των εκτάκτων μέτρων, του άντικομμουνισμού, του χωροφύλακα, τής εθνικής μειοδοσίας και τής κοινωνικής άντίδρασης. Τήν προσπάθεια ιδεολογικού άποχρωματισμού τής Νέας Δημοκρατίας άκύρωσε συστηματικά τόσο ή *ποιότητα του πολιτικού της προσωπικού*, ή τουλάχιστο σημαντικού της μέρους, πού προέρχονταν κατευθείαν από τήν παλαιά ΕΡΕ, τό μετεμφυλιακό κλίμα και τή δικτατορία, τήν άκύρωση επίσης ή *ποιότητα του κρατικού μηχανισμού*, επανδρωμένου βασικά από τήν παραδοσιακή δεξιά. Τό τελευταίο σημείο έχει κρίσιμη σημασία γιατί άνδεικνύει θεμελιώδεις άνεπάρκειες τής Νέας Δημοκρατίας, άφού αυτή είναι ή κύρια πολιτική δύναμη του κράτους και των κρατικών μηχανισμών.

Πραγματικά ό κρατικός μηχανισμός δέν άντιστοιχεί πλέον στίς νέες συνθήκες και δέν μπορεί νά άνταπεξέλθει στα συσσωρευμένα, παλαιά και νέα, προβλήματα πού δημιούργησε ή μεγάλη οικονομική και κοινωνική άνάπτυξη των τελευταίων 20 ετών. Η δικτατορία έπιδείνωσε τήν κατάσταση. Και ή Νέα Δημοκρατία, πληρώνοντας παλαιές και σημερινές άντιφάσεις - μήπως δέν ήταν ή παραδοσιακή δεξιά πού δημιούργησε αυτό τό άνίκανο γραφειοκρατικό τέ-

ρας; - άφησε τὰ πράγματα περίπου στην ίδια κατάσταση. Ο κρατικός μηχανισμός έθισμένος στο καθεστώς πελατείας/πατρωνείας, φαυλοκρατίας, άδρανεας και άντικομμουνισμού δέν μπορούσε νά ανταποκριθεί στις ανάγκες ούτε του σύγχρονου καπιταλισμού ούτε, γενικότερα, τής έλληνικής κοινωνίας. Μέ ξεχαρβαλωμένους ή άπαρχαιωμένους μηχανισμούς δέν γίνεται τίποτε. Τά παραδείγματα άφθονούν. Όσα στην κοινή γλώσσα καταλογίζονται στις δημόσιες ύπηρεσίες - φαυλοκρατία, γραφειοκρατία, «σαλίλα», μανδαρινάτο, χαρτοβασίλειο, ρουσφετολογία, άργομισθία - δέν άπηχούν μόνο τά μαρτύρια του κοινού έμπρός στις θεόκουφες θυρίδες αλλά δείχνουν τήν άνεπάρκεια και τήν άνικανότητα τής διοίκησης νά άνταποκριθεί στά έργα για τά όποία έχει φτιαχτεί.

Επιπλέον, ένώ χάρη στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία οι κυβερνήσεις τής Νέας Δημοκρατίας μπόρεσαν νά πάρουν όρισμένα σημαντικά μέτρα σε διάφορους τομείς, οι κρατικοί μηχανισμοί κάθε άλλο παρά έζησαν σε καθεστώς κοινωνικής γαλήνης και έσωτερικής πολιτικής ίσορροπίας. Οι ένδοαστικές άντιθέσεις έκφράστηκαν, μέ έντονο τρόπο, ιδίως στο έπιπεδο των κρατικών μηχανισμών. Συγκρούσεις έπίση γεννήθηκαν όχι μόνο λόγω των ένδοαστικών άντιθσεων αλλά και έξαιτίας των άντιστάσεων που προέρχονται από τά μικροαστικά-λαϊκά στρώματα τά όποια μετέχουν στους κρατικούς μηχανισμούς και τούς μετατρέπουν σε πεδία καμιά φορά προνομιακά των διεκδικησών τους. Πολύ χαρακτηριστικός είναι άπ' αυτή τήν άποψη ό έκπαιδευτικός μηχανισμός που τόν είδαμε νά συνταράζεται κυριολεκτικά από άντιθέσεις μεταξύ γονέων και διδακτικού προσωπικού, ιδιωτικών και δημόσιων λειτουργών, λειτουργών και κυβέρνησης, κομμάτων τής άντιπολίτευσης και κυβέρνησης, συνδικαλιστικών όργανώσεων και ντεφάκτο έπιτροπών, τά φιλοβασιλικά και φιλοδικτατορικά στοιχεία που άναγκαστικά κληρονόμησε, και τέλος ή όργανική σύνδεσή της μέ τίσ δυνάμεις του έλληνικού καπιταλισμού καταργούσαν στην πράξη τή δυνατότητα νά παρουσιαστεί σά μιά παράταξη και άνανεωμένη και φιλελεύθερη, σά μιά παράταξη του σύγχρονου έλληνικού «Κράτους Προνοίας».

Συνοψίζοντας θά μπορούσαμε νά πούμε ότι οι ίστορικές καταβολές τής Ν. Δημοκρατίας ή άντιφατική της κίνηση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και νεοσυντηρητισμού που άκύρωνε τίσ έκσυγχρονιστικές της τάσεις, οι άντιδράσεις που συνάντησε στο έσωτερικό των μη έλεγχόμενων τμημάτων του κρατικού μηχανισμού, τά φιλοβασιλικά και φιλοδικτατορικά στοιχεία που άναγκαστικά κληρονόμησε, και τέλος ή όργανική σύνδεσή της μέ τίσ δυνάμεις του έλληνικού καπιταλισμού καταργούσαν στην πράξη τή δυνατότητα νά παρουσιαστεί σά μιά παράταξη και άνανεωμένη και φιλελεύθερη, σά μιά παράταξη του σύγχρονου έλληνικού «Κράτους Προνοίας».

Γ. Τονίσαμε κιόλας ότι ή Ν. Δημοκρατία παρά τόν άντιφατικό φιλελευθερισμό της προσπάθησε νά έξυπηρετήσει και νά έκσυγχρονίσει τό καπιταλιστικό σύστημα στον τόπο μας. Ο έκσυγχρονισμός αυτός έπιδίωκε τή μεγάλη καπιταλιστική συσώρευση, τή σύστοιχη άποτελεσματική διοίκηση, τήν έναρμόνιση

με τίσ οικονομίες τής Δύσης, τή δυναμική ανάπτυξη τής παραγωγής. Στόχοι που, μοιραία συνεπάγονται, μακροπρόθεσμα τουλάχιστο, συμπίεση των μεσοστρωμάτων αλλά και των λαϊκών. Πολιτική προϋπόθεση για τήν πραγματοποίηση του στόχου αυτού είναι ή διατήρηση τής μαζικής βάσης του κόμματος ή των κομμάτων τής έξουσίας τόσο μέσα στον κρατικό μηχανισμό όσο και έξω άπ' αυτόν, ή συμπόρευση του μικρού κεφαλαίου, τής βιοτεχνίας, τής δημοσιούπληλίας, του μικρεμπορίου, των ύπηρεσιών, δηλαδή ή έξασφάλιση ενός γενικότερου consensus. Η έπιτυχία αυτών των άντιφατικών στόχων έξαρτάται και από τήν ίκανότητα των πολιτικών δυνάμεων τής έξουσίας νά όργανώνουν τό «Κράτος Δικαίου» και τό «Κράτος Προνοίας» και από τίσ άντικειμενικές συνθήκες. Άλλά φαίνεται ότι τά δυό αυτά δομικά χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού κράτους ανήκουν σε μιάν άλλη έποχή, άκόμη και για τίσ άνάπτυγμένες δυτικές καπιταλιστικές κοινωνίες. Ειδικά για τήν Ελλάδα, όπου ούσιαστικά δέν ύπήρξαν ποτέ, τό διάστημα που έξετάζουμε, έλλειψαν ιδιαίτερα. Συνέπεια: οι ταξικοί άγώνες που άναπτύχθηκαν άκριβώς στή βάση τής άντίφασης που έπισημαίνουμε πήραν μεγάλη διάσταση και ύπονόμευαν τό έδαφος για τή μαζική βάση τής Νέας Δημοκρατίας. Και έχει έλάχιστη σημασία άν οι άγώνες αυτοί ήταν ή αθόρμητοι ή, τό συχνότερο, διεξάγονταν στο έδαφος του κορπορατισμού, του λαϊκισμού, του διακηρυκτικού άντικυβερνητισμού. Λίγο έπίσης ένδιαφέρει άν έδαζαν σ' αυτούς τή σφραγίδα τους οι «άνερχόμενοι μη προνομιοχόι Έλληνες». Τό ούσιαστικό ήταν ότι, σε κάθε περίπτωση, δημιουργούσαν τούς *ψυχολογικούς και τούς ιδεολογικούς όρους* για μιά συνολική μετατόπιση των μεσοστρωμάτων από τή Ν. Δημοκρατία και τίσ δυνάμεις του παραδοσιακού Κέντρου προς τή νέα άνερχόμενη δύναμη του ΠΑΣΟΚ που πρόσφερε τίσ έγγυήσεις για τήν κατάκτηση τής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας: για τήν «άλλαγή».

Άπό τό «Σοσιαλισμό» στην «Άλλαγή»

Μέ τήν ένταξη τής χώρας στην ΕΟΚ και τό πέρας του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία τής Δημοκρατίας ολοκληρώθηκαν οι βασικές έπιλογές του καθεστώτος. Στο μεταξύ όμως ή διάλυση τής παραδοσιακής κεντρώας παράταξης δημιουργούσε ένα νέο πρόβλημα: Κατά πόσο τό ΠΑΣΟΚ θά μπορούσε νά παίξει τό ρόλο του άλλου πόλου για τήν έναλλαγή στην έξουσία, που και προδλέπεται και άναγκαία είναι για νά άνανεωθεί τό πολιτικό σύστημα, νά έκσυγχρονισθεί ό κρατικός μηχανισμός, αλλά κυρίως για νά άποκτήσει ή έξουσία ένα γενικότερο consensus και μαζική βάση.

Προσπάθησα νά δείξω γιατί λαϊκά στρώματα και τά μεσοαστικά στράφηκαν, ιδιαίτερα τόν τελευταίο χρόνο, προς τό ΠΑΣΟΚ. Έπαναλαμβάνω, όμως, όχι στή βάση τής σοσιαλιστικής ιδεολογίας και ενός κάποιου προγράμματος σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, αλλά ενός συγκεχυμένου αίτήματος «άλλαγής».

Ἄλλωστε γιὰ τὴ μεγάλη πλειοψηφία τῶν πολιτῶν αὐτοῦ τοῦ τόπου οἱ πολιτικὲς ἐπιλογές δὲν γίνονται μὲ βάση τὸ πρόγραμμα τοῦ ἄλφα ἢ βῆτα κόμματος. Ὡς πρὸς τὰ προγράμματα ἰσχύει ἡ ἀκράδαντη λογικὴ τοῦ τετελεσμένου γεγονότος καὶ τὸ «θά δοῦμε». Ἄλλοι εἶναι οἱ λόγοι πού ἐπιβάλλουν τίς πολιτικὲς προσχωρήσεις, γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἰδεολογικὸς ἐπεκτατισμὸς τοῦ ἀντρεοπαπαντρεϊκοῦ λόγου μπόρεσε νὰ δράσει ἀπρόσκοπτα. Τὸ τηλεοπτικὸ ντέρμπυ, πού ὡς τὴν ἄνοιξη τοῦ 1980 ἀντιπαρέθετε Καραμανλή-Ἀνδρέα ἐπισκιάζοντα ὀλόκληρο τὸν ὑπόλοιπο πολιτικὸ κόσμο, τίς ιδέες, τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὰ προγράμματα, κατασκευάζε στὴ συνείδηση τοῦ λαοῦ, πού λαθροβίωσε στίς ὑποκῦνες ἀνατύγιες τῆς TV, τοὺς ὄρους τῆς παλινδρόμησης του: ἀπὸ τὸν Καραμανλή μὲ τὸ ἀμαρτωλὸ παρελθόν καὶ τὸ βολικὸ παρόν στὸν ἀριστεροκεντρῶ Ἀνδρέα Παπανδρέου μὲ τὸ «ἐθνικοαπελευθερωτικὸ» παρελθόν καὶ τὸ βολικότερο μέλλον. Ἀπὸ τὸν ἓνα ἀρχηγὸ στὸν ἄλλο.

Ἡ σοσιαλίζουσα ὀνοματοδοσία πρόσφερε τὴ βάση γιὰ τὴν προσγείωση τοῦ λαϊκοῦ ριζοσπαστισμοῦ. Κάθε πρόβλημα καὶ σοσιαλιστικὸ παρατσούκλι πού δὲν ὀνομάζει τὸ πρόβλημα καὶ δὲν ὀδηγεῖ στὸ νόημά του: ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση, αὐτοδιαχείριση, μητρόπολη, κέντρο, περιφέρεια, ἀκηδεμόνευτος συνδικαλισμὸς, ἀντιμονοπωλιακὸς ἀγώνας, αὐτόκεντρη οικονομία, ἑλληνοποίηση καὶ ἀποκομματικοποίηση τοῦ κράτους, κοινωνικοποίηση. Καὶ τώρα πῶς σιμὰ στίς πύλες τῆς ἐξουσίας ὁ ἀρραβῶνας μὲ τὰ θέματα, τὰ ἰδεολογήματα καὶ τίς λύσεις τοῦ ἀστικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ μὲ ἄλλη ἐπάνδρωση καὶ, ἴσως, κάποιες πανιχρές καινοτομίες: καὶ ναι στὴν ΕΟΚ, καὶ ναι στὸ ΝΑΤΟ, καὶ ναι στὸ Σύνταγμα, καὶ κοινωνικοποίηση τῶν Τραπεζῶν καὶ πάταξη τῆς κακοδιοίκησης καὶ τῆς λωποδυσίας κλπ., κλπ. Μὲ μιά διαφορὰ ὄχι χωρὶς σημασία: Τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ καὶ τοῦ ἀνώτερου διευθυντικοῦ διοικητικοῦ τῆς ὁποίας τὸν πραγματικὸ χαρακτήρα πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσει κανεὶς στὴ ζεύξη ΠΑΣΟΚ-Συγκροτήματος Λαμπράκη-ὑπολειμμάτων τοῦ Κέντρου.

Ἔτσι ἐπῆλθε ἡ συνάντηση. Στούς μὴ προνομιούχους Ἕλληνες ἀλλὰ καὶ στοὺς προνομιούχους δόθηκε τὸ ὄραμα τῆς Ἀλλαγῆς, ὁ Παράκλητος καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς, μιᾶς ἀλλαγῆς πού τὴν σχεδίασε ἡ ἀντρεοπαπαντρεϊκὴ μεγαλορημοσύνη. Τὰ ἡχηρὰ συνθήματα κάλυψαν τὰ ἰσχνὰ ἐπιχειρήματα, ὁ ἰδεολογικὸς ἐπεκτατισμὸς τὴν ταξικὴ πανσπερμία.

Ὅταν, λοιπόν, ἡ ὑπερβατικὴ προσωπικότητα τοῦ Κ. Καραμανλή, καὶ μαζί μ' αὐτόν οἱ βασικοὶ προσανατολισμοὶ βρέθηκαν στὸ ἀπυρόδμητο τοῦ προεδρικοῦ θεσμοῦ, Νέα Δημοκρατία καὶ ΠΑΣΟΚ στάθηκαν ἀντιμέτωποι ἴσος πρὸς ἴσο. Τὸ ἐπίδικο ἀντικείμενο τῆς ἀντιπαράθεσης, ἡ ἐξουσία, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὴ μεταπολίτευση ἦταν ἀνοιχτὸ καὶ γιὰ τοὺς δύο. Ἀπὸ τὴν διαμάχη αὐτὴ, καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἔκβαση τῆς σύγκρουσης, οἱ βασικοὶ προσανατολισμοὶ δὲν κινδυνεύουν καὶ οἱ ἄξονες πλεύσης τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος, ὅπως διαβεβαίωσε καὶ ὁ Α. Παπανδρέου στὴ συνέντευξή του, παραμένουν οἱ ἴδιοι, ἔτσι καθὼς τοὺς ὄρους ὁ Κ. Καραμανλῆς.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἔδρασε – καὶ αὐτὸ δὲν

πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται – τὸ τρίτο μεγάλο ἑλληνικὸ κόμμα, τὸ Συγκρότημα Λαμπράκη, ἀλλὰ καὶ τὸ σύστοιχὸ του συγκρότημα τῆς Ἐλευθεροτυπίας): μὲ τοὺς ἰδεολόγους του, τοὺς σκανδαλοθηρες του, τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς του, τοὺς ἰδεοπλάστες του, τοὺς κατασκευαστὲς κοινῆς γνώμης (περίπτωση «ὀργανικῶν διανοομένων» τῶν μικροαστικῶν-μεσοαστικῶν τάξεων). Τὸ ἔδαφος ἄλλωστε ἦταν πρόσφορο. Τὸ φάσμα τῆς κοινωνικῆς ἀστάθειας, ἰδίως μπροστὰ στίς ξαφνικὲς ἀβεβαιότητες καὶ δυσκολίες πού δημιουργήσε ὁ πληθωρισμὸς καὶ ἡ γενικότερη οικονομικὴ ὕφεση, τὸ ἐνεργειακὸ, ἡ χρονία συσσώρευση προβλημάτων (τὸ ἀδιέξοδο τοῦ ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ, ἡ ρύπανση, ἡ κακοδιοίκηση, ὁ ὑδροκεφαλισμὸς τῆς πρωτεύουσας, τὸ κυκλοφοριακὸ, ἡ χαμηλὴ ποιότητα ζωῆς, ἡ ἀνεπάρκεια τῆς ἐκπαίδευσης κλπ.) ἀντί γιὰ τὴ γνώριμη σὲ ἄλλες περιστάσεις ἐσωστρεφὴ ἀναδίπλωση τοῦ μικροαστοῦ ἄνοιξαν τὸ δρόμο γιὰ τὴ νευρωτικὴ ἀνάταση τῆς «ἀλλαγῆς». Ὁ «σοσιαλισμὸς» τῶν Νέων καὶ τῆς Ἐλευθεροτυπίας ἦταν ἓνα καλὸ καταφύγιο, τόσο μάλιστα πῶς καλὸ ὅσο πείθονταν ὅτι περὶ σοσιαλισμοῦ οὐδεὶς φόβος ὕπηρχε.

Ὁ ρόλος τοῦ Συγκροτήματος γιὰ τὸ ἄνοιγμα τοῦ ΠΑΣΟΚ πρὸς τὴν παλαιὰ κεντρῶα παράταξη, καὶ μέσω αὐτῆς πρὸς σημαντικὰ καὶ δυναμικὰ τμήματα τοῦ ἑλληνικοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τῆς ἀστικῆς τάξης, εἶναι ἀποφασιστικὸς. Καὶ τελευταία ἀποδίδει τοὺς καρπούς του. Ἀλλὰ κανεὶς δὲν κοροΐδεψε κανένα. Οἱ μάζες πού στράφηκαν πρὸς τὸ ΠΑΣΟΚ, ἤδη ἀπὸ τὸ 1974, δὲν ἦταν στὴν ἰδεολογία τους σοσιαλιστικὲς – πλὴν κι ἂν δεχτεῖ κανεὶς ὡς σοσιαλιστικὸ τὸ ἀμάγαλμα λαϊκισμοῦ, ἀντιευρωπαϊσμοῦ, ἀντικυβερνητισμοῦ, τριτοκοσμισμού, ἀντιχουντισμοῦ, ἀντιαμερικανισμοῦ, ἀντιδικτατορισμοῦ μὲ τὸ ὅποιο δῖναν τὶς πρωτογενεῖς τους κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς διεκδικήσεις πού, στίς περισσότερες περιπτώσεις ἐξαντλοῦνταν σὲ αἰτήματα γιὰ τὴν αὔξηση τῶν ἡμερομισθίων, τὴν τιμὴ ἀσφαλείας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων, τὴν κατοχύρωση ἐπαγγελματικῶν προνομίων τῶν ἐλευθεροεπαγγελματιῶν καὶ τὴν «ἀποχουντοποίηση». Καὶ ἐξἄλλου στὸ εἶδος σοσιαλισμοῦ πού διακονοῦσε ὁ Ἀνδρέας Παπανδρέου, ἂν ἔξυνε κανεὶς λίγο τὴν πομπώδη ἐπιφάνεια, δὲν θὰ δυσκολευόταν νὰ ἀνακαλύψει τίς σημερινὲς ἀποσαφηνίσεις. Ὑπάρχει, ἀναμφισβήτητα σαφέστατη συνέχεια καὶ συνέπεια ἀνάμεσα στὰ χθεσινὰ ἡχηρὰ καὶ τὰ σημερινὰ μετριοπαθῆ καὶ καταπραῦντικά. Ἡ ὁργάνωση ἄλλωστε τοῦ ΠΑΣΟΚ ὅπως λειτούργησε στὴν πράξη κάθε ἄλλο παρὰ ἐπέτρεπε νὰ ἀναπτυχθεῖ μιά διαφοροτικὴ προβληματικὴ καθὼς τὰ πάντα ἀρχίζαν καὶ τελείωναν στίς διακηρύξεις καὶ τοὺς χειρισμοὺς τοῦ ἀρχηγοῦ του. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ συστηματικὴ ἐκπαραθύρωση κάθε σοσιαλιστικῆς τάσης στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ «Κινήματος», πού ἐγκαινιάσθηκε τὸ 1975 μὲ τὴν μαζικὴ ἐκκαθάριση τῶν «μικροαστῶν διανοομένων» καὶ ἔκτοτε ἐξακολουθητικά. Τὸ ΠΑΣΟΚ σὲ καμιά περίπτωση δὲ μετασχηματίστηκε σὲ Κόμμα Σοσιαλιστικὸ. Ἄρκεσε ἡ κατάταξή του στὴ Σοσιαλιστικὴ Διεθνή.

Ἔτσι σήμερα, γιὰ τοὺς λόγους πού ἀναπτύχθηκαν, τὸ ΠΑΣΟΚ, ἔχοντας ἐξασφαλίσει τὴ μαζικὴ βάση πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ κάθε κόμμα ἐξουσίας καὶ

βασιζόμενο σε έναν γενικό προσανατολισμό που δεν αντιστρατεύεται την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος στον τόπο μας αλλά απλώς προσπαθεί να ενσωματώσει τα συμφέροντα των «μή προνομιούχων Ελλήνων», μπορεί να διεκδικήσει την εξουσία. Και ίσως σε περίοδο κρίσης και μεγάλων διεθνών περιπλοκών ή κεντροαριστερά θα μπορούσε να ανταπεξέλθει καλύτερα στις σημερινές ανάγκες από την κεντροδεξιά και να δώσει υπόσταση στο Κράτος Προνοίας. Έχει όμως εξαντλούνται και τα όριά της.

«Τί Παπάγος τί Πλαστήρας;»

Σε μία εποχή που λόγω της γενικότερης κοινωνικής ανάπτυξης έχουν διαμορφωθεί και στον τόπο μας οι αντικειμενικοί όροι για τη δημιουργία αυθεντικών σοσιαλιστικών κομμάτων, κομμάτων σοσιαλιστικής προοπτικής και όχι «έντιμης διαχείρισης του καπιταλισμού», σε μία εποχή που και στη χώρα μας το βάρος της μη χειρωνακτικής εργασίας γίνεται αποφασιστικό, που αναπτύσσονται νέα κινήματα κοινωνικής κριτικής, που αναδιπλώνεται ένα τεράστιο φάσμα ιδεολογικού και κοινωνικού πλουραλισμού, σε μία εποχή που η άγροτιά διαφοροποιείται και αναπτύσσεται δυναμικά, που δίπλα στον παραδοσιακό παρασιτικό υπερεμπορισμό ξεπετάγεται μία πολυδύναμη και πολυτάλαντη βιοτεχνία, σε μία εποχή που η αποκέντρωση είναι όχι μόνο ένα σύνθημα αλλά και μία κοινωνική τάση, σε μία εποχή που τα αγαθά της εκπαίδευσης, της παιδείας και του πολιτισμού παύουν να χρησιμεύουν ως ανταλλακτική αξία για την κοινωνική προαγωγή και το δημοσιούπαλληλίκι αλλά μετατρέπονται σε αυτοσκοπό και αξία χρήσης, ή αναβίωση της κεντροαριστεράς, περίπου με τους όρους και τα συνθήματα της προδικτατορικής περιόδου είναι εκδήλωση γενικότερης πολιτικής υπαναχώρησης και ιδεολογικής υστέρησης. Άλλη μία φορά οι κοινωνικές διαδικασίες φαλκιδεύονται από τις πολιτικές σκοπιμότητες μιας άπνοης πολιτικής. Άλλη μία φορά μπροστά στο αίτημα «νά πέσει ή δεξιά» πρέπει να ξεχάσουμε ότι είμαστε Άριστεροί, άλλη μία φορά πάει πίσω η δυνατότητα να αναπτυχθούν οι σοσιαλιστικές δυνάμεις. Επομένως:

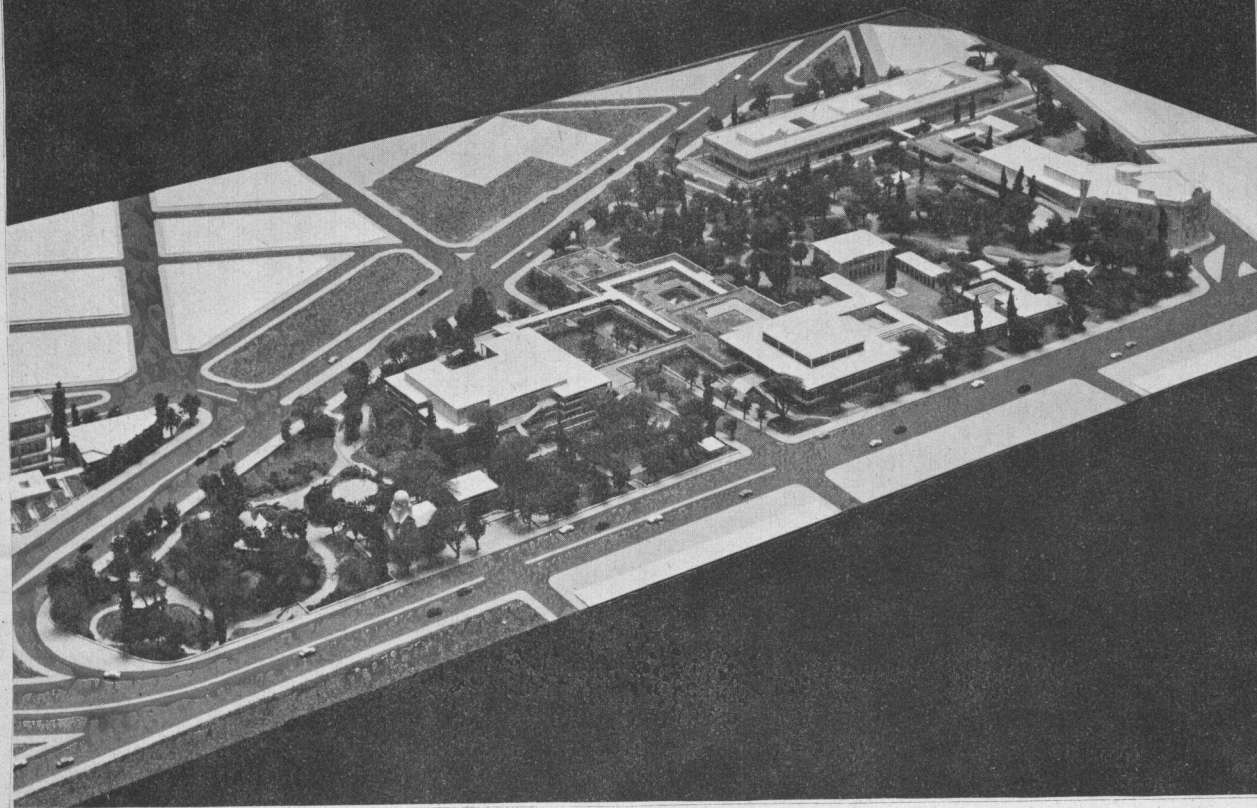
Επομένως όλα αυτά, θα ανακράξουν οι συνετοί, μάς οδηγούν να ξαναπράξουμε το λάθος του 1952. «Τί Παπάγος, τί Πλαστήρας», ή κάτι σαν τον «σοσιαλφασισμό» της Γ'. Διεθνούς του μεσοπολέμου. Όσοσο οι ιστορικές αναλογίες είναι επικίνδυνες στην πολιτική πρακτική, ιδιαίτερα όταν οι ιστορικές φάσεις δεν είναι συγκρίσιμες. Γιατί καμιά αναλογία δεν ισχύει ανάμεσα στη σημερινή περίοδο και την εποχή του «Τί Παπάγος τί Πλαστήρας», ή το 1963 όταν η ΕΔΑ έπρεπε να διαλέξει τον κομματικό πατριωτισμό αντί να προμοδοτήσει την Ένωση Κέντρου για να πέσει ή Δεξιά της ΕΡΕ. Φαίνεται όμως ότι σήμερα πολλοί άριστεροί θέλουν να επανορθώσουν ανδρομικά εκείνα τα λάθη και είναι έτοιμοι να δάλουν μπροστά μίαν άλλη ΕΑΔΕ. Γι' αυτό και τα θυλούμενα περί «κριτικής υποστήριξης του ΠΑΣΟΚ» ή τα περί υπερψήφισής του «όπου η παραδοσιακή άριστερά δεν υπάρχει περίπτωση να εκλέξει βουλευτή».

Τά διλήμματα και πολύ περισσότερο τά ψευτοδιλήμματα δεν ήταν ποτέ ένδειξη πολιτικής υγείας. Για την Άριστερά ίσως έχουν ωριμάσει πλέον οι συνθήκες να αναζητήσει με βάση τις δικές της ιδέες την ιστορική δικαίωση, και που δεν είναι άλλη από τον αγώνα της ενάντια στην καπιταλιστική εκμετάλλευση. Όσοι άλλωστε πιστεύουν στην ανάγκη του πολιτικού πλουραλισμού σαν προέκταση της κοινωνικής πολυφωνίας πολύ δύσκολα θα μπορούσαν να συμβιβάστούν με τη Πασοκική ισοπέδωση. Γιατί, σε κοινωνίες σύνθετες όπως και η δική μας, ο σοσιαλισμός ή θα είναι τό έργο μιας δέσμης κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων ή δεν θα υπάρξει καθόλου. Αυτή η δέση εμπειριέχει και τά κομμουνιστικά και τά σοσιαλιστικά κόμματα. Στην περίπτωση της Ελλάδας ή σοσιαλιστική προοπτική είναι αδύνατο να ορθοποδήσει χωρίς ένα Σοσιαλιστικό ΠΑΣΟΚ και χωρίς μία ανανεωμένη κομμουνιστική Άριστερά, ως κύριους αλλά όχι αποκλειστικούς πρωταγωνιστές.

Ο δικομματισμός, τό σύστημα εναλλαγής στην εξουσία Δεξιάς - ΠΑΣΟΚ, κεντροαριστεράς - Κεντροδεξιάς, ή συγχώνευση ποικίλων κοινωνικών προοπτικών και σχεδίων στην πασοκική χοάνη, ή υποταγή στο δίλημμα, με την αυτονόητη λύση, «Ράλλης ή Ανδρέας», από την άποψη της σοσιαλιστικής προοπτικής, μάς αφήνουν πάγερά αδιάφορους. Αυτός ο φαύλος κύκλος πρέπει να σπάσει.

Ἡ κρυφή γοητεία τοῦ Πνευματικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν

τοῦ Γιώργου Σημαιοφορίδη

Αὐτός ὁ Μάιος ἦταν μήνας πληθωρικός σέ πολιτιστικές ἐκδηλώσεις.

Συμπόσια γιά τή Σύγχρονη Τέχνη καί Παράδοση, σεμινάριο γιά τόν ἑλληνισμό καί τήν ἑλληνικότητα, δημόσιες συζητήσεις πολιτικοῦ καί ἐπιστημονικοῦ χαρακτήρα, συζητήσεις γιά τά βιβλία καί τά περιοδικά, καλλιτεχνικές ἐκδηλώσεις, συναυλίες λαϊκῆς μουσικῆς καί τζάζ. Πολλές ἀπό τίς ἐκδηλώσεις αὐτές ἔχουν κοινό παρονομαστή τήν ἀναζήτηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τοῦ Νεοέλληνα. Σ' αὐτήν τήν ἀνάγκη, φαίνεται, θέλησε νά ἀνταποκριθεῖ καί ἡ θεμελίωση τοῦ Πολιτιστικοῦ Κέντρου τῆς Ἀθήνας, ὕστερη ὀνομασία τοῦ πρώην «Πνευματικοῦ Κέντρου», ἀπό τόν πρόεδρο τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλῆ καί μέ τίς φροντίδες τῆς Κτηματικῆς Ἑταιρείας τοῦ Δημοσίου (ΚΕΔ). Γιά τό θέμα ὑπάρχει πλούσια φιλολογία (βλέπε βιβλιογραφία): ἄρθρα, μελέτες, σχέδια, διαγωνισμοί, συζητήσεις, προτάσεις. Παρά ταῦτα, θά τολμοῦσα νά πῶ, τό ζήτημα δέν ἔχει οὐσιαστικά συζητηθεῖ. Γι' αὐτό στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ θά προσπαθῶ νά διατυπώσω μερικές σκόρπιες παρατηρήσεις καί σκέψεις, ἢ καλύτερα ἐντυπώσεις κάποιου πού «γνωρίζει τήν ἱστορία» τοῦ θέματος, ἐπιφυλασσόμενος γιά μιᾶ ἀναλυτικότερη προσέγγιση ἀργότερα.

Ο φυσικός χώρος της περιοχής που ονομάστηκε Πολιτιστικό Κέντρο (δηλαδή τα δύο οικόπεδα μεταξύ Β. Σοφίας και Β. Κωνσταντίνου, Β. Γεωργίου, Ρηγίλλης και Ριζάρη) παρουσιάζει χαρακτηριστικές αδυναμίες που καθορίζουν τη διαμόρφωσή του, και επηρεάζουν το πλαίσιο της συζήτησης που αναπτύσσεται γύρω από το θέμα. Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες περιοχές (γύρω στα 92 στρέμματα, 117 μέτ. το οικόπεδο της Πινακοθήκης) που είναι αδιαμόρφωτες στην Αθήνα, ή που για την τελική διαμόρφωσή τους παραμένουν διάφορες εκκρεμότητες, όπως οι περιοχές της Δημοτικής Αγοράς, του Δικαστικού Μεγάρου, του Ίπποδρόμου κ.ά. Σέ αντίθεση όμως με τις υπόλοιπες όπου υπάρχουν ενιαία οικόπεδα, στην περιοχή του Πνευμ. Κέντρου τα οικόπεδα είναι περισσότερα από ένα, και διασπασμένα. Ός προς τον πολεοδομικό ιστό η περιοχή βρίσκεται στην όριακή θέση, μεταξύ παλαιού, ή έστω «ιστορικού κέντρου» της Αθήνας και μοντέρνας περιφέρειας, δηλαδή όπως αναπτύχθηκε ή πόλη κυρίως στα μεταπολεμικά χρόνια.

Η όριακή θέση – θέση σύνορο – του Πνευμ. Κέντρου δημιουργεί προβλήματα στο σχεδιασμό του χώρου. Τα προβλήματα είναι η ανάγκη σύνδεσης του χώρου με την ευρύτερη περιοχή (δηλαδή η σχέση συνείας, ως φυσικός χώρος και κίνηση, από το «ιστορικό κέντρο» στις περιφερειακές συνοικίες) και η αντιμετώπιση του κυκλοφοριακού φόρτου που, όπωσδήποτε, απομονώνει τα οικόπεδα και προς τα δύο μέρη της πόλης.

Το στοιχείο αυτό, που είναι σημαντικό για να αντιμετωπιστεί η σχέση Πνευμ. Κέντρο/πόλη, άγνοήθηκε τελείως από την λύση που παρουσίασε η ΚΕΔ. Καί βέβαια η παραπομπή του προβλήματος σε κάποια «γενική» αντιμετώπιση, (που σημαίνει ριζικά μέτρα, μετρό, περιφερειακός δακτύλιος, δημόσια μέσα μεταφοράς κλπ.) δέν σημαίνει ότι δέν πρέπει να διερευνηθεί ή «τοπική» του διάσταση.

Καί κατ' άρχην θά ήταν άπολύτως σκόπιμο να δοθούν έδω μερικά ιστορικά στοιχεία για να φανεί ιδίως ότι ή «ιστορία» της περιοχής δέν είναι μόνο μία άπλή διαδοχή γεγονότων στόν χρόνο, όπως συνήθως παρουσιάζεται. Η σχετική αρθρογραφία για τό Πνευματικό Κέντρο θεωρεί τό 1954 όριακό σημείο. Από τότε άρχίζουν οι διαδικασίες για τήν οικοδόμηση έργων μέ πολιτιστικό χαρακτήρα. Τί συμβαίνει πριν από τότε;

Από τό 1840-48, που ο άρχιτέκτονας Σ. Κλεάνθης τέλειωσε τό κτίσιμο του μεγάρου της Δούκισσας της Πλακεντίας και μέχρι τό 1954, ή περιοχή κάθε άλλο παρά σχετιζόταν μέ πολιτιστικές λειτουργίες. Στα οικόπεδα αυτά στεγάζονταν οι Στρατώνες Πυροβολικού και ή Έφορεία Υλικού Πολέμου. Τό 1936 κτίστηκε και τό Σαρόγλειο Μέγαρο, που από τότε στεγάσει τή Λέσχη Αξιωματικών. Στο λαμπρό κτίριο του Κλεάνθη, γνωστό σαν Ίλίσσια, όταν πέθανε ή Σοφία ντέ Μαριπούα, από τό 1854 μέχρι τό 1929 στεγάστηκε ή Σχολή Ευελπίδων και άλλες στρατιωτικές υπηρεσίες. Τό Βυζαντινό Μουσείο λειτουργεί μόνα από τό 1929. Η περιφέρεια περιοχή δηλαδή, για μισό περίπου αιώνα, φιλοξενούσε αποκλειστικά τή στρατιωτική στολή. Καί αυτό δέν θά πορεί να φανεί κα

θόλου παράξενο, αν αναλογιστεί κανείς τά φυσικά όρια της Αθήνας του μεσοπολέμου και τή σπουδαιότητα των στρατιωτικών μονάδων σε πολύ μικρή απόσταση από τή Βουλή και τό κέντρο της πόλης. Άλλωστε σε όλη τήν ευρύτερη περιοχή δέσποζαν, από τότε, στρατιωτικές εγκαταστάσεις, όπως οι Στρατώνες Πεζικού, τό Στρατιωτικό Νοσοκομείο και τά Λουτρά που βρίσκονταν στή σημερινή θέση του οικοπέδου όπου κτίζεται τό Μέγαρο των Φίλων Μουσικής.

Τό να άποσιωπείται αυτή ή «ιστορία» που προσδίδει τόν ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα στο χώρο, χαρακτήρα που κορυφώνεται μέ τήν προβολή του Πολεμικού Μουσείου επί δικτατορίας, δέν ευνοεί τή σωστή αντιμετώπιση του θέματος.

Γιατί αν καλοεξετάσουμε τό ζήτημα θά δοίμε ότι ή περιοχή έχει άποτυπωθεί στή μνήμη των κατοίκων ως «κενό», παρά τήν πραγματική ύπόσταση του φυσικού χώρου και των κτιρίων. Είναι κάτι που άπέχει και που άπουσιάζει από τήν καθημερινή ζωή και τό χρόνο της πόλης, μία «ουδέτερη ζώνη» που άποκτά πλέον διαστάσεις μυθικές: τό Πνευματικό Κέντρο, τό Πολιτιστικό Κέντρο, τό Πολιτιστικό Πάρκο, τό Πνευματικό Τρίγωνο κλπ.

Όταν λέμε Έθνικός Κήπος, πλ. Όμονοίας, Πεδίο του Άρεως, Φ. Νέγη, έχουμε πάντα να κάνουμε μέ μία εικόνα που προσδιορίζει τό αντίστοιχο μέρος της πόλης, εικόνα που ανακαλεί μνήμες διαφορετικές στόν καθένα, ανάλογα μέ τόν τρόπο που διώθηκε ό κάθε τόπος στήν καθημερινή εμπειρία. Αντίθετα, όταν λέμε Πνευματικό ή Πολιτιστικό Κέντρο, δύσκολα σχηματίζεται μία προσδιοριστική εικόνα του χώρου. Στην καλύτερη περίπτωση πρέπει να αναφέρουμε ονομαστικά τά κτίρια, Όδείο, Πολεμικό Μουσείο, Σαρόγλειο, Βυζαντινό Μουσείο και στή χειρότερη να πούμε στόν οδηγό του ταξί, «...μέ αφήνετε άπέναντι από τό Χίλτον, σάς παρακαλώ...».

Γιά να γίνει περισσότερο κατανοητό τό σημείο αυτό, πρέπει ίσως να γίνει διάκριση μεταξύ «χώρου» και «τόπου». Ο χώρος όρίζεται από τίς φυσικές διαμορφώσεις του κτιστού και του άκτιστου και αναλύεται σε συγκεκριμένα στοιχεία. Ο τόπος όρίζεται από τόν τρόπο που επενδύεται, αξιοποιείται και παράγεται ή καθημερινή ανθρώπινη πρακτική (ποικίλες δραστηριότητες, αντιλήψεις, μνήμες, σύμβολα) σε ένα χώρο. Ο τόπος είναι πάντα επώνυμος.

Όστόσο ή αρχιτεκτονική της περιοχής βρίσκεται σε μορφολογική και χρηστική έξαρση: Τό Χίλτον, τό Έθνικό Όδρυμα Έρευνών, τό Μέγαρο Φίλων της Μουσικής, ή Πινακοθήκη, τό Πολεμικό Μουσείο, τό Σαρόγλειο, τό Όδείο, ό Ευαγγελισμός, συνθέτουν ένα κομμάτι από τήν αντιπροσωπευτικότερη εικόνα της Αθήνας στή τελευταία 20ετία. Διασώζεται μόνο, χωρίς να άποτελεί έξαιρέση, ή άμερικανική Πρεσβεία και αυτή χάρη στή δεξιοτεχνία του Γκρόπιους.

Η αίσθηση του μνημειώδους και της «μεγαλοπρέπειας» (Grandeur), αλλά και της «άκαταστασίας» που δημιουργείται σε όσους έχουν τή δυνατότητα και τό θάρρος να περπατήσουν στήν περιοχή, είναι άποτελεσμα τόσο των επιλογών που έγιναν σε επίπεδο χρήσεων της πόλης, όσο και των συνθετικών αρχών στήν αρχιτεκτονική τους. Πρόκειται για κτίρια μεγάλων διαστάσεων μέ έλεύθερη διάταξη στο οικόπεδο

(Free standing buildings), κτίρια που αποδυναμώνουν λόγω κλίμακας και ύψους την αίσθηση αστικής συνέχειας που δημιουργεί το οικοδομικό τετράγωνο, και που είναι ή απαραίτητη προϋπόθεση για ζωντανό διώσιμο χώρο (ή σημασία της κίνησης στο δρόμο και του ισόγειου χώρου). Έξάλλου σε ευρύτερη πολεοδομική κλίμακα λειτουργούν ορισμένοι άξονες που καθορίζουν την επίσημη εικονογραφία της μεγαλόπολης μας και υποδηλώνουν τις επιλογές που υπήρξαν ως τώρα πέρα από διαδικασίες και συζητήσεις για την ανάπτυξη της. Τό 'Αθλητικό Στάδιο στο Φάληρο, τά έργα διαμόρφωσης του Δέλτα, ο ανισόπεδος κόμβος στον παλιό 'Ιππόδρομο, τό ξενοδοχείο 'Αθηναιον, τό Στάδιο μέ τήν σάντουιτς πολυκατοικία στή γωνία 'Ηρώδου 'Αττικού και Β. Κωνσ/νου (απ' όπου φαίνεται λίγο ή 'Ακρόπολη όταν δέν υπάρχει τό νέφος), τό Χίλτον, ή Πρεσβεία τών ΗΠΑ, ο Πύργος, τό κυψελωτό συγκρότημα πολυκατοικιών και ο ανισόπεδος κόμβος στο Χαλάνδρι, τό νοσοκομείο «Υγεία», τό 'Ολυμπιακό Στάδιο στήν Καλογρέζα, τό μέγαρο του ΟΤΕ, όλα αυτά είναι κτισμένα πάνω ή δίπλα στον άξονα που σχηματίζουν οι Ποσειδώνος, Συγγρού, Β. Κωνσ/νου, Β. Σοφίας και Κηφισίας, που οδηγεί από τήν θάλασσα προς τά βόρεια πράσινα προάστια.

Τό Πνευματικό Κέντρο βρίσκεται στήν πιό προνομακή θέση του άξονα αυτού και συμβάλλει μέ τά γνωστά κτίρια στον καλλωπισμό της εικόνας. Μονάχα που πρόκειται για μία εικόνα της 'Αθήνας που, ενώ μαρτυρεί κάποιες αλήθειες, κρύβει ταυτόχρονα άλλες. Αυτή είναι ή εικόνα της σύγχρονης πρωτεύουσας ή μάλλον της βιτρίνας της, της τουριστικής εκπόρευσης, της «πολιτιστικής αντιπροσώπευσης», του τεχνοκρατικού εκσυγχρονισμού και τών εκάστοτε φιλοδοξιών.

Και βέβαια από τό αρχοντικό νεοκλασικό και τό δημόσιο κτίριο που στόλιζαν τήν πρωτεύουσα του 19ου αιώνα και έκρυβαν τήν βρώμα και τήν ασχήμια της, ως τόν Πύργο και τίς ανισόπεδες διαβάσεις που κρύβουν τά παραφερνάλια της «πολυκατοικιοποίησης» στίς συνοικίες και στίς γειτονίες, τό δήμα για τή σημερινή 'Αθήνα δέν είναι μεγάλο, αλλά χαρακτηριστικό από μία λεπτή διαφορά: τό αυτοκίνητο. Στήν παλιά 'Αθήνα είχες τή δυνατότητα, αν ήθελες, να περπατήσεις τριγύρω από τά δημόσια νεοκλασικά κτίρια, να «ψάξεις» τήν πόλη. Στή σύγχρονη 'Αθήνα αυτό είναι αδύνατο. Τό ιδιωτικό αυτοκίνητο έχει διαμορφώσει μία ιδέα του χώρου ως παράγωγο της κίνησης. Τό αυτοκίνητο δέν χρησιμοποιείται για να δει κανείς τήν πόλη, αλλά για τήν αίσθηση ελευθερίας που δημιουργεί στή μετακίνηση, από τό ένα μέρος στο άλλο. 'Ο δημόσιος χώρος και ιδιαίτερα ο δρόμος έχει υποστεί τίς συνέπειες της κίνησης, (φανάκια, μονόδρομοι και άλλα) που αλλοίωσαν σημαντικά τή ζωτικότητα του.

Τά υπόλοιπα είναι ήδη γνωστά και ανήκουν στους «τεχνικούς της εξουσίας», σε ό,τι αφορά τίς χρήσεις της γής, τήν κατανομή και τήν οργάνωσή τους στήν πόλη, τά συγκοινωνιακά προβλήματα, τό πράσινο που λείπει, τίς δυτικές και τίς ανατολικές συνοικίες, τήν πολιτιστική συγκέντρωση/αποκέντρωση, τά τεράστια κονδύλια για έργα αμφίβολης σημασίας, τίς πο-

λιτικές σκοπιμότητες. Πολλά από τά προβλήματα αυτά άλλωστε μετά τήν μεταπολίτευση είχαν εντοπιστεί στίς συζητήσεις για τό Πνευματικό Κέντρο που αντιμετώπισαν τό θέμα περισσότερο ουσιαστικά από ό,τι οι σημερινές.

Χαρακτηριστικά στή συζήτηση που είχε διοργανώσει ή 'Αύγή (8/6/76): «Τό Πνευματικό Τρίγωνο στο Κέντρο της 'Αθήνας» αναφέρεται ότι «... 'Η περιοχή που αντιμετωπίζουμε δέν έχει μέχρι σήμερα διασυνδεθεί λειτουργικά μέ τμήματα πληθυσμού που θα χαρακτήρας της είναι παθογόνος, αφού υπάρχει σ' αυτήν ο καταυλισμός της ΕΣΑ, ή 'Αμερικάνικη πρεσβεία, τό Χίλτον μέ έντονες πολιτικές μνημες και πολιτιστικές προβολές. Τό να γίνει αντικείμενο πνευματικής εκμετάλλευσης χωρίς να άγγίζει ένα ευρύτερο κοινό σημαίνει ούδετεροποίησή της. 'Ενώ θα άξιζε ο χώρος αυτός να προσφερθεί για κάποια πρόσβαση οργανωμένων κοινωνικών ομάδων που θα τόν ενεργοποιήσουν...» (Δ. Ν. Μαρωνίτης).

'Η θεμελίωση του «Πολιτιστικού Κέντρου» από τόν Πρόεδρο της Δημοκρατίας έφερε τό θέμα και πάλι στήν επικαιρότητα. Ξανάρχισαν συζητήσεις, διαμαρτυρίες, δημοσιεύματα ποικίλα. 'Ολα όμως στέκουν σε ένα επίπεδο γενικότητας, χωρίς ουσιαστικές αντιδράσεις σε ό,τι προτείνει ή ΚΕΔ. Διοργανώθηκε βέβαια στο Πολεμικό Μουσείο μία πρόχειρη έκθεση που παρουσιάζει στο ευρύ κοινό τά σχέδια για τό έργο. 'Η έκθεση προσφέρει μία γενική ενημέρωση, τά αναλυτικά σχέδια του Μουσείου 'Ιστορικής Πορείας της 'Ελληνικής Τέχνης και του Κέντρου 'Ενημερώσεως-Διοικήσεως, τήν πορεία μελετών για τό Κέντρο Θεαμάτων και τό Λυρικό Θέατρο, Κέντρο Μουσικής-Χορού, τέλος στήν πρόταση για τήν συνολική διαμόρφωση στήν αρχική της φάση. Ευτυχώς που υπήρχε κάποιος συνεργάτης της μελέτης για να δίνει πληροφορίες και να έπεξηγει τή γενική μακέτα που προσέλαμνε περισσότερο τους επισκέπτες. Ταυτόχρονα στο Βήμα της 10/5/81 ειδικοί επιστήμονες (ο καθηγητής Δ. Φατούρος και οι αρχιτέκτονες Σ. Κονταράτος, Θ. Παπαγιάννης και Κ. Ξενάκης) εξέθεσαν τήν άποψή τους για τή δημιουργία του «Πολιτιστικού Κέντρου» που θεμελιώθηκε τήν προηγούμενη ήμέρα. 'Από τίς απαντήσεις κατ' αρχήν υπάρχει μία κοινή παραδοχή. 'Ολοι συμφωνούν πως τό Πολιτιστικό Κέντρο δέν πρέπει να γίνει σήμερα, αλλά κανείς δέν δηλώνει μέ σαφήνεια πως δέν θα πρέπει κάποτε να γίνει. Κανείς δέν δηλώνει κατηγορηματικά πως δέν θα πρέπει να γίνει τίποτε στήν περιοχή ή τί θα πρέπει να γίνει. Μέ δύο λόγια δέν υπάρχει εναλλακτική πρόταση. 'Η μοναδική είναι ή άποψη-πρόταση ΚΕΔ - Κανδύλη - Προέδρου της Δημοκρατίας.

Τήν άοριστία που ταλαιπωρεί τόν χώρο επιδεινώνει ή γενική κατακραυγή. 'Ο 'Αμλετ είναι τόσο επίκαιρος (είναι λύση τό πολιτιστικό κέντρο σήμερα εκεί ή δέν είναι), ή διαδικασία μας ένοχλει (δηλώνω, διαφωνώ στή μεθόδευση, ζητώ αναβολή), ή δημαγωγία δίνει και παίρνει (ξανά τό φάντασμα του διαλόγου και τών διαλεγόμενων, ή ουσία και ή λαϊκή κάθαρση - αλήθεια ποιός ζήτησε ποτέ τή γνώμη τών κατοίκων της 'Αθήνας για τό Δικαστικό Μέγαρο, τά 9 'Υπουργεία, τό κτίριο γραφείων του ΤΕΕ και τόσα άλλα), ή

διπλωματική απάντηση είναι η μόνη που πλησιάζει κάπως την ουσία (δχι έτσι όπως προτείνεται: να γίνει μόνον κάτι αλλά μικρό, τό Πολιτιστικό Κέντρο να γίνει άλλου).

Τή μοναδική πρόταση με αρχιτεκτονικό χαρακτήρα (άπλή σύμπτωση ή σύνδρομο;) διατύπωσαν οργανώσεις όπως ή Ελληνική Έταιρεία, ή Φιλοδοσιακή Έταιρεία, ό Σύλλογος Αθηναίων καί οί φίλοι τής Αθήνας. *Νά γίνει πάρκο καί όχι κέντρο.* Νά καταναμνηθούν οί πολιτιστικές δραστηριότητες στά κτίρια τής ευρύτερης περιοχής. Τό πρασινισμένο κτίριο δέν αντικαθιστά τό δεντροφυτευμένο πάρκο. Τό κοινωνιακό πρόβλημα θά υπάρχει καί θά επιδεινώνεται.

Παλιές προτάσεις βέβαια, που σήμερα όμως σημαίνουν... αφήστε τά περί του 20% κτίρια καί 80% πράσινο (Κανδύλης). Κανένα κτίριο, καινούριο βέβαια: *μόνο πράσινο.*

Αναρωτήθηκε κανείς ότι οί δύο κατ' έξοχήν πράσινοι χώροι τής Αθήνας, ό Έθνικός Κήπος καί τό Πεδίο του Άρεως δέν έχουν κτίρια (πέρα από τούς άμεσα βοηθητικούς χώρους, τό μουσικοχορευτικό Άλσος, τό Γερήν πάρκ καί τά εκκλησάκια). Μέ ποιά λογική τό πολιτιστικό πάρκο σημαίνει, σάνει καί καλά, δέντρα καί παρτέρια καί μία μικρή λιμνούλα,

πλάι σε όγκους κτιρίων που βέβαια είναι χαμηλοί γιατί βυθίζονται στό πράσινο. Αυτό δέν τό καταλαβαίνει κανείς. Τό λεξικό επεξηγεί τή λέξη «πάρκο»: μικρό τεχνητό άλσύλλιο, κήπος γιά περίπατο καί άναψυχή· καί τή λέξη «άλσος»: μικρή ή μεγάλη κατάφυτη έκταση, «ιερόν δασύλλιον», άφιερωμένο στους θεούς, ιερό χώμα σύδεντρο ή καί άδεντρο που άνήκει στους θεούς. Άλήθεια σε ποιούς «θεούς» θά άνήκει τό πολιτιστικό πάρκο τής Αθήνας; Αυτός ό άδεντρος ιερός χώρος που προβλέπεται να παραμείνει άδεντρος καί να γεμίσει με κάποια κτίρια.

Άλλά βέβαια ή χρήση των λέξεων δέν είναι ανεξάρτητη από τό νόημά τους. *Πολιτιστικό Κέντρο.* Στήν ανατομία, κέντρο είναι τό μέρος ενός όργάνου στό όποιο συγκλίνουν καί από τό όποιο άρχονται οί λειτουργικοί μηχανισμοί που ρυθμίζουν τίς σχέσεις του όργάνου προς όλο τόν οργανισμό. Στά μαθηματικά, είναι τό σημείο που βρίσκεται στή μέση ή περίπου στή μέση κάποιου χώρου. Έπειδή ή μαθηματική έρμηνεία φαίνεται μάλλον δύσκολο να εφαρμοστεί στήν περίπτωση μας, είναι λογικό να υποθέσουμε επικρατέστερη τήν ανατομική (κέντρο = Πολιτισμός = Μουσείο Ιστορικής Πορείας τής Ελληνικής Τέχνης). Άλλωστε, είτε τό θέλουμε είτε όχι, κέντρο σή-

μαινει σύμβολο εξουσίας. "Αν συνδυάσουμε, τώρα, αυτή την ερμηνεία της λέξης κέντρο με μία άλλη πολύ διαδεδομένη που θεωρεί ότι ο πολιτισμός είναι μία κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος έχει αποσπαστεί από την άμεση επίδραση της φύσης και έχει αναπτύξει ένσυνείδητη ήθικη, πνευματική και αισθητική ζωή σε αντίθεση με τους «άγριους» και τους «βάρβαρους», τότε θα πρέπει να ανησυχήσουμε για τα υπονοούμενα. "Ακόμη και η μετονομασία από κέντρο σε πάρκο, δεν αποφεύγει την παρανόηση, στο βαθμό που μέσα στο πάρκο θα βρίσκονται δύο κέντρα, το Κέντρο Θεαμάτων και το Κέντρο Μουσικής και Χορού.

"Ένα είναι προφανές. "Ότι η ιδέα του πράσινου-πάρκου σαν αρχιτεκτονική-τοπολογική οργάνωση είναι ανύπαρκτη στη χώρα μας. Γιατί, άραγε, ένα πάρκο δίχως κτίρια δεν μπορεί να είναι και πολιτιστικός χώρος ταυτόχρονα; "Από πότε το περιπάτημα, το χάζεμα, ή στάση, ή ίδια ή κίνηση, τό πέρασμα, τό αυθόρμητο παιγνίδι, ό έρωτας, τό κοίταγμα, ή κουβέντα, θεωρούνται ξένα στοιχεία για την πολιτιστική δραστηριότητα, την αναγνώριση ενός λαού, μιας κοινωνικής ομάδας, του ατόμου; "Η μήπως, μόνο, ό πολιτισμός εξαρτάται από τις δραστηριότητες και τά έργα της «ύψηλης» τέχνης, που απαιτούν προφανέστατα κάποια κτίρια για τή στέγαση και τή έκθεση των εκδηλώσεων και των αντικειμένων.

"Από τό 1954, τό «πολιτιστικό όραμα» παραμένει τό ίδιο, είτε τό ονομάζουμε «πνευματικό κέντρο», είτε πολιτιστικό κέντρο, πάρκο κλπ. Αυτή είναι ή σταθερά. Δηλαδή, ή δημιουργία χώρου με πολιτιστική προβολή. "Η μεταβλητή είναι ή αρχιτεκτονική διαμόρφωση του χώρου που παραπαίει μεταξύ μνημειακού συγκροτήματος και πολιτιστικού κέντρου ή άλλους με κτίρια. "Η ουσιαστική διαφορά δηλαδή βρίσκεται στο ποσοστό κτιρίων/πράσινου. "Η πρόταση της ΚΕΔ υιοθετεί μία ενδιάμεση λύση, ή μάλλον τείνει προς τά κεί. "Ανεξάρτητα όμως από τις λύσεις που προτείνονται υπάρχει ή διάθεση να προβάλλονται πολιτιστικές εκδηλώσεις που χρειάζονται κτίρια. Καί επειδή δεν βρέθηκε ακόμη ό τρόπος να λέμε θέατρο/μουσείο/λυρική σκηνή και να φανταζόμαστε μόνο πράσινες επιφάνειες, αυτό σημαίνει ότι τά κτίρια θα κυριαρχούν άποφασιστικά.

"Άλλωστε, ως προς τήν αρχιτεκτονική των καιρών μας, τό κυρίαρχο φαινόμενο είναι μία πλουραλιστική αντιμετώπιση που συχνά χαρακτηρίζεται από ήπια διάθεση. Βέβαια παρόλο τόν πολιτικό πλουραλισμό ή φύση της κάθε έρευνας αποβλέπει σε κάποιες ταξικές και κοινωνικές αναφορές. Μία καινούρια υποκειμενικότητα στο σχέδιο (όπου ως σχέδιο θεωρείται όχι ή γραφική παράσταση μόνο, αλλά ή σφαιρική διαδικασία διαμόρφωσης και διατύπωσης μιας πρότασης), είναι τό ζητούμενο ακόμα. Κάτι τέτοιο θα δημιουργηθεί μόνο όταν ό πολιτικός πλουραλισμός θα καταφέρει να εξαλείψει τή μονοσήμαντη αντανάκλαση των πολιτικών ήγεμονιών. Βέβαια τότε θα γεννηθούν άμφιβολίες και ερωτήματα σε ότιδήποτε παρουσιάζουν οι αρχιτέκτονες. Καί μία τέτοια κατάσταση, που θα έχει «κλονίσει» τήν αυθεντία και τόν μύθο του «δημιουργού» αρχιτέκτονα, θα προσδιορίσει τήν αρχιτεκτονική διαφορετικά. "Ίσως αυτό να σημαίνει πως

δέν θα υπάρχουν πιά ένθετες αποφάσεις που υπεροπτικά θα άγνοούν τόν υλικό και πνευματικό πολιτισμό της κοινότητας και πως στη συζήτηση πρέπει να ακούγονται όλες οι φωνές. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε κάτι αντίστοιχο στην περίπτωση του Πολιτιστικού Κέντρου, με δοσμένες τις άδυναμίες του πολιτικού πλουραλισμού, αν όχι τήν ανυπαρξία του; Τί συμβαίνει στην αρχιτεκτονική; "Υπάρχει ό περίφημος «Ίσος» και από κοινού διάλογος ή δρισκομάστε πάντα στην εποχή των άνωθεν επιλογών;

Τά ίδια ερωτήματα πρέπει να απευθύνουμε στην πρόταση που παρουσίασε ή ΚΕΔ. "Όπως αναφέρεται στο ένημερωτικό σημείωμα-περίληψη, «...Η αρχιτεκτονική αναζήτηση προσανατολίζεται προς μία άρμονική και ανθρώπινη κλίμακα αποφεύγοντας τήν άπομίμηση τόσο του παραδοσιακού έκλεπτισμού όσο και του εξεζητημένου και άνώνυμου μοντερνισμού...». "Η θέση αυτή άρνείται τά άκαθόριστα μορφολογικά ιδιώματα και υπαινίσσεται μίαν αντίληψη για τήν αρχιτεκτονική και μίαν ιδεολογία που ωστόσο δέν δηλώνονται.

Σεβασμός της ελληνικής παράδοσης λοιπόν, μία που τό θέμα της παράδοσης άσκει ιδιαίτερη γοητεία. Ποιός καλείται όμως να σεβαστεί τήν ελληνική παράδοση; Σύμφωνα με τόν κ. Κανδύλη (όμιλία στην ΥΕΝΕΔ στις 12/5/81) και τό σημείωμα της ΚΕΔ, ή «αρχιτεκτονική αναζήτηση». "Όμως ή σύγκριση δέ γίνεται ποτέ μεταξύ μιας πραγματικότητας (ελληνική παράδοση) και μιας άφηρημένης έννοιας (αρχιτεκτονική αναζήτηση), πολύ περισσότερο που δέν μπορούμε να υποθέσουμε ότι ή ελληνική παράδοση είναι μία και χειροπιαστή. Γιατί αν αναζητήσουμε και ποιά ελληνική παράδοση πρέπει να σεβαστούμε, τότε δέν βγαίνει άκρη. Τέλος πάντων, σαν ελληνική παράδοση άς δεχτούμε τά τέσσερα στοιχεία που άνέφερε ό κ. Κανδύλης (ανθρώπινη κλίμακα, καλές αναλογίες, νότια υλικά, συνδυασμός ήλιου/σκιάς στο άπτικό φως). Τότε όμως, για να γίνει δυνατή ή σύγκριση και να υπάρξει σεβασμός, πρέπει να δούμε τήν πραγματική ύπόσταση «αρχιτεκτονικής αναζήτησης», δηλαδή τήν παράδοση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και των κινημάτων της. Μία παράδοση που εκφράζεται μέσα από τά σχέδια για τό πολιτιστικό κέντρο. "Αλλά αυτό είναι ένα κεφάλαιο που παραμένει ακόμη σχετικά κλειστό και άφορά μία συζήτηση για τό «δυτικό τρόπο κατασκευής», τά οικοδομικά υλικά και τις διομηχανίες που τά παράγουν, τις όπτικές αντιλήψεις του χώρου, τις αισθητικές άξιες, τήν οργάνωση, τήν έκτέλεση των έργων και άλλα.

Στό πλαίσιο αυτό θα ανακαλύψαμε και μία άλλη παρεξήγηση. "Ότι ή υπόθεση του ΠΚΑ δέν σημαίνει άποκλειστική αναφορά στο Παρίσι και ιδιαίτερα στο Μπωμπούρ. Αυτό θα ήταν σύνδρομο ύπερβολικής γαλλομάθειας. "Η πραγματική αναφορά είναι ό μύθος της «νέας διάστασης» στην πόλη, των «διοικητικών κέντρων» και της «άστικής ανανέωσης του παραδοσιακού ίστού της πόλης», δηλαδή έπεμβάσεις μεγάλης κλίμακας (σε ύποδομή και κτιριακά έργα) που άπασχόλησαν τά αναπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη τή δεκαετία του '50 και του '60. Μύθος, γιατί, ακόμη και προοδευτικοί διανοούμενοι, αρχιτέκτονες και τεχνικοί, ύποστήριξαν για διάφορους λόγους τά σχέδια

φιλοσοφία καί παράδοση*

προβλήματα στή φιλοσοφία καί τήν ιστορία της

του Γεράσιμου Βώκου

Ο τίτλος της εισήγησής μου είναι φιλοσοφία καί παράδοση. Αν καί ὁ τίτλος αὐτός μοιάζει σαφής καί εὐκρινής, τελικά χρειάζεται ὀρισμένες ἐπεξηγήσεις. Αὐτό πού ὀφείλω κυρίως νά σᾶς ἐξηγήσω εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο σκοπεύω νά χειριστώ τό θέμα μου. Αὐτό πού δέν ἔχω σκοπό νά κάνω εἶναι νά προτείνω, ὑπό τόν τίτλο φιλοσοφία καί παράδοση, μιᾶ φιλοσοφία τῆς παράδοσης. Ὅχι πώς ἀρνοῦμαι τή χρησιμότητα μιᾶς φιλοσοφικῆς ἔρευνας μέ θέμα τήν παράδοση· ἀντίθετα μάλιστα, πιστεύω πώς κάθε λόγος γιά τήν παράδοση χρησιμοποιεῖ, πολλές φορές ἀνεξέλεγκτα, πλήθος φιλοσοφικῶν ἐνοιῶν, ὥστε νά εἶναι ἀπαραίτητος σήμερα, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη φορά, ὁ ἔλεγχος τῶν ἐνοιῶν αὐτῶν καί τῆς χρήσης τους. Ὡστόσο, ὁ ἀπαραίτητος αὐτός ἔλεγχος εἶναι δουλειά πολύ σοδαρή καί ἐπίπονη, ἀπαιτεῖ πείρα, ἔρευνα καί μόχθο καί κατά συνέπεια δέν εἶναι, στό βαθμό τουλάχιστον πού μέ ἀφορᾶ, τῆς στιγμῆς.

Σήμερα σᾶς προτείνω κάτι πολύ πιό οἰκείο σέ μένα καί, τελικά, πολύ πιό περιορισμένο. Θά σᾶς προτείνω μερικές παρατηρήσεις ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας, γιά τά προβλήματα τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας. Γιατί ἀκριδῶς, στήν ἔρευνά τους, ὁ ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας ἀλλά καί ὁ φιλόσοφος ἀντιμετωπίζουν τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἱστορική παράδοση, δηλαδή, ὡς ἐνεργητική παρουσία τοῦ παρελθόντος στό παρόν.¹

Γιά νά ἐρευνήσει ὁμως στό χῶρο του, στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ὁ ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας· χρησιμοποιεῖ μεθόδους θί ὁποῖες, μέ τή σειρά τους, ἀποτελοῦν παράδοση στήν εἰδικότητα πιά τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας. Πράγματι, ὅταν λέμε ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἐννοοῦμε δύο πράγματα διαφορετικά: ἀπό τή μιᾶ μεριά μέ τόν ὄρο ἱστορία τῆς φιλοσοφίας δηλώνουμε τό σύνολο τῶν φιλοσοφιῶν τοῦ παρελθόντος· ἀπό τήν ἄλλη ὄμως, μέ τόν ἴδιο ὄρο, δηλώνουμε τήν εἰδικότητα ἐκείνη πού στόχο ἔχει τή μελέτη τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας. Στήν πρώτη περίπτωση, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας διαμορφώνεται ἀνεξάρτητα ἀπό τό λόγο τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας. Στή δεύτερη

περίπτωση, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπέμβασης τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας. Τό μόνο πρόβλημα μέ τό ὁποῖο θά σᾶς ἀπασχολήσω σήμερα εἶναι αὐτή ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας. Γιατί μιᾶ ἐπέμβαση δέν εἶναι πράγμα ἀπλό: ἔχει τούς λόγους της, ἔχει τά ἐργαλεῖα της, μέ δύο λόγια: ἔχει τήν παράδοσή της.

Σέ μιᾶ πρώτη ματιᾶ, ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλοσοφίας φαίνεται κάτι ἀπλό καί αὐτονόητο. Ἡ ἔρευνά του συνίσταται στήν περιγραφή τῶν φιλοσοφιῶν καί στή διαδοχή τους μέσα στό χρόνο. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι, ὅπως τό λέει ὁ Χέγκελ,² ἡ πινακοθήκη τῶν ἡρώων τῆς σκέψης ἢ τοῦ στοχασμοῦ, ἡ παράθεση τῶν ἀπόψεων τους γιά τά βασικά προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Ἄν περιορίσουμε τά θεμελιώδη αὐτά προβλήματα, γιά νά συννενοηθοῦμε, στά παραδοσιακά προβλήματα τῆς φιλοσοφίας (τό πρόβλημα τοῦ Θεοῦ, τό πρόβλημα τοῦ κόσμου καί τό πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου), τότε, ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι οἱ ἀπόψεις τῶν φιλοσόφων γιά τά προβλήματα αὐτά, ἀπόψεις διατεταγμένες στόν ἄξονα τῆς διαδοχῆς τῶν φιλοσοφιῶν. Νά ποιές εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα γιά τό Θεό, αὐτές εἶναι οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη, ὀρίστε τί εἶπε ὁ Αὐγουστίνος.

Σύμφωνα μέ τήν παράπάνω ἀντίληψη γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, κάθε ἐπόμενος φιλόσοφος κληρονομεῖ ἀπό τόν προηγούμενο τά προβλήματά του καί, στό μέτρο τῶν δυνατοτήτων του, προτείνει ἄλλες λύσεις. Ἀκριδέστερα, διατυπώνει διαφορετικές ἀπόψεις. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, λοιπόν, εἶναι ἡ καταγραφή ὅλων τῶν ἀπόψεων τῶν φιλοσόφων γιά τά θεμελιώδη προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, ἕνα εἶδος φιλοσοφικῆς ἀτζέντας στήν ὁποία ὁ πολιτισμένος, μορφωμένος καί ἀνήσυχος ἄνθρωπος καταφεύγει σέ στιγμές θεωρητικῆς μοναξιάς. Αὐτή ἡ καταγραφή τῶν ἀπόψεων τῶν φιλοσόφων θυμίζει τούς πίνακες τῶν λογαρίθμων πού χρησιμοποιοῦν οἱ μαθηματικοί ἢ, καλύτερα, τά τυπολόγια τσέπης πού χρησιμοποιοῦν

*Ανακοίνωση πού παρουσιάστηκε στίς 16 Ἀπριλίου 1980 στό ἐπιστημονικό σεμινάριο πού ὀργάνωσε τό Ἐργαστήριο Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων (τμήμα Ἀρχιτεκτόνων, Πολυτεχνική Σχολή, Α.Π.Θ.).

1. Βλ. E. Brehier, *La Philosophie et son passe*, σσ. 21-22, Παρίσι, 1950.

2. Hegel, *Vorlesungen Uber die Geschichte der Philosophie*, Εἰσαγωγή σ. 30, τ. 18, ἐκδ. Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1971.

ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΠΗΛΙΟΥ

— μιά συνοπτική ανθρωπογεωγραφική προσέγγιση —

του Μιχάλη Μοδινού

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ἔγινε κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ περασμένου χρόνου στὸ Βόλο καὶ τὶς κοινότητες τοῦ Πηλίου. Ὅσα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα δὲν περιέχονται στὶς ἐπίσημες ἀπογραφές τῆς ΕΣΥΕ, προῆλθαν ἀπὸ τὶς τοπικὲς ὑπηρεσίες τῆς Νομαρχίας, ἀπὸ ἐρωτηματολόγια πού ἐστάλησαν στὶς κοινότητες καὶ ἀπὸ συνεργασίες μὲ τοπικοὺς φορεῖς.

1. Γενικά

Στὴν Ἑλλάδα ὁ Χωροταξικός Προγραμματισμός εἶναι καθαρὰ «ἐνδεικτικός».¹ Ἐκφράζει κυρίως προσδοκίες καὶ προοπτικὲς χωρὶς νὰ προσφέρει τὰ μέσα γιὰ τὴν ὅποια ὑλοποίηση τῶν στόχων πού αὐτὲς συνεπάγονται. Ἄν καὶ παρωχημένη, ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἴσως νὰ εἶναι φυσιολογικὴ σὲ μιά χώρα ὅπου οἱ οικονομικὲς λειτουργίες κυριαρχοῦνται ἀπὸ τὴν — ἔστω ἀτελῶς λειτουργοῦσα — ἐλεύθερη ἀγορὰ καὶ ὅπου ὁ κρατικὸς παρεμβατισμός ἀπλῶς καὶ μόνο συνεπικουρεῖ τὸν ἰδιώτη στὶς ἐπενδυτικὲς του ἐνέργειες. Δέν εἶναι ὅμως καθόλου αὐτονόητη οὔτε ἀπ' τὴν πράξη δικαιωμένη σὲ μιά χώρα ὅπου ὁ παρασιτισμός τῆς οἰκονομίας ἔχει ἀναχθεῖ σὲ τρόπο ζωῆς, ὅπου ἡ ἀνισορροπία τῶν οικονομικῶν δραστηριοτήτων στὸ χωρὸ καὶ τὸ χρόνο ἔχει λάβει ἐνδημικὲς διαστάσεις, ὅπου ἡ ἀνισοκατανομὴ πόρων, κεφαλαίων, πληθυσμοῦ καὶ τεχνολογικῆς γνώσης καταρρίπτει διάφορα παγκόσμια ἀρνητικὰ ρεκόρ, ὅπου ἡ γῆ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο κερδοσκοπίας καὶ οἱ φυσικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἀξίες ἐμπορευματοποιοῦνται μὲ γρήγορο ρυθμό. Θεωρεῖται πιά δοσμένο ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ προγραμματισμὸ καὶ κυρίως ἀπὸ προγραμματισμὸ τῶν δραστηριοτήτων στὸ χωρὸ. Ἐχει ἀνάγκη ἀπὸ οὐσιαστικὴ περιφερειακὴ πολιτικὴ πού δέν θὰ μένει μὲ τὴ μορφή ἐμπιστευτικῶν ἐγγράφων στὰ συρτάρια τῶν ἀρμοδίων ὑπουργείων. Ἐχει ἀνάγκη ἀπὸ βελτίωση τοῦ δικτύου τῶν λειτουργιῶν, ἀπὸ ἀνακατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ, ἀπὸ τόνωση τῆς ἐπαρχίας, ἀπὸ παροχὴ στοιχειωδῶν ἀνάσεων καὶ ἐξυπηρετήσεων στοὺς «ἰθαγενεῖς πολίτες ὅ' κατηγορίας» τῆς ἑλληνικῆς περιφέρειας. Ἐχει δηλαδὴ ἀνάγκη περιφερειακῆς καὶ χωροταξικῆς πολιτικῆς μὲ τὴ μορφή μελετῶν ἄμεσα ὑλοποιήσιμων καὶ μὲ ἀπώτερο στόχο τὴν ἀποκέντρωση καὶ κοινωνικὰ ἀποδοτικότερη χωροθέτηση τῶν οικονομικῶν δραστηριοτήτων.

Εἶναι βέβαια γεγονός ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ συζητήσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὸ χωρὸ ἔγιναν τῆς μόδας στὴ χώρα μας τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἄν ἐντούτοις ἀναλογισθοῦμε ὅτι «τὸ ἀντικείμενο τοῦ χωροταξικοῦ-περιφερειακοῦ προγραμματισμοῦ εἶναι οὐσιαστικὰ ταυτόσημο μὲ αὐτὸ τοῦ οικονομικοῦ προγραμματισμοῦ, μόνο πού περιέχει ἐπιπλέον τὴ διάσταση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου καὶ τῶν ἀποστάσεων»² θὰ φτάσουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀντιφατικὸς καὶ ἀποσπασματικὸς χαρακτήρας τῶν μέτρων πού προτείνονται ἢ τῶν ἀποφάσεων πού κατὰ καιροὺς ἐφαρμόζονται καθορίζει μονοσήμαντα τὰ ὅσα δέν ἔχουν γίνῃ μὲχρι σήμερα. Σὲ σχέση δὲ μὲ τὴν κρισιμότητα τῶν προβλημάτων πού μὲ γεωμετρικὴ πρόοδο συσσωρεύονται, οἱ σχετικὲς συζητήσεις γιὰ τὴν ἀνισόμορφη ἀνάπτυξη, τὸν κυριαρχικὸ ρόλο τῆς Πρωτεύουσας-Κέντρου ὡς πρὸς τὴν Ἐπαρχία-Περιφέρεια, τὴν ὑποκατάσταση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων καὶ κοινωνικῶν ἀνισοτήτων μὲ χωρικὲς ἀνισομέρειες καὶ γεωγραφικὲς ἀνισότητες, διακρίνονται ἀπὸ μιά ἐπιφανειακότητα, ἀγνοία τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν καὶ ἀναμάσημα γνωστῶν, ἀνεφάρμοστων συνταγῶν. Κάτι χειρότερο: τὸ συμπέρασμα τῶν συζητήσεων αὐτῶν τὸ διακρίνει ἡ μυστικοπάθεια καὶ ἐλιτίστικη στεγανοποίηση μέσα στοὺς δαιδάλους τοῦ ἀπροσπέλαστου διοικητικοῦ μηχανισμοῦ ἢ στοὺς ἀνεξερεύνητους χώρους κάποιων ἀσαφῶν ἐπαγγελματικῶν κατοχυρωμένων συμφερόντων (καὶ ἐν πολλοῖς ἐννοῶ ἐμᾶς τοὺς μηχανικοὺς).

1. Ὅρος πού χρησιμοποιεῖται εὐρύτερα ἀπὸ τὸν John Glasson στὸ *An Introduction to Regional Planning*, Hutchinson, Co. London 1975.

2. Δὲς David M. Smith, *Human Geography, A Welfare Approach*, A. Arnold, London 1977.

Μέσα στα πλαίσια αυτά ή οποιαδήποτε συνεισφορά που σχετίζεται με έρευνα στην ελληνική Περιφέρεια άποκτά μία καθοριστική σημασία και έπικαιρότητα.³

2. Εισαγωγή

Τό Πήλιο έξεταζεται στή συνέχεια ως μιά αυτόνομη άνθρωπογεωγραφική ένότητα, στό βαθμό βέβαια που όποιοδήποτε τμήμα του χώρου μπορεί να θεωρηθεί αυτόνομο. Άν και ή περιοχή δέν άποτελεί Διοικητική Ένότητα (Νομό ή Έπαρχία) διατηρεί μιά γεωγραφική, τοπογραφική, ιστορική και πολιτιστική αυτόνομια, ιδιαίτερα χαρακτηριστική για τόν ελληνικό περιφερειακό χώρο. Έχει ακόμη τό έπιπρόσθετο χαρακτηριστικό να είναι «προβληματική», μέ τήν έννοια ότι δέν έχει καταφέρει στό σύνολό της να προσαρμοσθεί στίς συνθήκες εκείνες που δημιουργησαν οι ραγδαίες άλλωστε στή δομή τής οικονομίας τήν τελευταία 30ετία. Τέλος, συμβαίνει να είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στίς ιδιόμορφες αναπτυξιακές πιέσεις που άσκούνται πάνω της. Για τούς λόγους αυτούς ή άνάλυση κάποιων χωροταξικών σταθερών και μεταβλητών στή βάση μιάς άνθρωπογεωγραφικής προσέγγισης έχει τό ενδιαφέρον της. Τά τελευταία άλλωστε χρόνια ό πληθυσμός τής περιοχής έχει συνειδητοποιήσει σε μεγάλο βαθμό - όπως έδειξε ή έπιτόπια έρευνά μας - τήν έπιτακτική άνάγκη για τήν ύλοποίηση κάποιων γενικών στόχων που κατηύθυναν και τήν άνάλυση που θά άκολουθήσει. Οι στόχοι αυτοί μπορούν να συνοψισθούν στα έξής σημεία:

1. Έ διατήρηση, προστασία και άποφυγή τής φθοράς και υποβάθμισης τής φύσης και τής πολιτιστικής κληρονομιάς τής περιοχής.
2. Ένταξη των παραδοσιακών οικισμών του Πηλίου, μέσα στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα τής περιοχής, καθορισμός τής λειτουργίας τους και καθορισμός των γενικών όρων δομής και περιορισμών τής μορφής, δομής και όργάνωσής τους.
3. Άξιοποίηση του ύδατινου δυναμικού τής περιοχής και άνάπτυξη μιάς αυτόνομης άγροτικής κοινωνίας στα πλαίσια τής προστασίας του φυσικού, ιστορικού και πολιτιστικού χαρακτήρα του Πηλίου ως έθνικου πόρου.
4. Άνάσχεση τής άσχεδιάστης άνάπτυξης, τής περιστασιακής-ευκαιριακής δραστηριότητας των ιδιωτών και συντονισμός των παρεμβάσεων του Δημοσίου, μέ τή συγκεκριμένη και τεκμηριωμένη υπόδειξη κατευθύνσεων, ειδους και τρόπου έπεμβάσεων, για τή διαχρονική χωροθέτηση των διαφόρων δραστηριοτήτων κατά ζώνες.
5. Διερεύνηση και διατύπωση των έξαρτήσεων και των έπιπέδων έξυπηρετήσεως και έπιρροής τής περιοχής από τό άστικό κέντρο του Βόλου.
6. Έπισημάνση των αναγκαίων μέτρων και έργων που πρέπει να άναληφθούν βραχυπρόθεσμα (άμέσου δράσεως), ώστε να διαφυλαχθεί και προαχθεί ή ύψηλή ποιότητα του περιβάλλοντος.

3. Δές σχετικά Π. Λουκάκη: «Περιφερειακή Άνάπτυξη: Τί έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχος 6, 6.14-16.

3. Κύρια χαρακτηριστικά - βασικά προβλήματα - χωροταξική διάρθρωση

Τό Πήλιο βρίσκεται στή μέση τής άπόσταση Άθήνας-Θεσσαλονίκης και κοντά στον κύριο άστικό άξονα σύνδεσής τους, σε έπαφή με τό άστικό κέντρο του Βόλου και σε μικρή σχετικά άπόσταση από τό άστικό κέντρο τής Λάρισας.

Έ έκταση τής περιοχής είναι 920.100 στρέμματα που καταλαμβάνουν τό 34,9% τής συνολικής έκτασης του Νομού Μαγνησίας, τό 6,57% τής έκτασης τής Θεσσαλίας και τό 0,69% τής χώρας, ό δέ πληθυσμός της άνερχόταν τό 1979 σε 37.464 κατοίκους, σύμφωνα με έπιτόπια έρευνα σε έπίπεδο κοινότητας.

Διοικητικά ή περιοχή ύπάγεται στο Νομό Μαγνησίας και περιλαμβάνει 44 συνολικά κοινότητες ή 98 οικισμούς. Είναι χαρακτηριστική ή έλλειψη έδρας Δήμου που δικαιολογείται σ' ένα βαθμό από τή γεινίωση με τό πολεοδομικό συγκρότημα του Βόλου.

Έ συνοπτική άνάλυση των γεωγραφικών, οικιστικών και οικονομικών δεδομένων δείχνει ότι τό Πήλιο δέν είναι όμοιογενές, άλλα παρουσιάζει χαρακτηριστικές τοπικές διαφορές. Άνάλογα διαφοροποιούνται και τά προβλήματα που άρχικά έπισημάνθηκαν δημιουργώντας έτσι τήν άνάγκη να διαφοροποιηθεί αντίστοιχα ή έμφαση που πρέπει να δοθεί στους μελλοντικούς στόχους. Άπό τήν άλλη πλευρά, προκειμένου ή συστηματική άνάλυση τής κατάστασης να δώσει μιάν άνάγλυφη εικόνα, άπαιτήθηκε μιά όμαδοποίηση των άνα κοινότητα διαθεσίμων στατιστικών στοιχείων, όχι μόνο στο σύνολο τής περιοχής άλλα και σ' ένα ενδιάμεσο έπίπεδο.

Άπό τά πιο πάνω προέκυψε ή άνάγκη να διαιρεθεί ή περιοχή σε χαρακτηριστικές ύποπεριοχές, που να παρουσιάζουν σχετική όμοιογένεια από άποψη δεδομένων και προβλημάτων. Μετά λοιπόν από έπιτόπια έρευνα, που έδειξε πως ή διαίρεση του χώρου άναποκρίνεται όχι μόνον σε φυσικές ένότητες, άλλα και σε περιοχές άκτινοβολίας, έπιρροής κέντρων έλξεως, κ.λπ., υιοθετήθηκε ένας διαχωρισμός σε ύποπεριοχές.

Ό διαχωρισμός αυτός έγινε για λόγους καθαρά μεθολογικούς και άφορά μόνον τήν άνάλυση χωρίς να δεσμεύει τήν πιθανή έφαρμογή έπιμέρους μελλοντικών προγραμμάτων στην περιοχή, που άλλωστε συνήθως αναφέρονται σε έπίπεδο κοινότητας. Ό διαχωρισμός έγινε με κριτήρια γεωγραφικά, συγκοινωνιακά και παραγωγής, ενώ λήφθηκαν υπόψη και δεδομένα χρονοαποστάσεων, λεκανών άπορροής και άπασχόλησης όπως και κριτήρια ιστορικά, αισθητικά και λειτουργικά. Άκόμη έγιναν έκτεταμένες συζητήσεις με τοπικούς παράγοντες, εκπροσώπους τής τοπικής αυτοδιοίκησης κ.λπ. με βάση τίς όποιες, τελικά, όρίστηκαν οι άκόλουθες ύποπεριοχές.

ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΗ «Α» - Άμεσης γεινίωσης με τό Βόλο και καλυπτόμενη από άστική συγκοινωνία στο μεγαλύτερο μέρος της: 1) Άγιος Όνούφριος, 2) Άγιος Λαυρέντιος, 3) Άγριά, 4) Άνω Λεχώνια, 5) Κάτω Λεχώνια, 6) Δράκεια, 7) Κατωχώρι, 8) Άνακασιά, 9) Πορταριά, 10) Μακρινίτσα, 11) Άλλη Μεριά, 12) Σταγιάτες, 13) Άνω Βόλος.

ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΗ «Β» - Οικισμοί του άνατολικού Πηλίου με κοινά μορφολογικά χαρακτηριστικά, προσανατολισμένοι προς τό Αίγαιο, και με τήν τυπικότερη

πληθειορική μορφή: 1) Καλαμάκι, 2) Λαμπινού, 3) Ξορύχι, 4) Τσαγκαράδα, 5) Μούρει, 6) Κισσός, 7) Άγιος Δημήτριος Πηλίου, 8) Άνήλιο, 9) Μακρυραχή, 10) Ζαγορά, 11) Πουρί.

ΥΠΕΡΟΧΗ «Γ» – Οίκισμοί του πήχη της Μαγνητικής Χερσονήσου. Βρίσκονται σε χαμηλά ύψηδα, με κυριαρχούσα την μονοκαλλιέργεια της έλιάς: 1) Συκή, 2) Ξυνόδρουση, 3) Άργαλαστή, 4) Μετόχι, 5) Προμύρι, 6) Λαύκος, 7) Μηλίνα, 8) Τρίκερι.

ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΗ «Δ» – Αποτελείται από τις κοινότητες: 1) Γλαφυρών, 2) Κερασιάς, 3) Καναλιών, 4) Κεραμιδίου. Η υποπεριοχή αυτή τυπικά δεν θεωρείται «Πήλιο» και έχει μεγάλες διαφορές με τις άλλες υποπεριοχές. Έντούτοις κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί στη μελέτη για την πιο σφαιρική αντιμετώπιση των προβλημάτων της περιοχής Πηλίου.

ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΗ «Ε» – Αποτελείται από 1) Νεοχώρι, 2) Αφέτες, 3) Μηλιές, 4) Καλά Νερά, 5) Βυζίτσα, 6) Άγιος Γεώργιος Νηλείας, 7) Πικανάτες, 8) Άγιο Βλάσιος. Οι οίκισμοί αυτοί βρίσκονται στο κεντροδυτικό Πήλιο και χωρίς να αποτελούν μία έντελως αυτόνομη ομάδα κρίθηκε σκόπιμο να ενταχθούν σε μία ξεχωριστή υποενοότητα «διά της εις άτοπον απαγωγής» (δηλαδή, εφόσον δεν μπορούν να ενταχθούν σε άλλη υποενοότητα).

Η ιστορική πάντως φυσιογνωμία της περιοχής που έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό και τη σημερινή της εικόνα, θεωρείται ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της, που τη διαφοροποιούν αισθητά από άλλες όρεινες περιοχές της χώρας. Το έντονο παραδοσιακό χρώμα των οίκισμών του Πηλίου και η τοπική πολεοδομική-άρχιτεκτονική μορφή τους που υπαγόρευαν ανάγκες αυτοάμυνας κατά την Τουρκοκρατία αποτελούν επίσης βασικούς συντελεστές που καθόρισαν τα μετέπειτα χαρακτηριστικά της περιοχής.⁴ Αν περάσουμε στα επιμέρους χαρακτηριστικά από τα οποία θα προκύψει ή σημερινή ανάγλυφη εικόνα της περιοχής μελέτης θα πρέπει να αναφέρουμε τα εξής:

- Την άμεση γειτνίαση της περιοχής με το πολεοδομικό συγκρότημα του Βόλου που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό κάθε είδος λειτουργίας της (οικονομία – εμπόριο – απασχόληση – ελεύθερο χρόνο, κ.λπ).
- Την θεαματική εξέλιξη της περιοχής μελέτης στον τομέα του Τουρισμού τα τελευταία χρόνια, λόγω των ιδιαίτερα αξιολογών φυσικών πόρων που διαθέτει.
- Την εξειδίκευση του Πρωτογενή Τομέα στη δενδροκαλλιέργεια (ελιά – μηλιά κ.λπ).
- Την έλλειψη αξιολογών μεταποιητικών μονάδων.
- Την όρεινη μορφολογία του εδάφους και οι σημαντικές κλίσεις στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής.
- Το πολύπλοκο καθεστώς δασικής ιδιοκτησίας (διακατεχόμενα – συνιδιόκτητα – εκκλησιαστικά δάση).
- Την μείωση του άγροτικού πληθυσμού και ή στροφή του προς τη βιομηχανία και τον τουρισμό.

4. Δέσ Γ. Κορδάτου *Ιστορία της Έπαρχίας Βόλου και Άγιος*, 160.

Έκτός από τα παραπάνω γενικά χαρακτηριστικά, θεωρείται σκόπιμο να παραθέσουμε ορισμένα βασικά μεγέθη που θα βοηθήσουν ώστε ή εικόνα για την περιοχή μελέτης να γίνει έναργέστερη:

- Η συνολική έκταση της περιοχής ανέρχεται όπως προαναφέρθηκε σε 920.000 στρέμματα που αντιπροσωπεύουν το 34,9% της Μαγνησίας, το 6,57% της Θεσσαλίας και το 0,69% της χώρας.

- Από την έκταση αυτή το 11,8% είναι πεδινό, 20% ήμιορεινό και το 68,2% όρεινό ενώ για τη χώρα τα αντίστοιχα ποσοστά είναι 23%, 42% και 35% αντίστοιχα. Το ύψηλο ποσοστό όρεινων εδαφών στην περιοχή μελέτης συνεπάγεται σε μεγάλο βαθμό και την προβληματικότητά της.

- Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις καταλαμβάνουν το 26,9% της συνολικής έκτασης της περιοχής, οι βοσκότοποι του Δημοσίου το 17,87%, οι ιδιωτικοί βοσκότοποι το 27,95%, τα δάση το 21,86%, οι επιφάνειες που καλύπτονται από νερά το 1,63%, οι δρόμοι, οίκισμοί και γενικά δομημένες επιφάνειες το 3,7% και οι λοιπές εκτάσεις το 0,09%. Οι δημόσιοι και ιδιωτικοί βοσκότοποι καλύπτουν τη μισή περίπου έκταση της περιοχής, γεγονός που, συνδυαζόμενο με το χαμηλό επίπεδο της κτηνοτροφικής παραγωγής, σημαίνει ότι μεγάλες εκτάσεις παραμένουν άναξιοποίητες. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο χαρακτηρισμός ορισμένων εκτάσεων ως βοσκοτόπων δεν ανταποκρίνεται πάντα στην έννοια του όρου, δεδομένου ότι οι εκτάσεις αυτές καλύπτονται από πυκνή δάσησηση θάμνων ή άειφύλλων – πλατυφύλλων.

- Μέ βάση τις εκτιμήσεις της Ύπηρεσίας Περιφερειακής Αναπτύξεως Θεσσαλίας που εκτιμά τον πληθυσμό της περιοχής σε 37.464 κατοίκους (στοιχεία έρευνας 1979), ή μέση πυκνότητα κατοικησεως είναι 40,74 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο για το σύνολο της περιοχής ενώ κατά υποπεριοχές είναι 99,02 κ/χλμ². για την Α, 45,38 για την Β, 32,61 για την Γ, 12,43 για την Δ και 46,03 για την Ε.

- Από την άποψη των πληθυσμιακών μεταβολών ή κατάσταση δεν μπορεί να θεωρηθεί εξαιρετικά ανησυχητική δεδομένου ότι ή πληθυσμιακή μείωση είναι της τάξεως του 12,5% την είκοσαετία 1951-1971 όταν οι Νομοί Κεφαλληνίας, Σάμου και Λακωνίας είχαν στην ίδια περίοδο αντίστοιχες μειώσεις της τάξεως του -32,8%, -30,2% και -26,8% αντίστοιχα.

- Αντίθετα, ό δείκτης γηράνσεως (ποσοστό ηλικιών 65 και άνω έναντι ομάδας 0-14 ετών) είναι εξαιρετικά ύψηλος (94 έναντι 44,8 για την χώρα) ενώ υπάρχει μετατόπιση της μέσης ηλικίας των κατοίκων προς το 39ο έτος με αποτέλεσμα τη σοβαρή παραμόρφωση της πυραμίδας ηλικιών. Αντίθετα, ό δείκτης εξαρτήσεως βρίσκεται στα ίδια επίπεδα με της χώρας (άθροισμα ηλικιών 0-14 και άνω των 65 προς τις ενδιάμεσες ηλικίες).

- Ο ενεργός πληθυσμός απασχολείται κυρίως στον πρωτογενή τομέα (ποσοστό 59,2%) και κατά δεύτερο λόγο στον τριτογενή (ποσοστό 28,5%). Στο δευτερογενή τομέα απασχολείται μόνον το 12,3% των κατοίκων, και αυτό έξω από την περιοχή (κυρίως στις μονάδες της βιομηχανικής περιοχής του Βόλου ή στο έργοστάσιο Τσιμέντων της ΑΓΕΤ). Ο χαρακτηρισμός επόμενης της οικονομίας είναι σαφώς γεωργικός προς το παρόν, αλλά ήδη διαφαίνονται σαφείς τάσεις για τόνωση του τριτογενή τομέα (τουρισμού) με ευ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Μειονεκτικές Κοινότητες από την άποψη της εδαφικής διαμόρφωσης

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ 1	Συνολική έκταση 2	Ύψόμετρο > 800		800 > Υ > 600 Κλίση > 16%		Υ < 600-Κλίση > 20%		Συνολική έκταση 9	Μειονεκτική Ποσ. % 10
		έκταση 3	Ποσ. % 4	έκταση 5	Ποσ. % 6	έκταση 7	Ποσ. % 8		
1. Άγιου Βλασίου	5.500	-	-	-	-	3.875	70,4	3.875	70,2
2. Άγ. Γεωργίου Νηλείας	20.600	6.300	30,6	3.250	15,8	9.900	48,1	19.450	94,2
3. Άγ. Δημητρίου Πηλίου	2.750	-	-	-	-	2.680	97,5	2.680	97,5
4. Άγ. Λαυρεντίου	16.125	6.125	38,0	1.875	11,6	6.025	37,4	14.025	87,0
5. Άγ. Όνουφρίου	450	-	-	-	-	450	100,0	450	100,0
6. Άνηλίου	8.250	2.250	27,3	750	9,1	5.250	69,6	8.250	100,0
7. Άργαλαστής	56.625	-	-	-	-	41.000	72,4	41.000	72,0
8. Άφρετών	8.250	-	-	-	-	8.250	100,0	8.250	100,0
9. Βυζιτσάς	6.500	1.250	19,2	1.000	15,4	4.250	65,4	6.500	100,0
10. Γλαφυρών	41.250	-	-	-	-	30.400	73,4	30.400	73,7
11. Δρακείας	21.875	9.875	45,1	2.950	13,5	9.050	41,4	21.875	100,0
12. Ζαγοράς	37.250	18.500	49,7	4.500	12,1	14.250	38,3	37.250	100,0
13. Καλαμακίου	8.500	-	-	1.550	18,2	6.950	81,8	8.500	100,0
14. Κατωχωρίου	9.325	2.250	24,1	2.000	21,5	5.000	53,6	9.250	99,2
15. Κεραμιδίου	111.000	2.875	2,6	33.500	30,2	64.905	58,5	101.280	91,2
16. Κερασιάς	49.500	16.450	33,2	14.575	29,4	18.335	37,0	49.360	99,7
17. Κισσού	10.875	4.625	42,5	2.750	25,3	3.500	32,2	10.875	100,0
18. Λαμπινούς	3.500	-	-	250	7,1	3.250	92,9	3.500	100,0
19. Λαύκου	63.750	-	-	-	-	58.600	91,9	58.600	91,9
20. Μακρονίτσας	61.000	26.125	42,8	7.625	12,5	25.400	41,6	59.150	97,0
21. Μακρυρράχης	8.850	1.750	19,8	1.500	17,0	5.600	63,3	8.850	100,0
22. Μετοχίου	7.500	-	-	-	-	5.750	76,7	5.750	76,7
23. Μηλεών	24.125	4.125	17,1	3.500	14,5	14.630	60,6	22.255	92,6
24. Μηλίνας	9.000	-	-	-	-	8.500	94,4	8.500	94,4
25. Μουρσιού	13.625	7.250	53,2	1.000	7,3	5.250	38,5	13.500	99,1
26. Νεοχωρίου	42.000	-	-	1.375	3,3	38.975	92,8	40.350	96,1
27. Ξυλόβρυσης	11.125	-	-	-	-	10.175	91,5	10.175	91,5
28. Ξορυχίου	6.600	1.125	17,1	1.375	20,8	4.100	62,1	6.600	100,0
29. Πινακιάς	10.000	5.750	57,5	1.250	12,5	3.000	30,0	10.000	100,0
30. Πορταριάς	8.300	4.500	54,2	1.750	21,1	2.050	24,7	8.300	100,0
31. Πουριού	50.250	20.250	40,3	9.750	19,4	20.250	40,3	50.250	100,0
32. Προμυρίου	50.050	-	-	-	-	45.625	91,2	45.625	91,2
33. Συκής	19.000	-	-	-	-	17.650	92,9	17.650	92,9
34. Τρικερίου	26.975	-	-	-	-	25.675	95,2	25.675	95,2
35. Τσαγκαράδας	12.500	2.250	18,0	1.750	14,0	8.500	68,0	12.500	100,0
Σύνολο	842.775	143.625	18,3	99.825	12,8	537.050	68,8	780.500	92,6

νοϊκές επιπτώσεις στο σύνολο της οικονομίας της περιοχής.

- Η δυσμενής παραμόρφωση της πυραμίδας ηλικιών κατά τα τελευταία χρόνια αντανακλάται έντονα στο ισοζύγιο εργασίας του πρωτογενή τομέα όπου ύστερα από λεπτομερειακή έρευνα βρέθηκε ότι ενώ τα ημερομίσθια που απαιτούνται στον πρωτογενή τομέα (με βάση τις υπάρχουσες εκτάσεις και τη διάρθρωση των καλλιεργειών) είναι 3.301.840, τα ημερομίσθια που μπορούν να διατεθούν (με βάση 220 ημέρες ετήσιας εργασίας, όπου ελήφθησαν υπόψη και συντελεστές ισοδύναμης εργασίας) είναι μόνο 2.611.400. Το έλλειμμα αυτό των 700.000 περίπου ημερομισθίων που επιδεινώνεται από χρόνο σε χρόνο καλύπτεται συνήθως είτε με πέραν του οκταώρου άπασχόληση των κατοίκων είτε με επικουρική εργασία μαθητών, σπουδαστών και επισκεπτών, είτε τέλος κατά τους θερινούς μήνες (αίχμες φρουτοπαραγωγής) από εργάτες που μεταφέρονται από άλλες περιοχές (συντά ταιγγάνους). Το πρόβλημα πάντως γίνεται όξυτατο κατά την περίοδο της συγκομιδής της ελιάς,

ή καλλιεργεία της οποίας κυριαρχεί στο νότιο Πήλιο (Ύποπεριοχή «Γ»).

- Η έξωτερική μετανάστευση φαίνεται ότι έτεινε στο μηδέν την δετία 1971-79 σε αντίθεση βέβαια με την προηγούμενη 10ετία όπου ακολούθησε τούς ρυθμούς άλλων προβληματικών περιοχών. Αντίθετα, οι σχετικά έντονες εσωτερικές πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν έδειξαν καμία κάμψη. Από τη δεύτερη αυτή κατηγορία σημαντικό ποσοστό (80%) δείχνει να κατευθύνεται προς το πολεοδομικό συγκρότημα του Βόλου και τό υπόλοιπο 20% στην Αθήνα ή - κατά δεύτερο λόγο - τη Θεσσαλονίκη. Λόγω της ιδιαιτερότητας που παρουσιάζει θά πρέπει ακόμη ν' αναφερθεί ή «έποχιακή-τοπική» μετακίνηση κατοίκων που μεταφέρονται οικογενειακώς σε χαμηλότερες περιοχές στους χειμερινούς μήνες, όπου ακολουθούνται από τις υπηρεσίες εκπαίδευσης, υγείας κ.λπ. (Πινακάτες, Μηλιές, Άγ. Γεώργιος Νηλείας κ.λπ.).

- Τό ποσοστό των άρδευομένων εκτάσεων επί της συνολικής καλλιεργουμένης γής της περιοχής είναι 24,5% έναντι 17,7% για τό νομό Μαγνησίας, αλλά ή

μέση έκταση άγροτεμαχίου είναι 4,3 στρέμματα έναντι 7 στρέμ. για τό νομό. Ένώ λοιπόν ή περιοχική μελέτης βρίσκεται σέ πλεονεκτικότερη θέση όσον άφορά τίς άρδεύσεις σέ σύγκριση μέ τό σύνολο του νομού, ύστερεί στό μέγεθος των άγροτικών έκμεταλλεύσεων τό όποιο θεωρείται ύπερβολικά μικρό και άνεπαρκές για όργανωμένη και άποδοτική καλλιέργεια μέ σύγχρονα μέσα.

- Όσον άφορά τόν τουρισμό, τό ξενοδοχειακό δυναμικό της περιοχής άνέρχεται σέ 10.760 κρεβάτια (4.850 δωμάτια) από τά όποια τά 941 είναι κρεβάτια ξενοδοχείων, τά 9.142 επιπλωμένων δωματίων, ένώ, κατ' έκτίμηση της ΥΠΑΘ, 700 περίπου είναι άδηλωτα στίς άρχές. Οί διανυκτερεύσεις κατά τό 1979 άνήλθαν σέ 652.000 και παρουσίασαν αύξηση 18% σέ σχέση μέ τό 1978. Ό τουρισμός έπομένως άρχίζει νά άποκτά γερές βάσεις στην περιοχή και θεωρείται σκόπιμη ή προσπάθεια για σωστή άνάπτυξή του, δεδομένου ότι συμβάλλει, σύμφωνα μέ πρώτες εκτιμήσεις, κατά 40% περίπου στό σύνολο του εισοδήματος της περιοχής.

- Τό μέσο κατά κεφαλή εισόδημα εκτιμήθηκε για τό 1979 σέ 85.000 δραχμές (τρέχουσες τιμές) έναντι των 140.000 δραχ. που εκτιμάτο για τή χώρα, μέ σημαντικές πάντως άνισότητες κατά ύποπεριοχές, τόσο στό ύψος, όσο και στή σύνθεση του εισοδήματος.

- Στόν τομέα της εκπαίδευσης υπάρχουν 11 νηπιαγωγεία μέ 245 μαθητές, 48 δημοτικά σχολεία μέ 2.812 μαθητές και 7 γυμνάσια - 5 Λύκεια μέ 1.410 μαθητές. Η κατάσταση στή δημοτική εκπαίδευση είναι άρκετά ίκανοποιητική, δεδομένου ότι υπάρχουν περισσότερα σχολεία από τίς έδρες κοινοτήτων (44), άλλα στην προσχολική και γυμνασιακή εκπαίδευση άπαιτούνται βελτιώσεις.

- Όσον άφορά τή δημόσια ύγεια, τά 17 άγροτικά ιατρεία της περιοχής και ό μοναδικός ύγειονομικός σταθμός δέν καλύπτουν τίς άνάγκες των κατοίκων, δεδομένου ότι άντιστοιχούν 1.974 κάτοικοι άνά γιατρό έναντι 628 στό νομό Μαγνησίας. Ακόμη άντιστοιχούν 5.357 κάτοικοι άνά νοσοκομειακό κρεβάτι έναντι 155 για τό νομό.

- Από τήν άποψη του όρυκτου πλούτου φαίνεται ότι οι ύπάρχουσες ένδείξεις μεταλλευμάτων δέν μπορούν ν' άγνοηθούν. Έντούτοις, ή έλλειψη μεταλλευτικής έρευνας για τόν έπακριβή προσδιορισμό της ποσότητας και ποιότητας των κοιτασμάτων, δέν επέτρεψε νά εκδηλωθούν σοβαρές έπιχειρηματικές πρωτοβουλίες, έτσι ώστε σήμερα δέν λειτουργεί ούτε ένα μεταλλείο στην περιοχή. Υπάρχουν πάντως τά λατομεία μαρμάρου (Άγ. Γεώργιος, Άθραλαστή) και πλακών έπιστρώσεως (Καλαμάκι, Νεοχώρι), που χρησιμοποιούνται εύρύτατα στίς οικοδομές της περιοχής.

- Τό νονοθετημένο όδικό δίκτυο της περιοχής μελέτης έχει ως έξής:

- Έθνικοί δρόμοι: 132 χλμ. (38,9% του Νομού)
- Έπαρχιακοί δρόμοι: 330 χλμ. (55,4% του Νομού)
- Κοινοτικοί δρόμοι: 41 χλμ. (39,4% του Νομού)
- Είδικοί δρόμοι: 49 χλμ. (92,5% του Νομού)

Θεωρείται ότι μετά από σχετικές βελτιώσεις τό έπαρχιακό όδικό δίκτυο θά είναι άρκετά έξυπηρετικό για τίς άνάγκες κυκλοφορίας της περιοχής, όμως υπάρχουν άμεσες άνάγκες βελτίωσης του δικτύου άγροτικής όδοποιίας.

Η συστηματική άνάλυση του ύφισταμένου συστήματος οικισμών οδηγεί στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- α) Η περιοχή χαρακτηρίζεται γενικά από χαμηλή πληθυσμιακή πυκνότητα (40,74 κάτοικοι/χλμ² έναντι 66,5 στό σύνολο της χώρας), έλλειψη άστικών κέντρων και μεγάλη διασπορά του πληθυσμού σέ πλήθος μικρών οικισμών. Μόνο τρεις οικισμοί που έχουν περισσότερους από 2.000 κατοίκους (Άγριά, Ζαγορά και Τρίκερι) μπορούν νά θεωρηθούν ήμαστικοί, ένώ οι ύπόλοιποι είναι σαφώς άγροτικοί-τουριστικοί.
- β) Η κατανομή του πληθυσμού και των οικισμών σέ ύψομετρικές ζώνες ποικίλλει αισθητά κατά ύποπεριοχές: Πάντως σέ ύψόμετρο 0-200 μ. (πεδινό έδαφος) υπάρχουν 12 κοινότητες, σέ ύψόμετρο 200-400 μ. (ήμισορεινό έδαφος) 6, και τέλος σέ ύψόμετρο 400 μ. και άνω (όρεινό έδαφος) υπάρχουν 26 κοινότητες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΤΑ ΠΗΓΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΗΣ
(και ποσοστά για τό εισόδημα από παραγωγική εργασία και τό σύνολο του εισοδήματος)

ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΕΣ	Πρωτογενής τομέας	Δευτερογενής τομέας	Τριτογενής τομέας	Σύνολο από παραγωγική εργασία	Από μεταβιβάσεις	Σύνολο εισοδήματος	Μέσο κατά κεφαλή από παραγωγική εργασία	Μέσο κατά κεφαλή (συνολικά)
A	297.787.400	318.072.000	561.781.980	1.177.641.380	92.751.312	1.270.392.692	87.258	94.131
B	25,3 23,5 258.229.000	27,0 25,0 14.080.000	47,7 44,2 228.386.441	100,0 92,6 500.695.441	7,3 58.903.816	559.590.257	68.057	76.063
Γ	51,6 46,1 194.054.800	2,8 2,5 22.800.000	45,6 40,8 281.317.874	100,0 89,4 498.172.674	10,6 58.690.960	556.863.634	63.083	70.515
Δ	38,9 34,9 127.702.200	4,6 4,1 28.880.000	56,5 50,5 69.795.861	100,0 89,5 226.378.061	10,5 21.573.744	247.951.885	70.042	76.717
E	56,4 51,5 246.079.200	12,8 11,7 31.346.000	30,8 28,1 236.494.844	100,0 91,3 513.920.044	8,7 43.572.168	557.492.212	93.849	101.806
47,9 44,2	1,1 5,6	46,0 42,4	100,0 92,2	7,8				
ΣΥΝΟΛΟ	1.123.852.600 38,5 35,2	415.178.000 14,2 13,0	1.377.777.000 47,3 43,1	2.916.807.600 100,0 91,3	275.492.000 8,7	3.192.299.000	77.868	85.223

γ) Γενικά, λόγω της άπροσχεδιαστής ανάπτυξης και του μικρού τους μεγέθους, οι οικισμοί της περιοχής παρουσιάζουν σήμερα ύποτυπώδη πολεοδομική οργάνωση. Τό βασικό οδικό δίκτυο του Πηλίου διέρχεται κοντά στους οικισμούς και η προσπέλαση γίνεται συνήθως με παρακαμπτήριες οδούς, που φτάνουν μέχρι τό κέντρο τών οικισμών. Σέ όσες περιπτώσεις ή οδική άρτηρία διέρχεται σέ έπαφή μέ τόν οικισμό παρατηρούνται σαφείς τάσεις μετάθεσης τού κέντρου πρós αύτήν.

δ) Οί λειτουργίες τού κέντρου, άκόμη και στους μεγαλύτερους οικισμούς, βρίσκονται έγκατεσπαρμένες κατά μήκος τής κυρίας οδού. Σέ μερικές όμως περιπτώσεις ή ύπαρξη μίας ή περισσότερων πλατειών έχει οδηγήσει σέ περισσότερο οργανωμένη συγκρότηση.

ε) Χαρακτηριστική είναι ή γραμμική ανάπτυξη τού κέντρου κατά μήκος τής παραλίας σέ όσους οικισμούς έχουν μέτωπο πρός τή θάλασσα.

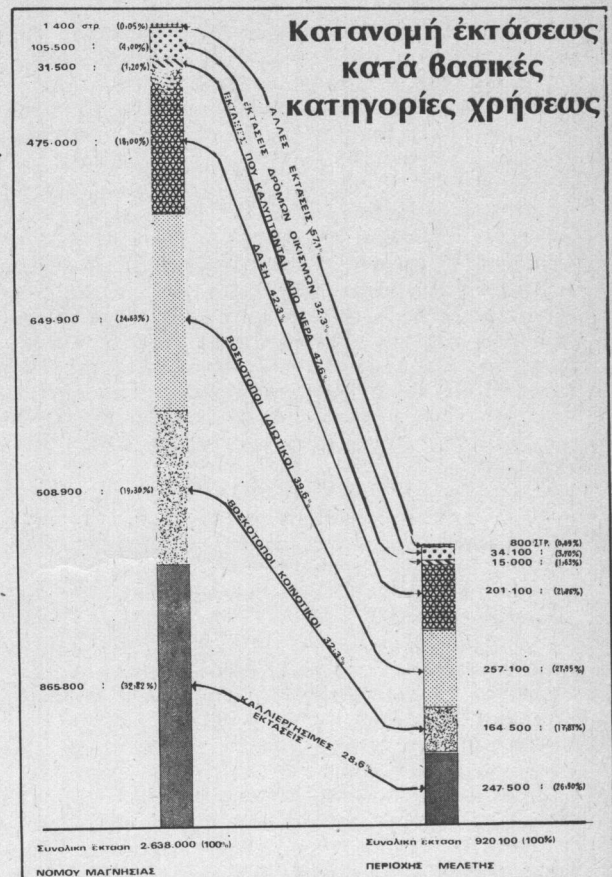
στ) Η δόμηση, λόγω ισχυρών κλίσεων τού εδάφους, παρουσιάζεται σέ πολλούς οικισμούς άμφιθεατρική και στίς περισσότερες περιπτώσεις άραιή και χαλαρή, κυρίως στό άνατολικό Πήλιο όπου οί οικισμοί άποτελούνται άπό ομάδες σπιτιών πού άπέχουν άρκετά μεταξύ τους. Η χαλαρότητα αύτή έντείνεται άπό τήν παρουσία τού πράσινου. Οί πλατείες τών πηλιορείτικων οικισμών έχουν διαμορφωθεί έτσι ώστε νά είναι άνοιχτές πρός τήν πλευρά μέ τήν ώραιότερη θέα και πολλές φορές μετέωρες πάνω άπό τούς γκρεμούς (Μακρονίτσα, Κισσός, κ.λπ.).

ζ) Υπάρχει έντούτοις μεγάλη πολεοδομική συνοχή και αύτό όφείλεται στήν τυπική πηλιορείτικη μορφολογία τής δόμησης, πού διατηρείται μέχρι σήμερα.

η) Άπό τίς άρχές τού αιώνα και κυρίως μετά τούς σεισμούς τού 1955-56 οί οικισμοί τείνουν ν' άλλωθούν ή και νά καταστραφούν τελείως. Τά αίτια τής καταστροφής τους είναι περίπου ίδια μέ τά αίτια καταστροφής τών περισσότερων παραδοσιακών οικισμών τής χώρας. Τό κυριότερο πάντως είναι ή πρωτογενής γεωργική οίκονομία πού φθίνει και άπό αύτό πηγάζουν και τά περισσότερα άλλα αίτια, όπως ή άστυφιλία πού έπληξε τίς περισσότερες περιοχές τής χώρας και ή έσωτερική ή έξωτερική μετανάστευση, πού έρήμωσε τά έλληνικά χωριά, άφησε άκαλλιέργητα τά κτήματα και συνετέλεσε στήν έγκατάλειψη τών παλαιών κτισμάτων πού χρειάζονται τακτική συντήρηση.

θ) Η προστασία τού παραδοσιακού χαρακτήρα τών οικισμών τού Πηλίου καταστρατηγείται μέ βασικά αίτια τή χρήση σύγχρονων υλικών πού είναι ξένα πρός τή λαϊκή τοπική αρχιτεκτονική, τήν έλλειψη σαφούς νομοθεσίας, τήν πλημελή εφαρμογή αρχιτεκτονικού έλέγχου κ.λπ. Άποτέλεσμα είναι ή υποβάθμιση τού πηλιορείτικου χώρου μέ παράπερα σοβαρότατες έπιπτώσεις στήν οίκονομία, τήν κοινωνική δομή και τό πολιτιστικό περιβάλλον τού τόπου.

ι) Η έμπειρία άπό τήν άμεση έπαφή μέ τούς κατοίκους τής περιοχής σέ θέματα παραδοσιακών αξιών και προστασίας όσο και σέ ευρύτερα προβλήματα, δημιουργεί όρισμένες έπιφυλάξεις για τό άν οί κάτοικοι είναι πάντα σέ θέση νά κατανοήσουν και νά βοηθήσουν στήν άντιμετώπιση τών παραπάνω κινδύνων.

κ) Διαπιστώνεται ότι αύτή καθαυτή ή πολιτιστική προστασία συχνά δέν περιλαμβάνεται στίς έπιδιώξεις τών ίδιων τών κατοίκων τών παραδοσιακών οικισμών και έρχεται σέ δεύτερη μοίρα μπροστά στήν άξία τής οίκονομικής ανάπτυξης και τής βελτίωσης τών υλικών συνθηκών ζωής.

λ) Η έπιδίωξη τής συντήρησης τού κελύφους τών παραδοσιακών οικισμών είναι πάντως μάταιη, όταν δέν επιδιώκεται παράλληλα οίκονομική και κοινωνική ανάπτυξη τού τόπου.

μ) Άπό άποψη προβληματικών - δυναμικών - διατηρητέων οικισμών διαπιστώνεται ότι όλοι οί οικισμοί τού Πηλίου είναι οίκονομικά φθίνοντες εκτός άπό εκείνους πού παρουσιάζουν τουριστική ανάπτυξη (Άγιος Ιωάννης, Μακρονίτσα, Πορταριά, κ.λπ.). Δέν ύπάρχουν δυναμικοί οικισμοί και δέν μπορούμε νά μιλάμε για διατηρητέους οικισμούς χωρίς τή βασική παράμετρο «Τουρισμός», πού φαίνεται νά είναι και ή σπουδαιότερη έλλίδα σωτηρίας τής περιοχής. Έντούτοις, ή παράπερα τουριστική ανάπτυξη πρέπει νά γίνει μέ μεγάλη προσοχή γιατί ό κίνδυνος αλλοίωσης τού δομημένου περιβάλλοντος είναι τεράστιος και ύπάρχει φόβος νά καταλήξουμε στό αντίθετο άπό τό επιθυμητό άποτέλεσμα.

4. Άναπτυξιακές προοπτικές

Μέ βάση εκτιμήσεις πού έγιναν διαπιστώθηκε πός ή περιοχή είναι έξαιρετικά ευαίσθητη, τόσο σέ θέματα

γεωργικής, όσο και τουριστικής ανάπτυξης, ενώ ύστερα σημαντικά στο δευτερογενή τομέα. Είναι λοιπόν απαραίτητο να προσδιορισθεί ο βαθμός ανάπτυξης της περιοχής πέρα τόν όποιο οποιαδήποτε αναπτυξιακή προσπάθεια θα αποβεί σε βάρος των πολιτιστικών, κοινωνικών, φυσικού περιβάλλοντος και λοιπών αξιών. Η αναπτυξιακή προσπάθεια πρέπει απ' ενός μέρους να βασιστεί στους κλάδους εκείνους στους οποίους η περιοχή κατέχει σημαντικά πλεονεκτήματα, απ' άλλου δέ να τείνει να διασφαλίσει, έστω και σε βάρος του μεσοπρόθεσμου οικονομικού αποτελέσματος, την άμβλυνση των ύφισταμένων οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, τη συνάρθρωση των υποπεριοχών σε ένα σύστημα πού να μπορεί να λειτουργεί και ν' αναπτύσσεται ισόρροπα, καθώς και την προστασία των πιο πάνω αξιών. Οι προτεραιότητες πού πρέπει να δοθούν είναι κατά σειρά οι εξής:

- α) Συνοπτική των μη διώσιμων οικισμών προκειμένου να επιτευχθεί ή εξυγίανση της δομής του οικιστικού πλέγματος και να διευκολυνθεί ή δημιουργία της επιθυμητής στοιχειώδους υποδομής στον αγροτικό χώρο χωρίς υπερβολική προσπάθεια και σπατάλη χρήματος.
- β) Ανάδειξη ενός δικτύου κέντρων διαφόρων βαθμίδων με βάση τό όποιο θα χωροθετηθούν οι κεντρικές λειτουργίες σε ένα ιεραρχημένο σύστημα παροχής υπηρεσιών.
- γ) Ανάπτυξη του οδικού δικτύου, κυρίου και δευτερεύοντος, κατά τρόπο πού να εξασφαλίζεται ικανοποιητική προσπελασιμότητα της περιοχής και των διαφόρων υποπεριοχών της, ώστε να διασφαλίζεται ή άνετη διακίνηση τόσο των κατοίκων της όσο και των επισκεπτών.
- δ) Καθορισμός ζωνών χρήσεων γης και αντίστοιχων ρυθμιστικών μέτρων, σύμφωνα με τις ανάγκες της επιδιωκόμενης κατά κλάδους ανάπτυξης και τις δυνατότητες εκμετάλλευσης των ύφισταμένων πόρων, κάτω από τους περιορισμούς τους οποίους θέτει τό αίτημα της προστασίας του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος από τις δυσμενείς παρενέργειες μιάς άπρογραμματιστής ανάπτυξης.

Οι πιο πάνω προτεραιότητες θα προσδιορίσουν τό ρυθμό και τό βαθμό ανάπτυξης της περιοχής μελέτης πάνω σ' αυτές θα βασισθούν οι προτάσεις για ή δομή του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος. Σ' αυτή ή βάση επιχειρείται συνοπτικά ή επισήμανση των ευνόικων και δυσμενών παραγόντων πού

θα προσανατολίσουν την αναπτυξιακή προσπάθεια στην περιοχή.

A. Ευνόικοι παράγοντες

1. Πρωτογενής τομέας

- α) Ανάπτυξη της δενδροκαλλιέργειας, στην όποια ή περιοχή έχει μεγάλη παράδοση και παίζει πρωτεύοντα ρόλο στή διαμόρφωση της αξίας του συνόλου της γεωργικής παραγωγής.
- β) Σημαντικές αναξιοποίητες εκτάσεις πού βρίσκονται σε «αγροανάπαυση» και πού, με κατάλληλα μέτρα, κυρίως θεσμικά, έχουν ή δυνατότητα να συμμετάσχουν στή γεωργική παραγωγή.
- γ) Ίκανοποιητική σχετικά υποδομή όσον αφορά ή διακίνηση, συντήρηση και έμπορία των αγροτικών προϊόντων, πού όμως έχει ακόμη αρκετά περιθώρια βελτίωσης.
- δ) Ανάπτυξη της θερμοκηπιακής άνθοκομίας, πού είναι ένας σχετικά νέος κλάδος για ήν περιοχή με πολλά περιθώρια.
- ε) Δυνατότητες έντατικής εκμετάλλευσης των κλάδων της αλιείας και της δασοπονίας, πού είναι προς τό παρόν παρθένοι.

2. Δευτερογενής τομέας

- α) Άμεση γεινίαση με τό συγκρότημα του Βόλου – πού διευκολύνει ή δημιουργία βιομηχανικής υποδομής, δεδομένου ότι ή περιοχή εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από αυτό, ενώ ύφίσταται και μιά σχετική παράδοση στή μεταποίηση.
- β) Σημαντική φρουτοπαραγωγή πού αποτελεί βασική αγροτική πρώτη ύλη για ήν εγκατάσταση μεταποιητικών μονάδων γεωργικού χαρακτήρα.
- γ) Ίκανοποιητική σύνδεση με τό βασικό άξονα της χώρας Βορρά-Νότου, ή όποια προσφέρεται για ή γρήγορη διακίνηση βιομηχανικών προϊόντων.
- δ) Άρκετές ένδειξεις μεταλλευμάτων πού, εφόσον αξιοποιηθούν, μπορούν ν' οδηγήσουν στή σχετική ανάπτυξη του κλάδου όρυχείων – μεταλλείων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Γενικό σύνολο εκτάσεων περιοχής μελέτης

Διαμόρφωση εδάφους	Σύνολο εκτάσεων	Καλ/νες εκτάσεις	Βοσκότοποι		Δάση	Έκτασεις πού καλύπτονται από νερά	Έκτασεις δρόμων οικισμών	Άλλες εκτάσεις
			Κοινοτικοί Δημοσίου	Ίδιωτικοί				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Πεδινές Κοινότητες	108.600	42.000	13.800	40.700	6.900	500	4.400	300
2. Ήμιορεινές Κοινότητες	184.700	63.000	51.300	60.500	6.400	-	3.500	-
3. Όρεινές κοινότητες	626.800	142.500	99.400	155.900	187.800	14.500	26.200	500
Σύνολο περιοχής	920.100	247.500	164.500	257.100	201.100	15.000	34.100	800
Σύνολο Νομού	2.638.000	8.658.800	508.900	649.900	475.000	31.500	105.500	1.400
Άναλογία Π/Ν	34,9%	28,6%	32,3%	39,6%	42,3%	47,6%	32,3%	57,1%

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Κατανομή γεωργικής γής του Ν. Μαγνησίας και τής περιοχής μελέτης
κατά τό έτος 1978

Α' Σέ σχέση μέ αυτά πού ποτίσθηκαν

Α/α Είδος καλλιέργειας	Περιοχή μελέτης			Νομός Μαγνησίας		
	Στρέμματα	Ποτίσθηκαν	%	Στρέμματα	Ποτίσθηκαν	%
1. Άροτριάεις καλλιέργειες	41.694	2.006	4,8	463.195	57.920	12,5
2. Λαχανόκηποι	4.468	4.316	96,6	17.400	14.300	82,2
3. Δενδρώδεις καλλιέργειες	171.000	54.140	31,7	315.000	75.570	24,0
4. Άμπέλια	1.426	28	2,0	12.600	2.550	20,2
5. Άγρανάπαυση	28.689	-	-	40.300	-	-
Σύνολο γεωργικής γής	247.277	60.490	24,5	848.495	150.400	17,7

Β' Σέ σχέση μέ τό σύνολο τών στρεμμάτων

Α/α Είδος καλλιέργειας	Στρέμματα		
	Περιοχή μελέτης	Νομού Μαγνησίας	% Π/Ν
1. Άροτριάεις καλλιέργειες	41.694	463.195	9,0
2. Λαχανόκηποι	4.468	17.400	25,7
3. Δενδρώδεις καλλιέργειες	171.000	315.000	54,3
4. Άμπέλια	1.426	12.600	11,3
5. Άγρανάπαυση	28.689	40.300	71,2
Σύνολο γεωργικής γής	247.277	848.495	29,1

3. Τριτογενής τομέας - Τουρισμός

- α) Έξαιρετο και ποικίλο φυσικό περιβάλλον, πού τοποθετείται ανάμεσα στά πιο αξιόλογα τής χώρας.
- β) Παραδοσιακή πολιτιστική κληρονομιά πού μέ τή μορφή κυρίως τής λαϊκής τέχνης και αρχιτεκτονικής έχει κάνει τό Πήλιο διεθνώς γνωστό.
- γ) Σχετικά ίκανοποιητική τουριστική ύποδομή σέ ξενοδοχειακό δυναμικό, οδικό δίκτυο και άλλες τουριστικές εγκαταστάσεις, πού μπορεί νά προσελκύσει και νά συντηρήσει μεγάλο αριθμό τουριστών.
- δ) Ποικιλία δραστηριοτήτων άναψυχής.
- ε) Άρκετή περαιτέρω τουριστική χωρητικότητα, ή όποία μπορεί ν' αξιοποιηθεί μέ τά ένδεικνύόμενα μέτρα.

Β. Δυσμενείς παράγοντες

1. Πρωτογενής τομέας

- α) Όρεινό και επικλινές έδαφος πού έμποδίζει τήν έκτεταμένη δυναμική καλλιέργεια και περιορίζει τή γεωργική απόδοση.
- β) Προβλήματα έγγειου ιδιοκτησίας όπως είναι ό πολυτεμαχισμός τών άγροτικών έκμεταλλεύσεων, τό μικρό μέγεθος τών άγροτεμαχίων κ.λπ. πού καθιστούν δυσχερή τή χρήση γεωργικών μηχανημάτων, άνεδάζουν τό κόστος τής παραγωγής και συντελούν στήν πλημμελή έκμετάλλευση τών καλλιεργειών.

- γ) Τάση τών νεαρής ήλικίας άτόμων για έγκατάλειψη τού γεωργικού τομέα, πού δημιουργεί έλλειμμα ύγιους εργατικού δυναμικού μέ γενικότερες επιπτώσεις στήν ανάπτυξη τού τομέα.
- δ) Συγχευμένο καθεστώς δασικής ιδιοκτησίας πού έμποδίζει τή σωστή διαχείριση και αξιοποίηση τών δασών.

2. Δευτερογενής τομέας

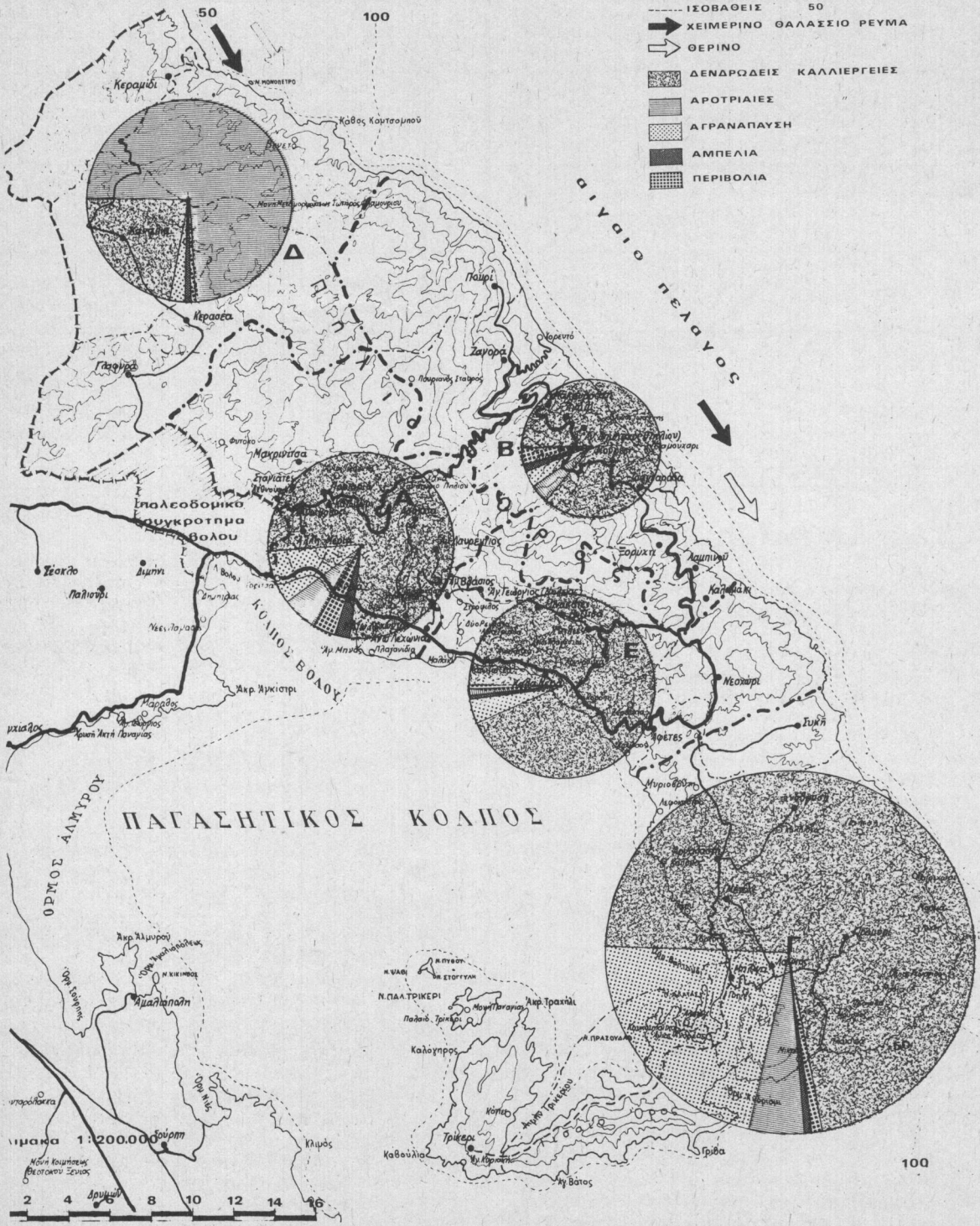
- α) Έποχιακότητα τής λειτουργίας τών μεταποιητικών μονάδων, ή όποία εξαρτάται άμεσα από τήν άγροτική παραγωγή μέ αποτέλεσμα νά μήν είναι δυνατή ή πλήρης άπορρόφηση τού εργατικού δυναμικού κατά τό μεγαλύτερο μέρος τού έτους ή, αντίθετα, νά παρατηρείται υπερχρήτηση εργατικών χειρών κατά τίς περιόδους αίχμής.
- β) Μικρό μέγεθος και άνεπαρκής, παλαιός έξοπλισμός τών μεταποιητικών μονάδων.
- γ) Άνιση χωροθέτηση τών μεταποιητικών μονάδων μέσα στήν περιοχή μελέτης.

3. Τριτογενής τομέας - Τουρισμός

- α) Άνάγκη προστασίας τού περιβάλλοντος από τούς κινδύνους άλλοίωσης λόγω τής άνεξέλεγκτης τουριστικής ανάπτυξης.
- β) Ύψηλό κόστος άναστήλωσης και συντήρησης παραδοσιακών άρχοντικών και λοιπών αξιόλογων μνημείων.
- γ) Άνισοκατανομή τού τουρισμού στό χρόνο μέ αποτέλεσμα τό συνωστισμό και τή δυσκολία

Έκταση και κατανομή γεωργικής γής κατά ύποπεριοχή

- ΥΠΟΜΝΗΜΑ**
- ΟΡΙΟ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ
 - - - ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ
 - ΥΠΟΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ
 - ▨ ΜΕΙΖΩΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΛΟΥ
 - ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΑΣΦΑΛΤΟΣΤΡΩΜΕΝΟΣ
 - ΕΠΑΡΧΙΑΚΟΣ
 - - - ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΣ
 - ΕΔΡΑ ΔΗΜΟΥ Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
 - ΟΙΚΙΣΜΟΣ
 - ΙΣΟΥΨΕΙΣ ΑΝΑ 200Μ.
 - 50
 - ➔ ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΘΑΛΑΣΣΙΟ ΡΕΥΜΑ
 - ➔ ΘΕΡΙΝΟ
 - ▨ ΔΕΝΔΡΩΔΕΙΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ
 - ▨ ΑΡΟΤΡΙΑΙΕΣ
 - ▨ ΑΓΡΑΝΑΠΑΥΣΗ
 - ▨ ΑΜΠΕΛΙΑ
 - ▨ ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
'Αξίας γεωργικής παραγωγής στο χώρο μελέτης Πηλίου - Έτος 1978

Είδος προϊόντος	Υποπεριοχή Α'		Υποπεριοχή Β'		Υποπεριοχή Γ'		Υποπεριοχή Δ'		Υποπεριοχή Ε'		Συνολική αξία
	Παραγωγή ΚΓ	Αξία δρχ.	Παραγωγή ΚΓ	Αξία δρχ.	Παραγωγή ΚΓ	Αξία δρχ.	Παραγωγή ΚΓ	Αξία δρχ.	Παραγωγή ΚΓ	Αξία δρχ.	
1. Σιτηρά	28.700	195.450	4.100	27.880	1.083.900	7.452.190	7.658.000	52.381.100	2.060	14.600	60.070.620
2. Όσπρια	18.400	901.600	40.460	1.982.540	9.150	448.350	-	6.220	304.780	3.637.270	
3. Σανοί	79.500	307.500	112.000	459.500	191.000	805.000	410.000	2.050.000	43.250	186.250	3.898.250
4. Λαχανικά	3.385.500	39.309.500	1.300.800	12.172.700	339.400	4.141.910	221.800	2.441.200	462.900	5.180.670	63.245.980
5. Φρούτα	5.365.340	109.592.970	10.007.850	183.923.700	558.760	16.6Π1.190	615.730	11.319.350	4.512.800	86.711.600	408.148.810
6. Έσπεριδοειδή	594.500	6.594.240	41.200	453.920	200.430	2.126.710	-	94.500	1.029.400	10.204.270	
7. Ξηροί καρποί	638.370	20.026.050	558.650	14.030.750	99.200	3.256.400	508.000	19.027.000	243.940	6.184.300	62.524.500
8. Ήλιές	5.217.000	110.235.750	2.196.000	57.678.300	6.150.000	125.037.000	62.000	1.126.200	6.145.000	142.926.000	437.003.250
9. Σταφύλια	592.000	5.962.000	20.600	208.100	117.600	1.220.520	550.000	4.672.200	195.900	1.962.780	14.025.600
Σύνολο αξίας		293.215.060		270.937.390		161.089.270		93.017.050		244.499.780	1.062.758.550

Στοιχεία: Ε.Σ.Υ.Ε. Έπεξεργασία Υ.Π.Α.Θ.

ἀπορρόφησης του πλήθους στους θερινούς μήνες, ή, αντίθετα, τή χαμηλή πληρότητα του ξενοδοχειακού δυναμικού κατά τους υπόλοιπους μήνες.

- δ) Δυσκολία στην προσπέλαση ἀρκετών σημαντικών τοποθεσιών λόγω τής ιδιάζουσας μορφολογίας του εδάφους.
- ε) Δυσκολίες συντήρησης ὀρισμένων ὑπηρεσιών σέ οίκισμούς μέ πολύ χαμηλή πληθυσμιακή βάση.

5. Σάν ἐπίλογος

Ἡ ἀνάγκη μᾶς πλήρους καί ἀμεσα ὑλοποιήσιμης χωροταξικῆς μελέτης τονίσθηκε ιδιαίτερα ἀπό ὄλους τοὺς ἐκπρόσωπους τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης στή διάρκεια τῆς ἔρευνας αὐτῆς. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτή καί τό γεγονός ὅτι οἱ διεκδικήσεις δέν προσανατολίζονται πλέον πρὸς τῆς ἔκτακτες παροχές ἢ τῆς ἐπιδοτήσεις μέσω τοῦ Προγράμματος Δημοσίων Ἐπενδύσεων ἀλλά κυρίως πρὸς τόν σφαιρικό φυσικό προγραμματισμό ἀποτελεῖ ἤδη ἕνα θετικό βῆμα. Δικαιούται ὅμως κανεῖς νά διερωτᾶται ποιά θά ἦταν τά πρακτικά ἀποτελέσματα μᾶς τέτοιας προσπάθειας σέ μιά χώρα ὅπου:

- Καμιά ρυθμιστική ἢ χωροταξική μελέτη δέν ἐφαρμόσθηκε μέχρι στιγμῆς οὔτε στό 5% τῆς δέσμης τῶν μέτρων καί ἔργων πού πρότεινε.
- Τό «χουντικό» Μακροχρόνιο Πρόγραμμα Ἀναπτύξεως 1972-87 ἔμεινε στά συρτάρια.
- Τά προκαταρκτικά τοῦ 5ετοῦς προγράμματος Ἀναπτύξεως 1978-82 τοῦ ΚΕΠΕ ὁρίζονται ἐν ἔτει 1981 ὑπό ψήφιση στήν Βουλή.
- Τό Ἐθνικό Χωροταξικό Σχέδιο τοῦ Δοξιάδη θεωρεῖται, ἀναθεωρεῖται, ἀπορρίπτεται καί παραλαμβάνεται ἐδῶ καί 5 χρόνια.
- Ὁ μοναδικός οὐσιαστικά προοδευτικός νόμος πού ψηφίσθηκε μέχρι σήμερα, ὁ περιβόητος 947, δέχθηκε ἀπειρους μύδρους ἀπό δεξιά καί ἀριστερά μέ ἀποτέλεσμα νά θεωρεῖται καί ἀναθεωρεῖται καιρό τώρα, ἐνῶ τά οἰκιστικά καί πολεοδομικά προβλήματα συσσωρεύονται.
- Δέν ὑφίσταται ἔθνικό κτηματολόγιο καί οἱ ἐλλείψεις σέ ἀεροφωτογραφήσεις καί χάρτες βάσεων εἶναι παροιμιώδεις.

- Τό συντριπτικό ποσοστό τῆς παραγομένης ὑπεραξίας καί τοῦ διαθέσιμου κεφαλαίου διοχετεύεται σέ ταξίδια στό ἔξωτερικό, σέ εἰσαγόμενα καταναλωτικά προϊόντα καί - αὐτό πού κύρια μᾶς ἐνδιαφέρει - σέ παραθαλάσσια οἰκόπεδα, ἀθάϊρετα κτίσματα, λυόμενα, καί ἐγγύει ντουβάρια παρά τό σκανδαλωδῶς εὐνοϊκό καθεστῶς ἐπιχορηγήσεων καί δανειοδοτήσεων πού ἀφορᾶ τῆς ἰδιωτικές παραγωγικές ἐπενδύσεις.
 - Ὑπάρχει πλήρης ἀνυπαρξία οὐσιαστικῆς νομοθεσίας πού ν' ἀφορᾶ τήν προστασία τοῦ περιβάλλοντος σέ ὄλες τῆς μορφές τῆς.
 - Τό σύνολο τῶν ἀποφάσεων λαμβάνεται στό γνωστό τρίγωνο Ὁμοιοῖας - Συντάγματος - πλατείας Κολωνακίου καί ὁ ρόλος τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης, τῶν Περιφερειακῶν Ὑπηρεσιῶν καί τῶν ἐντεταλμένων Τοπικῶν Κυβερνητικῶν ὀργάνων εἶναι συχνά διακοσμητικός.
 - Τό καθεστῶς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς, π.χ. τῆς δασικῆς γῆς, εἶναι τό πολυπλοκότερο πού μιά διεστραμμένη σκέψη θά μπορούσε νά συλλάβει.
 - Ἡ πρωτεύουσα συγκεντρώνει ἤδη τό 45% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς χώρας καί περισσότερο ἀπό τό 50% τῶν δραστηριοτήτων τοῦ δευτερογενῆ καί τριτογενῆ τομέα ἀποτιμημένων σέ δείκτες ἀπασχόλησης, ἰπποδύναμης καί παραγόμενου ἀκαθάριστου προϊόντος καί ὅπου κανεῖς οὐσιαστικά δέν ἐνδιαφέρεται γιά ἀποκέντρωση τῆς ὀποιασδήποτε δραστηριότητας.
 - Τέλος, δέν παρέχεται στόν χωροτάκτη κανένα οὐσιαστικό νομοθετικό ἐργαλεῖο γιά τήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς πού προτείνει.
- Κι ὅμως, ὅπως εἶχε πεί παλιότερα ὁ Πρόεδρος τοῦ Τοπικοῦ Τμήματος τοῦ ΤΕΕ, «πρέπει νά ζήσουμε κι ἐμεῖς οἱ ὀρεσίβιοι». Θά πρόσθετα νάι, ὄχι ὅμως γιά νά καθόμαστε τῆς χειμωνιάτικες νύχτες κοντά σέ κάποιον τζάκι στήν Μακρονίτσα, τόν Κισσό ἢ τό Λαῦκο καί ἀνάμεσα σέ ντουβάρια πού θά μαδᾶνε νά τρώμε φέτα πού εἰσήχθη ἀπό τήν Ὀλλανδία καί μοσχαράκι Νέας Ζηλανδίας, νά σιγοπίνουμε ἰταλικό κρασί καί νά περιμένουμε τό τουριστικό καί ναυτιλιακό συνάλλαγμα ἀναπολώντας τί θά μπορούσε νά εἶναι αὐτός ὁ τόπος ἂν ἕνα 10% αὐτῶν πού λένε οἱ - ἐλλιπεῖς ἔστω - χωροταξικῆς μᾶς μελέτες καί τά Ἀναπτυξιακά μᾶς Προγράμματα εἶχε ποτέ ἐφαρμοσθεῖ.

Ἐκπαιδευτικό Ὁμιλο στο ΚΚΕ

Ἡ πορεία
τοῦ Δημ. Γληνοῦ
μετά τό 1927

τοῦ Νίκου Π. Τερζῆ

1. Στήν πορεία μᾶς ἄλλης ἐργασίας μου¹ βρέθηκα στήν ἀνάγκη νά διερευνήσω τήν πολιτική θέση καί δράση τοῦ Δημήτρη Α. Γληνοῦ μετά τή διάσπαση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (Ε.Ο.) (Μάρτιος-Μάιος 1927)· αὐτῆς τῆς διερεύνησης καρπός εἶναι τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ. Κίνητρο γιά τή δημοσίευσή του ἀποτελεῖ ἀπό τή μιά τό γεγονός ὅτι ἀκόμα καί πολύ πρόσφατα σχετικά δημοσιεύματα εἴτε δέν ἀναφέρονται στό θέμα αὐτό καθόλου² εἴτε δέν τό προσδιορίζουν ἀκριβῶς³ εἴτε τό ἀφήνουν ἀνοιχτό³· καί ἀπό τήν ἄλλη, πῶς ὅ,τι σχετίζεται μέ τόν Γληνό ἐνδιαφέρει ὄχι μόνο ὅσους ἄμεσα ἀσχολοῦνται μέ τά θέματα τῆς νεοελληνικῆς παιδείας καί ἐκπαίδευσης ἀλλά καί ἐρῶντερος κύκλους τῆς κοινωνίας μας, ὅπως μορεῖ νά συμπεράνει κανεῖς καί ἀπό τήν ὑποδοχή πού βρῖσκει τό ἔργο του ἀκόμα καί σήμερα. Στόχος, τέλος, τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι νά δώσει στό προκείμενο θέμα περισσότερη διαφάνεια καί ἀκρίβεια.

2. Σημεῖο ἀφετηρίας ὄρισᾶμε τή διάσπαση τοῦ Ε.Ο., ὄχι τόσο ἀπό λόγους συμβατικούς, ὅσο γιατί αὐτό τό χρονικό σημεῖο ἀποτελεῖ πράγματι μιά τομή στή ζωή καί στή δράση τοῦ Γληνοῦ. Ἄλλωστε ἡ διάσπαση τοῦ Ε.Ο. ἀποτελεῖ καί γιά τή γενικότερη ἐξέταση τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ δημοτικισμοῦ ἕνα γεγονός καθοριστικῆς σημασίας – καί αὐτό μορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ βάσιμα, παρά τό γεγονός ὅτι τά προβλήματα πού συνδέονται μέ τή διάσπαση του Ε.Ο. μένουν οὐσια-

στικά ἀδιερεύνητα. Αὐτή ἡ ἀποψη δέν παραγνωρίζει διόλου τό γεγονός ὅτι σχετικά δημοσιεύματα ὑπάρχουν· ὑπογραμμίζει ὅστόσο τό φαινόμενο ὅτι καμιά μονογραφία δέν ἀφιερῶθηκε ἀκόμα στόν Ε.Ο. μέ ἀποτέλεσμα οἱ ἀπόψεις πού ἀναπτύσσονται ἀκόμα καί στά νεότερα δημοσιεύματα νά «ἀναπαράγουν» τίς τοποθετήσεις πού ἔκαμαν οἱ πρωταγωνιστές τῆς διάσπασης.⁴

Ἔτσι ἡ αἰτία τοῦ φαινομένου πού ἐπισημαίνουμε δέ βρῖσκεται τόσο στή διαφορετική σκοπιά ἀπό τήν ὁποία ἐξετάζουν οἱ διάφοροι μελετητές τό θέμα, ὅσο στό γεγονός ὅτι δέν ἔχουν προκύψει νέα στοιχεία πού νά ἐπιτρέψουν τήν ἀνατοποθέτηση τοῦ προβλήματος.⁵

3. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ Ε.Ο. ἱδρύεται τό 1910 ἀπό νέους – κυρίως – διανοούμενους καί ἐπιστήμονες στήν Ἀθήνα. Οἱ ἱδρυτές του ἀποτελοῦν μιά ομάδα χαρακτηριστική ὄχι μόνο γιά τήν προέλευσή τους ἀλλά καί γιά τή σταδιοδρομία τους.⁶ Τό σωματεῖο

4. Τίς σχετικές ἀπόψεις τίς ἀναπτύσσει ὁ Α.Π. Δελμούζος κυρίως: α) *Στό Παιδεία καί Κόμμα*, Ἀθήνα 1947 καί β) σέ δημοσιεύματα πού εἶναι συγκεντρωμένα στή δίτομη μεταθανάτια ἐκδοση, πού ἐγινε μέ τή φροντίδα τοῦ Ε.Π. Παπανούτσου, *Μελέτες καί Πάρεργα*, Ἀθήνα 1958 καί συγκεκριμένα:

α) «Λαχανιασμένη φευγάλα», τομ. 2, σ. 277-295 (Πρώτη δημοσίευση, στό περιοδικό *Ἑλληνικά Γράμματα*, Ἀθήνα, τόμ. Α', ἀριθμ. 2 (Ἰούλιος 1927) σ. 51-57).

β) «Ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση καί ὁ κομμουνισμός», τόμ. 2, σ. 218-231 (Πρώτη δημοσίευση στό: ἐφημ. *Πρωῖα* (Ἀθηνῶν), 15-16 Σεπτ. 1936). Ὁ Δ.Α. Γληνός δίνει τά σχετικά γεγονότα ἀπό τή δική του σκοπιά κυρίως στό περιοδικό *Ἀναγέννηση* τό ὁποῖο διευθύνει τότε.

5. Τέτοια στοιχεία θά μοροῦσε νά δώσει π.χ. τό Ἄρχειο τοῦ Ε.Ο., τό ὁποῖο, ἐνῶ μνημονεύουν πολλοί ἀπό τοῦς πρωταγωνιστές τοῦ Ε.Ο., μᾶς εἶναι ἀκόμα(;) ἀγνωστο οὐσιαστικά.

6. Πρβλ. Ν. Terzis, *Die reformpädagogische Bewegung Griechenlands [Zwischen Traditionalismus und Modernisierung (1902-1920). Der erzieherische Demotikismus]*, Frankfurt / Bern / Cirencester (U.K.) 1980, σ. 80-82: ἀνάμεσα στά ἱδρυτικά μέλη τοῦ Ε.Ο. βρῖσκει κανεῖς ἀν-

1. *Ἡ Παιδαγωγική τοῦ Ἀλεξάνδρου Π. Δελμούζου*. Συστηματική παρουσίαση τοῦ ἔργου καί τῆς δράσης του (θά δημοσιευθεῖ, ἐλπίζω, μέσα στό 1981).

2. Ἄννα Φραγκουδάκη, *Ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση καί φιλελεύθεροι διανοούμενοι. Ἄγονοι ἀγῶνες καί ἰδεολογικά ἀδιέξοδα στό μεσοπόλεμο*, Ἀθήνα 1977. Τάσος Βουρνάς, *Δημήτρης Γληνός. Ὁ δάσκαλος τοῦ γένους*, Ἀθήνα 1960.

2α. Ε.Π. Παπανούτσου, Α. Δελμούζος, *Ἡ ζωή του. Ἐπιλογή ἀπό τό ἔργο του*, Ἀθήνα 1978, σ. 101.

3. Πρβλ. Spyridon P. Rassis, *Demetres Glenos and Educational Demoticism in Greece*, Urbana Illinois 1980 (ἀδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), σ. 144, 151 ὑπόσ. 71.

του: «Μόνο τεράστια άγνοια, μόνο καθολική άπουσία επιστημονικού και φιλοσοφικού πνεύματος θά άπαιτούσε από έναν έπιστήμονα νά τοποθετεί τον έναυτό του μέσα στά σημερινά πλαίσια τής κομματικής παράταξης και μάλιστα στην Έλλάδα».³⁴

6. Ο Γληνός ώστόσο θά πάψει νά διαφοροποιείται έντελώς από τό ΚΚΕ μόνο τό 1934,³⁵ όποτε, όπως σημειώνει ή Ρόζα Ίμβριώτη,³⁶ τόν κερδίζουν οι προγραμματικές άρχές του ΚΚΕ· τότε τό κόμμα αυτό ύλοποιώντας σχετική άπόφαση τής ΚΔ έγκαταλείπει τήν πολιτική του «σοσιαλισμού»,³⁷ πράγμα πού οδηγεί στην υιοθέτηση τής γραμμής του λαϊκού μετώπου.

Ο Στρ. Σωμερίτης ύποστηρίζει ότι ή άλλαγή τής γραμμής του ΚΚΕ διευκολύνει τήν προσέγγιση του Γληνού πρós τό κόμμα αυτό· μάλιστα θεωρεί τό Γληνό ως τόν προπομπό του λαϊκού μετώπου στην Έλλάδα.³⁸

άπόσταση πού τόν χωρίζει από τό ΚΚΕ γίνεται όλοένα και μικρότερη, ιδιαίτερα, μετά τίς άρχές του 1932. Σχετικά δημοσιεύματα είναι:

- α) «Ποιοί δρόμοι άνοίγονται μπροστά στους νέους» στό: *Έκλεκτές σελίδες* IV, σ. 27-32 (Πρώτη δημοσίευση, στό: φοιτ. περιόδ.: *Μελέτη-κριτική*, τεύχ. 4 (Μάης 1932), Άθήνα, σ. 23-26. Άναδημοσίευση, στό: *Στή μνήμη Δημήτρη Α. Γληνού*, όπ. π., σ. 205-209).
- β) «Η σοσιαλιστική επανάσταση στον πολιτισμό» στό: *Έκλεκτές σελίδες*, IV, σ. 33-49 (Πρώτη δημοσίευση ως πρόλογος στό όμώνυμο βιβλίο του Α. Kurella, έκδοση *Νέων Πρωτοπόρων*, Άθήνα (Ιούνιος 1932), σ. 5-27).
- γ) «Πνευματικές μορφές τής αντίδρασης» στό: *Έκλεκτές σελίδες*, IV, σ., 50-94 (Πρώτη δημοσίευση στό περιόδ. *Νέοι Πρωτοπόροι*, φ. 10,11,12 (Σεπ., Όχτ., Νοε., Δεκ. 1932), 1,2, (Γεν., Φλεβ. 1933).
- δ) Άπάντηση σέ θεληματικές άπορίες στό: *Έκλεκτές σελίδες*, IV, σ. 95-100 (Πρώτη δημοσίευση στό περ.: *Νέοι Πρωτοπόροι*, φ. 3-4 (Μάρτης-Απρίλης 1933), σ. 106-107 κλπ.
34. Στο περ. *Άναγέννηση*, όπ. π., σ. 466.
35. Η χρονική περίοδος αυτή (1931-1934) είναι ιδιαίτερα ταραγμένη για τό ΚΚΕ: τό 1931 έπεμβαίνει ή Κομμουνιστική Διεθνής (ΚΔ) στά έσωτερικά του ΚΚΕ και διορίζει νέα ήγεσία επιβάλλοντας τό Ζαχαριάδη (Α. Έλεφάντης, *Η έπαγγελία τής άδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και άοτισμός στον μεσοπόλεμο*. Άθήνα - 1979, σ. 112, κ.έ.). Η διαμάχη ώστόσο άνάμεσα στις μερίδες πού προϋπήρχαν ή προέκυψαν από τήν επέμβαση τής ΚΔ έξακολοϋθούσε. Στο πλαίσιο αυτό ό Παντελής Πουλιόπουλος, άλλοτε Γραμματέας του ΚΚΕ, τήν περίοδο αυτή ήγετικό στέλεχος τής τροτσκιστικής ομάδας «Σπάρτακος», επιτίθεται εναντίον του Γληνού, στον όποιο καταλογίζει ότι, ενώ είναι ένας «άπό μερικούς σοφούς πού ήλικιωθήκανε υπηρετώντας τήν ιδεαλιστική φιλοσοφία και τή μικροαστική σύγχυση...» (Π. Πουλιόπουλου, *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Έλλάδα*, Άθήνα 1972 (1934), σ. 70, ύποσ. 2), «...προβάλλουσε πάνω από ένδοκομματικές διαφορές για νά γίνουν ένα είδος μισοεπίσημα πνευματικά προκαλύμματα τής γυμνης άπ' αυτή τήν άποψη σταλινικής διοίκησης...» (όπ. π.) Στή συνέχεια αναφέρει: «Φανταστείτε τούς όημιους προοτάτες τής εργατικής τάξης - πού στό βάθος περιφρονάνε - νά διαδραματίζουνε τόν ρόλο του δάσκαλου τής (καθαρής) μαρξιστικής διαλεκτικής» (όπ. π.).
36. Ρόζα Ίμβριώτη, όπ. π., σ. 421
37. Άγγελος Έλεφάντης, όπ. π., σ. 93
38. Στρ. Σωμερίτης, όπ. π., σ. 29. Τήν άποτελεσμένη μορφή τής θρίσκει ή πολιτική του λαϊκού μετώπου «τήν έποχή του ΕΑΜ» (όπ. π.), του όποιου τήν προγραμματική διακήρυξη έγραψε, όπως είναι γνωστό, ό Γληνός, «Τί είναι και τί θέλει τό ΕΑΜ» (*Έκλεκτές σελίδες*, IV, σ. 141

Άντίθετα ό Δελμούζος ύποστηρίζει πώς ό δρόμος πού χάραξε ό Γληνός με τή διάσπαση του ΕΟ τόν οδηγούσε κατά τρόπο αναπόδραστο στό κόμμα αυτό.³⁹ Πάντως ό Γληνός θά γίνει μέλος τής Συντακτικής Έπιτροπής του κομματικού περιοδικού του ΚΚΕ, *Νέοι Πρωτοπόροι* μετά τό 1933.⁴⁰ Τό 1934 (4 Αύγ.-20 Σεπ.)⁴¹ ταξιδεύει με τόν ποιητή Κώστα Βάρναλη στην Σοβιετική Ένωση «προσκαλεσμένος από τήν Ένωση Σοβιετικών Συγγραφέων».⁴²

Η παρατέρα πορεία του Γληνού είναι ή ακόλουθη: τό 1936 (Ιανουάριος) εκλέγεται βουλευτής του Παλ-λαϊκού Μετώπου ως συνεργαζόμενος με τό ΚΚΕ.⁴³ Κατά τή ρητή διατύπωση τής Ρόζας Ίμβριώτη προ-σχωρεί ό Γληνός στό ΚΚΕ τήν ίδια χρονιά.⁴⁴ Άντίθετα, ό Στρ. Σωμερίτης μεταφέρει τήν πληροφορία ότι ό Γληνός γίνεται μέλος του κόμματος αυτού, όταν είναι κρατούμενος στην Άκροναυλία⁴⁵ και ότι, άρ-γότερα, γίνεται και μέλος τής Κεντρικής Έπιτροπής και του Πολιτικού Γραφείου του ίδιου κόμματος.⁴⁶

Τό γεγονός, πάντως, ότι ό Γληνός δέν έμεινε άλλο μέλος του ΚΚΕ, αλλά έγινε, τουλάχιστον, μέλος τής Κεντρικής του Έπιτροπής πρέπει νά θεωρείται άδιαμφισβήτητο, άν λάβει κανείς ύπόψη του τή μαρ-τυρία του Κώστα Καραγιώργη: «...ό Γληνός, ό "Ορέ-στης" τής παρανομίας, πού είχε όριστεί είσηγητής στην 10η όλομέλεια τής Κεντρικής Έπιτροπής του ΚΚΕ (Γενάρης 1944) είχε πεθάνει λίγες μέρες πριν από τήν όλομέλεια...».⁴⁷

κ.έ.) Μάλιστα «κατά τίς πληροφορίες πού είχαν διαρ-ρεύσει τότε, τίς διαπραγματεύσεις τής περιφημης συμ-φωνίας Σοφούλη-Σκλάβαινα τίς είχε αναλάβει ό Δημ. Γληνός». (Στρ. Σωμερίτης, όπ. π., σ. 240).

39. Α.Π. Δελμούζος, *Παιδεία και Κόμμα*, όπ. π., σ. 85 κ.έ.

40. Άγγελος Έλεφάντης, όπ. π., σ. 138 κ.έ.

41. «Στή μνήμη» ... όπ. π., σ. 204.

42. Τάσος Βουρνάς, όπ. π., σ. 72. Έντυπώσεις του από τό ταξίδι αυτό δημοσιεύει ό Γληνός στην εφημερίδα *Νέος Κόσμος*, καθώς λέει ό Βουρνάς, όπ. π. «σε κάπου ένατό συνέχεια».

43. Κι όχι όπως λανθασμένα γράφει ή Ρόζα Ίμβριώτη τό 1935 (όπ.π., σ. 421) (Πρβλ. *Στή μνήμη ...*, όπ. π., σ. 236)

44. Ρόζα Ίμβριώτη, όπ. π., σ. 421

45. Στην Άκροναυλία θρίσκει μετά τήν 7.5.1937 (πρβλ.: *Στή μνήμη ...*, όπ. π., σ. 204). Πάντως πρέπει νά θεωρηθεί ως βέβαιο ότι ό Γληνός έγινε μέλος του ΚΚΕ πριν από τήν 4. Αύγ. 1936, όπως ύποστηρίζει και ό Θ. Λυκογιάννης, *Στή μνήμη...*, όπ. π., σ. 110.

46. Στρ. Σωμερίτης, όπ. π., σ. 238.

47. *Στή μνήμη ...* όπ. π., σ. 62. Ο Γληνός είχε πεθάνει στις 26 Δεκεμβρίου 1943.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΤΟΥ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Ήφ'ότου ο Τόνυ Μπέν ανακοίνωσε ότι σκοπεύει να θέσει ύποψηφιότητα για τήν ύπαρξηγία του Έργατικού Κόμματος στο έτησιο Συνέδριο του 'Οκτωβρίου, δέν έχει περάσει σχεδόν καμιά μέρα, χωρίς ο «έγκυρος βρετανικός τύπος» καί τά κρατικά μέσα έννημέρωσης νά σχολιάσουν τίς διαφωνίες καί τίς έξιδες πού ξεσηκώθηκαν από τότε.

Η «άπειλή» πού αίωρείται στή βρετανική πολιτική σκηνή είναι σαφής: ή άριστερή πτέρυγα του Έργατικού Κόμματος είναι πιά σέ θέση νά παραμερίσει τούς κατεστημένους πολιτικούς από τήν ήγεσία καί μέσα από μία σειρά άλλων στή διάρθρωση καί τή λειτουργία του κόμματος νά υιοθετήσει μία ριζοσπαστική πολιτική άπέναντι στή σημερινή κρίση.

Σταθμός σ' αυτή τήν πορεία τής άριστερής πτέρυγας ήταν ή απόφαση του ειδικού Συνεδρίου του Γουέμπλεϋ, όπου τόν περασμένο Ιανουάριο εγκρίθηκε ή πιά «άκραία» πρόταση για τό σύστημα εκλογής τής ήγεσίας.

Σύμφωνα μέ τό νέο σύστημα ο άρχηγός (πού είναι καί πρωθυπουργός όταν τό κόμμα είναι στήν έξουσία) καί ο ύπαρξηγός εκλέγονται από ψήφους πού προέρχονται κατά 40% από τά συνδικάτα, 30% από τήν κοινοβουλευτική ομάδα καί 30% από τίς τοπικές οργανώσεις του Κόμματος. Στήν τελική ψηφοφορία ήττήθηκε τόσο ή ισόρροπη πρόταση τής Έκτελεστικής Έπιτροπής (από ένα τρίτο), όσο καί ή ισορροπιστική του Μάικλ Φούτ (25, 50, 25% αντίστοιχα).

Η άριστερά είναι αρκετά ισχυρή στήν Κοινοβουλευτική Όμάδα (ο Τόνυ Μπέν ήρθε έπιλαχών στίς εκλογές τής ακιώδους κυβέρνησης), διαθέτει όμως αξιόλογο πρόσβαση στα συνδικάτα καί ακόμα μεγαλύτερη στίς τοπικές οργανώσεις. Ωστόσο, ή άριστερή πτέρυγα δέν είναι μία όμοιογενής καί πειθαρχημένη ομάδα. Χαρακτηρίζεται κυρίως από όρισμένες προσωπικότητες καί από μία σειρά ριζοσπαστικές απόψεις, υιοθετημένες από κομματικά σώματα (Συνδιάσκεψη ΕΕ), κομμ. οργανώσεις (Νεολαία Έργατικού Κόμματος, Έπιτροπή Έκδημοκρατισμού Ε.Κ., ή τροτσκίζουσα τάση «Μιλιταντ» κλπ) ή οργανισμούς πού ύποστηρίζονται από τό Κόμμα (Έκστρατεία Πυρηνικού Αφοπλισμού - CND, Αντιναζιστική Ένωση - ANL κλπ).

Άνάμεσα στους πρώτους διακρίνονται οι Τόνυ Μπέν (πρώην ύπουργός Βιομηχανίας καί κατόπιν Ένεργείας), ο Έρικ Χέφερ (πρώην μέλος του Κ.Κ. πού άποχώρησε μετά τήν εισβολή τήν εισβολή στήν Ούγγαρία τό 1956, διατέλεσε μέλος του τροτσκίζοντος Σοσιαλιστικού Κόμματος Έργατών - SWP καί έγινε μέλος του Ε.Κ. τό 1959), ο Σκάρτζιλ, πρόεδρος τών άνθρακωρύχων, ένα από τά ισχυρότερα «πόστα» τής Βρετανίας κ.ά.

Οι κυριότερες θέσεις τους είχαν προταθεί από τήν ΕΕ καί εγκρίθηκαν από τό Συνέδριο του 'Οκτωβρίου. Περιλαμβάνουν τήν επέκταση του δημοσίου τομέα για νά άπορροφηθεί ή ύπάρχουσα πρωτοφανής άνεργία, τήν έπιβολή έπιλογικού έλέγχου εισαγωγών, τόν μονομερή πυρηνικό άφοπλισμό καί τήν έξοδο τής Βρετανίας από τήν ΕΟΚ.

Η πλήρης εφαρμογή τών θέσεων αυτών από μία έργατική κυβέρνηση θα ίσοδυναμούσε μέ ύπονόμηση τής καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, πού πραγματοποιείται σήμερα μέ τήν άνυποχώρητη μονεταριστική πολιτική τής Θάτσερ, θα δημιουργούσε ίσως άξεπέραστα προβλήματα (καθώς θα συνοδευόταν από παρόμοια στήν υπόλοιπη Εύρώπη) στήν πυρηνική ανάπτυξη του NATO καί θα κλόνιζε καίρια τήν γραφειοκρατικοποιημένη Κοινότητα. Υπάρχει θέβαια πάντα τό παράδειγμα τής προηγούμενης έργατικής κυβέρνησης πού τελικά δέν εφάρμοσε ούτε τόν περιορισμένο έλεγχο εισαγωγών, ούτε τήν επέκταση τών δημοσίων δαπανών μετά τήν ώμή επέμβαση του ΔΝΤ, παρ' όλο πού ή ΕΕ είχε έπιμείνει στήν υιοθέτησή τους. Ποιός όμως μπορεί πιά νά έγγυηθεί μία παρόμοια άνεση στήν κυβέρνηση πού ο πρωθυπουργός τής θα έξαρτάται άπευθείας καί κατά πλειοψηφία από τούς συνδικαλιστές καί τή βάση του κόμματος, όταν μάλιστα αυτό είναι άπαλλαγμένο από τά πιά δεξιά στοιχεία του μετά τόν σχηματισμό του ΣΔΚ;

Άν καί ή κυριαρχία τής άριστεράς στο Ε.Κ. δέν μπορεί νά προεξοφληθεί, είναι αισθητό σέ όλους ότι έχει δρομολογηθεί, καί τό πρώτο ζήτημα πού αναδύεται είναι εάν καί πώς θα διατηρηθεί τό δικομματικό σύστημα, πού επί δεκαετίες τώρα έξασφάλιζε μία άπρόσκοπη καπιταλιστική ανάπτυξη μέ τό μέγιστο δυνατό κοινω-νικό consensus (ή περίφημη διαδικασία STOP & GO).

Τά σενάρια πού «δουλεύονται» είναι φυσικά πολλά: Τό πιά εύδιάκριτο είναι ή προσπάθεια δημιουργίας ενός νέου πολιτικού πόλου, πού θα έναλλάσσεται μέ τούς Τόρυδες καί έπαύζεται βεβαιωμένα για νά γεννηθεί από τούς Φιλελεύθερους καί τό νεότευκτο ΣΔΚ. Οι σφυγμομετρήσεις τής κοινής γνώμης είναι ύπερβολικά γενναίο-

δωρες, ή αδυναμία τους όμως να πετύχουν έστω και μία εϋπρόσωπη παρουσία στις τωρινές τοπικές εκλογές δείχνει ίσως καλύτερα τήν πραγματικότητα. Άξίζει να σημειωθεί εδώ πώς ενώ τις παραμονές τής αποστασίας τους από τό Ε.Κ. είχαν τήν όμόθυμη παρότρυνση τών μέσων ενημέρωσης, ό διορατικότερος Economist χρησιμοποίησε μία δριμεία και σαρκαστική γλώσσα για να τούς πεί ότι τό καλύτερο πού έχουν να κάνουν είναι να παραμείνουν στό Ε.Κ. και να αγωνιστούν για τις ιδέες τους από τά μέσα(!).

Έχοντας χάσει μία μάχη, αλλά ελπίζοντας να κερδίσουν τόν πόλεμο, οι «κεντρώοι» και όσοι «δεξιοί» παρέμειναν στό Ε.Κ. προσπαθούν με κάθε τρόπο να αποτρέψουν είτε τήν παραπέρα κατάληψη κομματικών πόσων από στελέχη τής άριστεράς είτε τόν παραμερισμό τών θέσεων πού προβάλλουν. Ό ίδιος ό Φούτ, πού ή άνοδος του θεωρήθηκε «έλιγμός τής άριστεράς», έσπευσε να δηλώσει μετά τήν απόφαση του μονομερούς άφοπλισμού ότι «μ. ναί μόν δέν θα δεχτούμε ως κυβέρνηση τήν έγκατάσταση νέων πυρηνικών όπλων, αλλά δέν πρόκειται να μειώσουμε τήν άμυντική ισχύ τής χώρας...», πράγμα πού όρθά αποδόθηκε ότι τό ζήτημα είναι να προλάβουν να έγκατασταθούν οι πύραυλοι επί Θάτσερ.

Η αντίδραση του Φούτ πάλι, αλλά και άλλων στελεχών του Ε.Κ. στην ύποψηφιότητα του Μπέν, ήταν ακόμα πιο όξεία καλώντας τον δημόσια και έπανελημμένα να παραιτηθεί τών ήγετικών του φιλοδοξιών για να διασωθεί ή κομματική ένότητα, δηλ. με άλλα λόγια να διατηρηθεί ό Ντένις Χήλυ στην ύπαρξη ως εϋπρόσωπος συνδετικός κρίκος και έγγυητής προς τό βρετανικό κατεστημένο και τό ΔΝΤ. Η Τζούντιθ Χάρτ (μέλος τής ΕΕ του ΕΚ) μάλιστα είπε άνοικτά ότι «... ένδεχόμενη ήττα του Μπέν θα ίσοδυναμεί και με ήττα τής πολιτικής του πού έχει σε μεγάλο μέρος υιοθετηθεί από τό κόμμα...». Ό Έρικ Χέφερ από τή δική του σκοπιά είναι πιθανό να υποβάλλει κι αυτός ύποψηφιότητα ύπαρχηγίας διασπώντας έτσι τό δυνητικό άριστερό μέτωπο, ή σίγουρη όμως ύστέρηση του από τόν Μπέν θα τόν τοποθετούσε όριστικά σε δεύτερη μοίρα, ενώ τώρα μπορεί να θεωρείται «ίσοδύναμος», με ισχυρότερη μάλιστα πρόσβαση στα συνδικάτα, απ' όπου και προέρχεται.

Ό ίδιος ό Τόνυ Μπέν, άφου πρώτα άπαρνήθηκε τις εκκλήσεις του άρχηγού του, τόνισε ότι είναι άνυποχώρητος στην ύποψηφιότητά του γιατί «... οι συχνές κομματικές εκλογές, ιδίως με τό νέο σύστημα, δίνουν τήν εύκαιρία στο κόσμο του κόμματος να συζητήσει και να επιλέξει τήν πολιτική και τούς εκπροσώπους του...» (ΣΣ. δέν μπορώ να άποφύγω τόν πειρασμό να άφιερώνω αυτό τό άπόσπασμα σε όσους στην Ελλάδα ισχυρίζονται ότι έχουν στενούς δεσμούς με τό Ε.Κ. και ιδιαίτερα με τήν άριστερή του πτέρυγα. Στους ίδιους άφιερώνεται και ή δημόσια διαμάχη Φούτ-Μπέν με τήν παράκληση να σκεφτούν πόσο δυνατό θα ήταν εδώ κάτι αντίστοιχο).

Η δυναμική κατάσταση πού επικρατεί σήμερα στο Ε.Κ. θα έχει φορτιστεί ακόμα περισσότερο ως τό Συνέδριο του Όκτωβρίου, όπου ή πολιτική ταυτότητα και ή σύνθεσή του μπορεί να αλλάξουν τόσο ώστε με βάση τις σημερινές τάσεις του εκλογικού σώματος και τόν πόλεμο φθοράς τών μέσων ενημέρωσης, να προσλάβει διαστάσεις «κινδύνου» ή περίπτωση άνόδου του στην έξουσία, άκριβώς γιατί θα είναι σε θέση να φέρει σε πέρας ένα ριζικότερο πρόγραμμα κοινωνικών αλλαγών. Σε τέτοιες συνθήκες θα είναι πολύ πιθανή ή λήξη τής έποχής τής εκ του άσφαλους κυβερνητικής εναλλαγής και ή υιοθέτηση από τις κυρίαρχες τάξεις κάποιες παραλλαγές του γαλλικού προτύπου μονοκομματικής διακυβέρνησης. Τό να κάνει, θέβαια, κανείς προβλέψει από δώ και πέρα δέν διαφέρει και πολύ από τή χειρομαντεία. Πολύ περισσότερο όταν τόν τελευταίο καιρό ή βρετανική κοινωνία κυριαρχείται από «άπροσδόκητα» και ακόμα άγνωστης διάρκειας και έντασης προβλήματα (άνεργία, παρατεταμένη ύφεση, φυλετικό, άναζωπύρωση τής Β. Ίρλανδίας κ.λπ.), πού προφανώς θα καθορίσουν άποφασιστικά τήν τελική μορφή του άναδιαμορφούμενου πολιτικού χάρτη.

Νίκος Χριστοδουλάκης
4/5/1981

Ο Λογοτεχνικός Πολίτης

Επιμέλεια τεύχους: Μαριάννα Δήτσα.

Περιεχόμενα

Χριστόφορος Λιοντάκης
ο ρόλος

●
Ίβάν Γκαντζάνσκι
ποιήματα
μετάφραση: Έλλη Σκοπετέα

●
Μπράιαν Πέττιν
Ωδή σέ Ουράνια Μουσική

●
Γιώργης Γιατρομανωλάκης
Τρόποι απόκρυψης και παραλλαγής
ένος πού φυγοδικεί για φόνο
(απόσπασμα)

●
Κάθριν Μάνσφελντ
– Άνηθο τουρσί
– Άποκαλύψεις
μετάφραση: Μαρία Λαϊνά

●
Χίλιες και μιά νύχτες
Ή ιστορία τής ωραίας Ζουμουρρούντ
μέ τον Άλισάρ, γιό Ευδόξου
(απόσπασματα)
μετάφραση: Σεραφεΐμ Βελέντζας

●
Παναγιώτης Μουλλάς
Άπό τή μεριά του Φλωμπέρ

●
Κλεοπάτρα Λεονταρίτη
Ή ποίηση τής Ζωής
– Ή νεορομαντική βιοθεωρία του Καζαντζάκη
(απόσπασμα:
– Διαμεσότητα και σωτηριολογική άμοιβαιότητα –)

●
Βαγγέλης Μπιτσιώρης
Ή οψεις τής «θεματικής κριτικής» του Σταρομπίνσκι

●
Ζάν Σταρομπίνσκι
Ή κριτική σχέση
μετάφραση: Βαγγέλης Μπιτσιώρης

●
Χριστόφορος Λιοντάκης
Δ.Ν. Μαρωνίτης
Ή οροι του λυρισμου στον Ή οδυσεα Έλύτη

●
Γιάννης Χάρης
Άναζητώντας τή «δομή τής φραστικότητας»

●
Μαριάννα Δήτσα
Άργώ

Χριστόφορος Λιοντάκης

'Ο ρόλος

1

Κάνω στό ρόλο δοκιμές
Συνήγορος και μάρτυρας
γιά ένα ατύχημα θανατηφόρο
έδω και πέντε χρόνια.
Σ' αρώματα μοιχείας
έπιπλέον φωνές καπνοῦ.
Συνάδελφο χαμόγελο
στό δέρμα μου κνησμοί
γωνίες από βλέμματα
ὅπως ἐχείνες πού μιλιοῦνται
στά δημόσια λουτρά.

2

Ἐκεῖ θά προτιμοῦσα νά σέ γνώριζα
στή γεωμετρία τῶν ἀτμῶν,
ὄχι ἐπίσημοι ἴσκιοι,
σθησμένα στό δάπεδο τσιγάρα,
λέξεις ὑπό αἴρεση
νά συνεργοῦν στό φόβο
πού μόνο συμπεραίνεται. Ὁχι.

3

Οἱ κινήσεις μου ἐρεθίζουν τήν αἶθουσα
οἱ κινήσεις σου φθείρουν τή στολή σου.

4

Πλησιάζοντας – θά πρέπει νά 'τανε γυναίκα λαθρεμπόρου·
πόσο τό διάλειμμα;
κι ἐσύ χαμόγελο, ὁ κυνόδοντας ὑγρός ἀπό χρυσάφι:
προλαβαίνουμε, εἶναι κοντά τό ξενοδοχεῖο.

5

Ἄπ' τῆ μεριά τοῦ ἄλλου δέν φουσοῦσε·
 ἢ καθαρεύουσα κλητήρας σέ ἀνακαλεῖ στό ρόλο:
 – Κι ὅταν σᾶς ἀπευθύνομαι, νά χαιρετᾶτε.
 Τεντώνοντας τά πέντε δάχτυλά σου
 σᾶς ἔχω γραμμένους, καί μοῦ ἐκλείσες τό μάτι.
 Ὑπέροχη ἡ ρομφαία σου
 τό γέλιο τους παγώνει.

6

Γιά πέντε χρόνια μισθοφόρος
 συμφωνεῖς χωρίς νά συμφωνεῖς·
 θά προτιμοῦσες νά κυβερνᾷς πορνεῖο.
 Στό μικρό σου δάχτυλο
 λευκό μεγάλο νύχι
 στάζει ξυλοδαρμούς.
 Τό γκρίζο σου μέ τό πολύχρωμό τους
 δέν γίνεται νά τό ἀνταλλάξεις.
 Κλέβοντας τόν ἴλιγγο
 ξεπλένεις τή συμμετοχή σου
 καί σπέρματα παλίμψηστα ξενοδοχείου.

7

Ἐκεῖ θά προτιμοῦσα νά σέ γνώριζα:
 ὁ φόβος θά ἔταν μέ τό μέρος μας –
 Καί ἡ εὐλάβεια τοῦ γυμνοῦ,
 οἱ λαματικοί κρουνοί
 ἔ'να συμβάν θανατηφόρο.

Τά ὑπόλοιπα θά τά διηγηθεῖς ἐσύ,
 σίγουρα ἀλλαγμένα.

Μπράιαν Πέττιν

Ώδή σέ Ουράνια Μουσική *
(ἢ Εἶναι Τό Κορίτσι Πού Τραγουδάει Στό Μπάνιο)

Δέν εἶναι οὐράνια μουσική εἶναι τό κορίτσι πού τραγουδάει στό μπάνιο.
Φαίνεται. Ἄν καί χειμώνας
τά δέντρα ἔξω ἀπό τό παράθυρό της πέταξαν φύλλα
κάθε λογῆς λουλούδια ξεπροβάλλουν ἀπό τό σανιδένιο πάτωμα.
Συλλογιέμαι – «τί βρώμικο παιχνίδι πᾶν νά μου σκαρώσουν;»
Τά λιανίζω μέ τό ψαλίδι μου οὐρλιάζοντας
«Θέλω μονάχα Καλόπιστα οὐράνια μουσική!»
Ἄκούγοντάς το σταματάει τό τραγούδι.
Τό κορίτσι δῆγχε τώρα ἀπό τό μπάνιο καί χτυπᾷ τήν πόρτα μου,
«Σᾶς ἐνοχλεῖ τό τραγούδι μου;» χαμογελάει μπαίνοντας,
«εἶπατε πῶς εἶναι ἀνήθικο ἢ αἰσθησιακό;
Καί μέ συγχωρεῖτε, τό μπουρνούζι μου γλιστρᾷ».
Ἔνα θερμό ξανθό πλάσμα
βροντῶ τήν πόρτα πάνω στά στήθια της οὐρλιάζοντας
«Θέλω μονάχα Καλόπιστα οὐράνια μουσική!»

Πολύ ἀργότερα στή ζωή φορῶ τ' ἀκουστικά μου.
Τί ἔχω κάνει στό κορμί μου, παραμελώντας το,
μέ τό νά χωρίζω τά πράγματα σέ τόσα πολλά μέρη τά χέρια μου
δέν μποροῦν νά διορθώσουν τίποτε; Τ' ἀστέρια, τά πούστικα, λουφάζουν.
Φκάτω στό μπάνιο τώρα ἢ κόρη της τραγουδάει.
Γυρίζοντας τ' ἀκουστικά μου στήν ψηλότερη ἔνταση
Σκύβω κοντά στό σανιδένιο πάτωμα ἐλπίζοντας
ἕνα τραγούδι ἔστω νά τό διαπεράσει.

* Ἀπό τόν τόμο «Οἱ ποιητές τοῦ Λίβερπουλ» πού θά κυκλοφορήσει τόν ἐπόμενο μήνα ἀπό τίς ἐκδόσεις «Μπάμπη Μπαρμπουνάκη».

Ἁ Μπράιαν Πέττιν (Brian Patten) γεννήθηκε τό 1946 στό Λίβερπουλ καί φοίτησε σέ μιά πρότυπη Μέση ἐπαρχιακή σχολή. Ἐμφανίστηκε πολλές φορές μπροστά σέ κοινό «παίζοντας» ἢ καλύτερα, «παρασταίνοντας» τά ποιήματά του. Ἔχει δώσει διαλέξεις σέ πολλές πόλεις τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικής καί πρόσφατα ἐπισκέφθηκε καί τήν Ἑλλάδα. Ἔχει ἐκδώσει πολλές ποιητικές συλλογές καί ἔχει ἐπανελημμένα ἀνθολογηθεῖ. Ἀσχολεῖται καί μέ τήν παιδική λογοτεχνία. Τά τελευταῖα χρόνια ὁ Πέττιν ζεῖ στό Λονδίνο.
Ἁ Πέττιν εἶναι ὁ νεώτερος ἀπό τούς «Ποιητές τοῦ Λίβερπουλ» καί σέ πολλά σημεῖα ὁ πιό παραδοσιακός ἀπ' ὄλους, ὅσον ἀφορᾷ τούς «σκοπούς» του. Ἡ ποίηση, λέει, εἶναι ἰδιωτική ὑπόθεση τοῦ καθενός... Ἐχίναι ἕνα δῶρο γι' αὐτό πρέπει νά χαρίζεται ἔτσι, ἐλεύθερα στόν κόσμο! Δέν εἶναι πιά μάθημα, δέν προσπαθεῖ νά μάς μορφώσει ἢ νά δώσει ἕνα μήνυμα...

Ἴβάν Γκαντζάνσκι

ποιήματα

μετάφραση: Ἑλλη Σκοπετέα

Ἄστακοί

Quandoque dormitat et bonus Homerus
 σέ κάποιον ἀπ' τοὺς λόφους του πού ξέμειναν
 σ' ἓνα νησί του ἐρημωμένο
 σ' ἄσπρο σάν ἐκκλησία ξενοδοχεῖο
 σέ νέου οὐρανοῦ τό κοντραμπάσο
 κόκκινοι ἄστακοί μεγάλοι ζουμεροί καλό φαί

οἱ δυνατές ὁσμές κι ὁ πόθος μιᾶς συνάντησης
 τραβᾶνε μιά μικρή ρωμιὰ φευγάτη
 πού 'θελε μέ τὰ μάτια της
 γι' αὐτά πολλά θά ποῦμε ἀκόμα
 νά καταπιεῖ τή χώρα της
 μαζί κι ὁ ποιητής ἐκείνος
 περιφερόμενος μέ τήν ἑλληνική πληγή

κι ἦταν τὰ μάτια της ἀπό καμένη ζάχαρη
 πού σκόρπισε σέ μαῦρες ἀκροθαλασσιές
 μέσα τους δάκρυα καί βροχές νησιώτικες
 στή συμφωνία πού δέν ἔγινε κρύβανε τήν ἀνημποριά
 νά ξεκουνήσουν νά χτυπήσουν νά μουσκέψουνε τή γῆ
 τήν ἱστορία πού στέρεψε

σπέρμα τῆς θάλασσας στό δέρμα της
 συντηρημένο σέ στεγνή λαγνεία
 κυλοῦσε στίς δίπλες τῆς κοιλιᾶς της
 φεύγοντας ἀπ' τόν ἄγριο πίδακα πετρέλαιο
 πού 'χαμε κατά νοῦ ν' αὐξήσουμε τήν πίεση
 νά ξαποστείλουμε τό ἀνείδωτο θεριό

ἦρθε ἡ βροχή καί τό θεριό δέν δγῆκε
 καί μείς πάντα κοιτούσαμε τήν τουρκική ἀκτή
 καί λογαριάζαμε βαλκανισμούς

κοντοσταθήκαμε στή ζουμερή της γλώσσα
 τή διπλωμένη σέ ψυχρό φύλλο ἀπό μέταλλο
 ὅπου τυλίγουνε συνήθως

*Ivan Gadjanski. Ἀπό τοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τῆς σύγχρονης σερβικῆς
 ποίησης. Γεννήθηκε τό 1938 στό χωριό Jaša Tomić τοῦ Μπανάτον (Βοϊβοδίνα).
 Σπούδασε στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Βελιγραδίου, ὅπου ζεῖ καί ἐργάζεται σήμερα.
 Ποιητικές συλλογές: Vojvodina (Βελιγράδι 1975), Banat (VRSAC 1976), Gimnastica
 (Νόβι Σάντ 1977). Ἡ μετάφραση ἔγινε ἀπό τὰ σέρβικα.*

μεγάλους ζουμερούς κόκκινους άστακούς
 στίς άσπρες άποθήκες τών ξενοδοχείων
 δέ φάγαμε τή γλώσσα της
 μονάχα πού τά λέγαμε μέ τό κρασί
 σέ τούτο τό τυχαίο ξενοδοχείο
 άσπρο σάν εκκλησιά
 στήν παχιά στάχτη
 τής ίδιας τής ψυχής μας

ή ρωμιπούλα μας πολύ άργότερα
 μιλούσε για τόν σοσιαλισμό μέ κάποιο δέος
 αλλά μέ μιá έκσταση πού άντηχούσε
 στίς κούφιεσ δαγκάνεσ ήχεία άσύμμετρα
 τών φαγωμένων άστακών

τό κέφι μας ξανάστρωσε
 όταν πιά ήπιαμε κρασί καμπόσο
 κι οί άστακοί ζωντάνεψαν
 και μέ τόν καρλομάγγο επικεφαλής
 φάγανε πρώτα τήν ιερουσαλήμ και τηνε χάρηκαν
 κι έπειτα έμάσ και τήν κωνσταντινούπολη μάσ ξεκοκάλισαν
 μέ δαγκάνεσ πετρωμένες ήχερές ύστερικές
 και βγήκανε άργά στή βαθιά θάλασσα
 τρεκλίζοντας μέ ήδονή
 ακολουθώντας ίχνη πού τ' άναγνωρίζαμε
 δρόμων περπατημένων

(*Gimnastika*)

(*Vojvodina*)

ώκεανού τρεχόμενου άνεμος
 στή ράχη λίγος θάνατος
 φέρνει μαζί μ' άλάτι
 ρωτήματα και μνήμες

κι εκεί ψάρια βουδά μιλούν
 στού καθαρού καιρού τά δίχτυα σπαρταρώντας

ώκεανού τρεχόμενου άνεμος
 μέ νέα δίχτυα παίζει

στόν ώκεανό μακριά
 άπ' τά δικά σου
 άπ' τά δικά μου μάτια

(*Banat*)

σκόνη

πρίν γκρεμιστεί ό ούρανός
 μέ τήν τρικλοποδιά μας
 βρώμισε ό θάνατος

δάκρυ στό μάτι τής ευρώπης
 πού τήν κέντησε άγκάθι

Βελιγράδι

μιά πόλη τήν αγάπησες για εκείνο πού τελικά μπορεί

σάν γέροντας και ξένος
φτάνεις νωρίς ένα πρωί
για παράδειγμα
και πρωτονιώθεις
πώς μέσ σε δρόμους νεαρούς
πού τρυφερά τρυπώσανε στ' άλλοτινά χωράφια
πίσω από μάτια και τά χέρια άπλωμένα για τό φίλο
ώραίο φανερώνεται τό πρωτοκατακλυσμαίο θαῦμα

χρόνια πού κατακάθισαν σε έναν τόπο
πουλί του έφέρανε από τή ράχη τής άσίας
και γεροτυφλοπόντικα πού μαγεμένος άπ' τή νιότη
και νηστικός
κάτω άπ' τό χῶμα παρακολουθεῖ
τρέχοντας μέσα στών ιστορικῶν συνηθειῶν τή μήτρα
τό οὐράνιο πέταγμα ζεύγους άδέσποτου αυτόματων φτερῶν

στρατοί κι άέρηδες
ύπομονετικά περιγραμμένοι στά βιβλία
μποροῦνε και ν' άγνοηθοῦν σε τέτοια πόλη γέριχη
σου άρκοῦν τά παιδεμένα χνάρια
στοῦ ύπόγειου ταξιδιώτη τόν έγκέφαλο
εἶτε σε κάποια δεύτερη καρδιά σου
πού καταπιάνεται
θέλοντας και μή θέλοντας
μέ διδαγμένη γυμναστική

τραγούδια ή τυχαία οὐράνια μοτίβα μογγολικής επιδρομῆς
για παράδειγμα
κουβαλημένα από τόν άνεμο κι από τίς περιστάσεις
χάνονται ή ξεμένουνε για τούς ιστορικούς
του λίμπο τό κομμάτι εντός σου
τό ύπομονετικά έξασκημένο
διαθέτει πρότυπα για χώρους στάθμευσης τώρα άπαραίτητους
αὐτοκινήτων για παράδειγμα
εἶτε για ξανανιώματα μέ τεχνικές yin yang εγκαταλελειμμένες

σάν γέροντας και ξένος μιά πόλη τήν αγάπησες για εκείνο πού μπορεί

Ἡ κατάσταση

ή εξέλιξη τής καταστάσεως εἶναι τέτοια
πού τό άναμενόμενο εκπληροῦται
τουτέστιν πάμε πίσω στην άρχή
άρχή πού δέν μπορεί πιά νά ύπάρξει
γιατί τραθήξαμε μακριά
πρός τήν εκπλήρωση του άπωτάτου στόχου

ή πλήρης ύλοποίηση του όποιου
θά άκύρωνε κάθε δυνατότητα
για περαιτέρω εξέλιξη τής καταστάσεως
πού τείνει προς τό ως άνω τέλος

(*Tassle Dance*, 1979)

Γιώργης Γιατρομανωλάκης

Τρόποι απόκρυψης και παραλλαγής ένός πού φυγοδικεῖ γιά φόνο

(Ἀπόσπασμα ἀπό τό ἀνέκδοτο μυθιστόρημα τοῦ Γιώργη Γιατρομανωλάκη *Ἱστορία*, πού πρόκειται νά κυκλοφορήσει ἀπό τίς ἐκδόσεις «Κέδρος»).

ὄψις τε ἐμή καί γνώμη καί ἱστορίη
Ἡρόδοτος II, 99, 1

Πάντως ἡ πιό ἐνδιαφέρουσα πρακτική πού ἐφάρμοσε ὁ φονιάς τοῦ Ζερβοῦ, καί ἡ ὁποία ἀργότερα συζητήθηκε στό καφενεῖο τοῦ χωριοῦ, ἦταν ἐκείνη πού ἀφοροῦσε τούς διάφορους τρόπους ἀπόκρυψης καί παραλλαγῆς κάποιου πού διέπραξε φόνο καί θέλει ἀφενός μὲν νά παραμείνει ἀσύλληπτος, ἕως ὅτου συμπληρωθοῦν τά ἐννιάμερα τοῦ νεκροῦ, ἀφετέρου δέ νά μὴν ἀπομακρυνθεῖ ἀπό τόν τόπο του. Τήν πρακτική αὐτή πιθανόν νά τήν εἶχε μάθει ὁ φονιάς, ὁ ἀποκαλούμενος Δίκαιος, στό διάστημα πού ὑπηρετήσε ὡς πολιτοφύλακας στήν παλαιά Ἑλλάδα, ἐπειδή οὔτε κανένας ἄλλος χωριανός του ἀλλά οὔτε καί ἡ τοπική χωροφυλακή εἶχε ἀκούσει κάτι σχετικό. Πόσο δέ ἀποτελεσματική ὑπῆρξε ἡ μέθοδος, φάνηκε καθαρά ἀπό τό γεγονός ὅτι, μολονότι ἡ χωροφυλακή καί κάμποσοι πολίτες εἶχαν ἐπανειλημμένως ἐρευνήσει τίς χαρουπιές καί τή γύρω ὄρεινὴ περιοχή, ὁ Δίκαιος, πού ὅπως ὁμολόγησε ἀργότερα κρυβόταν καί τίς ἐννέα μέρες σ' αὐτό ἀκριβῶς τό σημεῖο, παρέμεινε ἐντελῶς ἀθέατος. Μόνο ἀφοῦ πέρασαν τά ἐννιάμερα ὁ φυγόποινος ἐγκατέλειψε οἰκιοθελῶς τήν κρύπτη του, κάθισε σέ μέρος ἐμφανές καί περίμενε νά τόν δοῦν καί νά τόν συλλάβουν. Καί πράγματι τήν ἐνδέκατη ἡμέρα ἀφότου διεπράχθη ὁ φόνος, καί συγκεκριμένα τό Σάββατο 18 Αὐγούστου 1928, παραμονή τῶν ἐκλογῶν, κατά τίς ὁποῖες θριάμβευσε ἡ βενιζελική παράταξη, τό ἀπόσπασμα μπόρεσε τελικά νά βρεῖ καί νά συλλάβει τό δράστη τήν ὥρα πού ἀποπατοῦσε κάτω ἀπό μιά χαρουπιά, χωρὶς αὐτός νά προβάλλει καμιά ἀντίσταση. Φώναξε ὅμως νά τόν ἀφήσουν νά τελειώσει τή φυσική του ἀνάγκη καί ἀφοῦ τράβηξε τά παντελόνια του καί ἔσφιξε τό ζωνάρι του, μπήκε στήν παρακείμενη κалύδα, πῆρε τό μάλινχερ καί τίς πέντε γυαλισμένες σφαῖρες καί παρεδόθηκε στά χεῖρα τῶν χωροφυλάκων.

Τήν μοναδική πάντως φορά κατά τήν ὁποία ὁ Δίκαιος διακινδύνεψε νά συλληφθεῖ ἦταν τό πρωινό τῆς δεύτερης μέρας τῆς ἀπόκρυψης, τήν ὥρα τῆς κηδείας τοῦ Ζερβοῦ. Ἐνῶ δηλαδή εἶχε περάσει κιόλας μιά μέρα φυγοδικίας, ὁ Δίκαιος ἀποφάσισε νά διακόψει τήν ἀπόκρυψη καί νά κατεβεῖ στό μεγάλο χωριό νά πουλήσει τό δαχτυλίδι του καί νά προμηθευτεῖ τροφίμα καί καπνό γιά τίς ὑπόλοιπες μέρες, δεδομένου ὅτι τό παξιμάδι πού πῆρε ἀπό τό σπίτι του εἶχε κιόλας καταναλωθεῖ. Ὑπολόγησε ὅμως πῶς

οί πιθανότητες να αναγνωρισθεί ήταν πολύ λίγες ακόμη και στην περίπτωση που είχε γίνει γνωστή ή ταυτότητα του φονιά, όχι μόνο επειδή κατέβαινε σπανιότατα στο μεγάλο χωριό και ούτε γνωριμίες είχε εκεί ούτε σχέσεις αλλά κυρίως επειδή όλοι οι χωριανοί του θα παρακολουθούσαν την κηδεία του θύματος και ήταν πολύ άπιθano να βρεθεί κάποιος από τό χωριό τους στην κωμόπολη.

Έτσι την ώρα που ο Δίκαιος έμπαινε στο μεγάλο χωριό και έντυπωσιασμένος από τό πλήθος που πουλούσε και αγόραζε στο παζάρι προσπαθούσε να θυμηθεί σέ ποιό δρόμο βρισκόταν ο σαράφης, άλλο πλήθος είχε συγκεντρωθεί στην εκκλησία του χωριού του για την κηδεία, ενώ ο Ζερβός είχε κιόλας περάσει, μέσα στο άνοιχτό φέρετρο, από τό στάδιο του θολού σαπουνιού στή διαφάνεια και στή λάμψη του κεριού. Μέ την προϊούσα ώρα, μέ τή ζέστη τής εποχής και τίς αναπνοές τόσων ανθρώπων, μέ τά άναμμένα κεριά, παραγωγή τής οικογένειας του νεκρού, και μέ την επένεργεια τών λουλουδιών του Αύγουστου, του γεραμιού, τής οικιακής μαργαρίτας, και κυρίως τών λευκών κρίνων τής Παναγίας, ή μεταβολή του νεκρού σώματος υπήρξε γρήγορη και ολοκληρωτική. Απόμενε ώστόσο τό τελευταίο και σημαντικότερο στάδιο τής μεταξένιας κατασκευής, αλλά αυτό θά τό περνούσε μόνος του ο Ζερβός μακριά από τά μάτια τών συγγενών και φίλων, στά σκοτεινά και στά άπαραβίαστα βάθη τής γής.

Ανάλογη μεταβολή, διαφορετικού όμως είδους, περνούσε την ίδια ώρα ο φονιάς μέσα στον ιδρώτα και στή δίψα, περιπλανώμενος στους στενούς τούρκικους δρόμους τής επαρχιακής πρωτεύουσας. Μπαίνοντας όμως στο μικρό μαγαζί του άργυραμοιβού ένιωσε τή δροσιά του σκεπασμένου σπιτιού και άνάσανε μέ εύχαρίστηση. Μπορεσε έτσι να εκθέσει στον έμπορα τών πολύτιμων μετάλλων, που ήταν ταυτόχρονα επιδιορθωτής ρολογιών και ραπτομηχανών, πλανόδιος φωτογράφος και πρακτικός χημικός οίνων, πώς άνάγκη μεγάλη τον πιέζει να πουλήσει τό δακτυλίδι του. Ο έμπορας θεώρησε τούτη την άπόφαση του άγνωστου δείγμα έσχατης φτώχειας, άφου τό δακτυλίδι ακόμη και ενός που χηρεύει πρέπει να μένει στο δάχτυλο μέχρι θανάτου. Αυτή ή σκέψη περνούσε και ξαναπερνούσε από τό νού του όλη την ώρα που προσπαθούσε, βοηθώντας τον πελάτη, να βγάλει τό δακτυλίδι από τό δάχτυλο. Μόνο ύστερα από κάμποση ώρα και άφου χρησιμοποιήθηκε πολύ σαπούνι, κατάφεραν να τό άποσπάσουν, που άφησε ώστόσο στή θέση του ένα άσπροκόκκινο κύκλο.

Τό δακτυλίδι έξετιμήθη μόλις εκατόν ενενήντα δραχμές, περίπου δηλαδή μισή λίρα, επειδή όπως εξήγησε ο άργυραμοιβός και τό μέταλλο είχε λιώσει τόσα χρόνια στο χέρι του ανθρώπου αλλά και ή καθαρότητα του χρυσού ήταν μέτρια. Μέ τά χρήματα αυτά ο Δίκαιος αγόρασε τρεις όκάδες παξιμάδι, δυό όκάδες έλιές, μία κούτα μέ εκατό τσιγάρα και κάμποσο καπνό και τσιγαρόχαρτο. Προς στιγμήν σκέφτηκε να αγοράσει μισή όκά ζάχαρη, επειδή έν γνώριζε ότι ο φυγόδικος συχνά επιθυμεί κάτι γλυκό μέσα στίς ώρες τής άπόκρυψής του και όχι σπάνια ή παράλογη τούτη επιθυμία γίνεται αίτια να έγκαταλείπει την κρύπτη και να παραδίδεται πρώρα. Η δεύτερη σκέψη του όμως ήταν πώς αυτή την εποχή υπάρχουν σύκα και σταφύλια σέ περίπτωση που επιθυμήσει κάτι γλυκό, ενώ καπνός ή ψωμί δέν βρίσκονται στο ύπαιθρο. Έτσι επέστρεψε στίς χαρουπιές πολύ σύντομα, μολονότι ή άνηφόρα και ή ζέστη τον κούρασε πολύ, την ώρα περίπου κατά την όποία ο ιερέας διάβαζε την έσχατη εύχή πάνω από τον άνοιχτό τάφο του Ζερβού και οι άνθρωποι έριχναν χούφτες τό χώμα, λίγο πριν κλείσουν οι πλάκες και σφραγιστεί τό μνήμα μέ πηλό και άσβέστη.

Σέ λιγότερο από μισή ώρα ο Ζερβός είχε μένει έντελώς μόνος και άρχιζε να περνά μέσα στο σκότος και στή σιωπή από τό στάδιο του μαλακού σαπουνιού στά προκαταρκτικά τής μεταξένιας κατασκευής, ενώ ο Δίκαιος μόνος επίσης άρχιζε να επανευρίσκει τον ρυθμό τής άπόκρυψής και παραλλαγής, που ή άνάγκη προμήθειας τροφής και καπνού είχε διακόψει προσωρινά. Έχοντας δέ χωρίσει τό διάστημα από τίς 8 Αύγουστου, ήμέρα του φόνου, ως τίς 16 Αύγουστου, όποτε και τά έννιάμερα, σέ τρία ίσα μέρη ανάλογα μέ τούς βασικούς τρόπους άπόκρυψής και παραλλαγής, ο Δίκαιος διαζόταν να επανέλθει μία ώρα νωρίτερα στην κρύπτη του, έτσι ώστε τό πρώτο και βασικό μέρος τής έννιάμερης δοκιμασίας του να μην ύστερήσει από τά άλλα δυό. Μάλιστα σκέφτηκε να μεταθέσει όλο τό πρόγραμμα κατά μία μέρα, επειδή άμέσως μετά τό φόνο έχασε κάμποσες ώρες ψάχνοντας για τό κατάλληλο κρησφύγετο και την επόμενη άλλες τόσες επίσης μέ την κάθοδό του στην κωμόπολη. Τελικά όμως άποφάσισε να διατηρήσει τό άρχικό σχέδιο, επειδή, όπως έκρινε, λίγες ώρες μέσα σέ έννιά

μέρες δέν έχουν και τόση σημασία. Έτσι ή Τετάρτη τοῦ φόνου, 8 τοῦ μηνός, ή ἐπόμενη Πέμπτη και Παρασκευή θά περνούσαν μέ τόν τρόπο τοῦ ἄσβοῦ, τό τριήμερο, Σάββατο, Κυριακή και Δευτέρα, 11, 12 και 13 τοῦ μηνός ἀντίστοιχα, θά περνούσαν μέ τόν τρόπο τῆς πέρδικας και οἱ τελευταῖες τρεῖς μέρες, Τρίτη 14, Τετάρτη 15 και Πέμπτη 16 Αὐγούστου μέ τόν τρόπο τῆς πέτρας.

Ἀπό πολλούς θεωρεῖται πώς ή ἀπόκρυψη κατά τόν τρόπο τοῦ ἀγροτικοῦ ἄσβοῦ εἶναι σχετικά εὐκολη και ἄνετη και πιθανῶς κάποιες ὥρες τῆς περιόδου αὐτῆς νά φαίνονται πώς πράγματι ἔτσι εἶναι. Ἐπιβάλλεται ὡστόσο μεγάλη πειθαρχία και αὐτοσυγκέντρωση ἐκ μέρους τοῦ φυγόδικου, διότι ἐνδέχεται νά ξεχαστεῖ μέσα στή φαινομενική ἄνεση τῶν ἡμερῶν αὐτῶν και νά ἀποκαλυφθεῖ. Ἐξάλλου καθώς περνᾶ ξαφνικά ἀπό τό στάδιο τοῦ ἐλεύθερου βίου στόν περιορισμό τῆς κρύπτης, στή μοναξιά και στή δυσκολία, χρειάζεται συνεχῶς νά σκέφτεται τή θέση του και μέσα στόν τόπο και μέσα στό χρόνο και οὔτε τή στιγμή τοῦ φόνου ἀλλά οὔτε και τίς ἐπόμενες ἡμέρες νά θυλάζει ἀπό τό νοῦ του. Κατά τά ἄλλα ὁ φυγόδικος πρέπει νά βρεῖ μιά σπηλιά, ἕνα θαυόλωμα τῆς γῆς ή μιά ἀπλή κόγχη βράχου και νά μείνει ἐκεῖ τρεῖς μέρες κουλουριασμένος πάνω στό χῶμα, ἐλεύθερος ὅμως νά κοιμηθεῖ, νά πιεῖ νερό και νά φάει. Σέ περιπτωση πάλι πού δέν μπορεῖ νά βρεῖ κάποια τρύπα νά χωθεῖ, ὁ φυγόδικος ἔχει τή δυνατότητα νά παραμείνει ξαπλωμένος στό γυμνό ἔδαφος ἀρκεῖ νά ρίξει ἐπάνω του λίγο χῶμα και νά σκέφτεται τόν ἄσβό. Ὁ Δίκαιος ὅμως δέν χρειάστηκε νά καταφύγει σέ τέτοιου εἶδους κάλυψη ἐπειδή, γνωρίζοντας τήν περιοχή, βρῆκε σχετικά εὐκολα τήν κρύπτη του κάτω ἀπό ἕνα μεγάλο βράχο, δίπλα στίς διεκδικούμενες χαρουπιές, ὅπου ἔμεινε τρεῖς μερόνυχτα, ἐκτός βέβαια ἀπό τίς ὥρες ἐκεῖνες πού ἔχασε τήν πρώτη και τή δεύτερη μέρα. Χρειάστηκε ὅμως και τίς τρεῖς νύχτες νά πάει νά πιεῖ νερό σέ μιά πηγή πού θρισκόταν δύο χιλιόμετρα νοτιοανατολικά, μέσα στά κοινοτικά ὄρια τοῦ μεγάλου χωριοῦ. Ὅλες τίς φορές πήγε και ἦρθε περπατώντας στά τέσσερα, ὅπως ὁ νυχτόβιος ἄσβός και ἀντοτε ἀπό διαφορετικό μονοπάτι. Δυό φορές ἐπίσης, τά ξημερώματα τῆς Πέμπτης και τῆς Παρασκευῆς, ἀποσύρθηκε πίσω ἀπό τό βράχο νά ἀποπατήσει, ὅπου, ἀντίθετα μέ τίς συνήθειες τοῦ ἄσβοῦ, ὁ Δίκαιος σκέπασε τά περιπτώματα μέ χῶμα, διότι ἦταν ἐνδεχόμενο νά προκαλέσουν τίς προδοτικές μύγες και ἐκεῖνες μέ τή σειρά τους τό ἀπόσπασμα τῆς χωροφυλακῆς.

Τό πρωί τοῦ Σαββάτου, 11 Αὐγούστου, τήν ἡμέρα πού ὁ Μάρκος, ὁ μεγάλος γιός τοῦ Ζερβοῦ, δήλωνε πώς μιά μέρα θά ἐκδικηθεῖ τό θάνατο τοῦ πατέρα του, ὁ Δίκαιος τίναξε τό χῶμα ἀπό τά ροῦχα του, προχώρησε δέκα βήματα ἀπό τήν κρύπτη του, μπροστά στό μεγάλο βράχο, ξάπλωσε ἀνάσκελα και παράλλαξε τόν ἑαυτό του στή στάση τῆς κνηνημένης πέρδικας. Ἡ στάση αὐτή, ἐνῶ μοιάζει ξεκούραστη και ἀπλή, στήν πραγματικότητα ἀποδείχεται ιδιαίτερα ἐπίπονη, ἐπειδή ὁ κρυμμένος ἄνθρωπος πρέπει νά παραμείνει ἐπί τρεῖς μερόνυχτα ξαπλωμένος ἀνάσκελα στή σκληρή γῆ μέ τά χέρια και τά πόδια ψηλά, θέλοντας ἔτσι νά δείξει πώς τό σῶμα του εἶναι μέρος τοῦ ἐδάφους και τά ἄκρα του ξερά ξύλα, ὅπως δηλαδή κάνει τό κνηνημένο πουλί. Ὁ φυγόδικος ὀφείλει νά κοιμάται λίγο και στά κλεφτά και νά τρώει ἐλάχιστα ἀλλά μέ βουλιμία μεγάλη ἔτσι ὥστε νά διατηρεῖται τό αἶσθημα τῆς πείνας συνεχῶς.

Ὅσο γιά τή δίψα τά πράγματα εἶναι ἀκόμη δυσκολότερα ἐπειδή στή στάση αὐτή και εἰδικά τόν μήνα Αὐγούστο ὁ κνηνημένος διψᾷ τρεῖς φορές περισσότερο παρά ὅσο στό τριήμερο τοῦ ἄσβοῦ. Ἐτσι ὁ Δίκαιος ἀναγκαζόταν κάθε δύο ὥρες νά κατεβαίνει στήν πηγή μέ μικρά περδικίσια βήματα, ὅπου ἔπινε γρήγορα-γρήγορα, συχνά στρέφοντας τό κεφάλι ὄχι μόνο στόν οὐρανό ἀλλά και δεξιά και ἀριστερά, φροντίζοντας γιά τήν ἀσφάλειά του. Στό διάστημα αὐτό πέρασε δίπλα ἀπό τόν Δίκαιο δυό φορές τό ἀπόσπασμα και ἦταν εὐτύχημα πού οἱ χωροφύλακες δέν εἶχαν μαζί τους σκυλί. Ἄλλιῶς τό λαγωνικό εὐκολα θά μύριζε τόν ἄνθρωπο και ή παραλλαγή μέσα στά θάμνα και στά κλαδιά δέν θά ὠφελοῦσε.

Οἱ δυσκολίες τῶν ἡμερῶν τῆς πέρδικας ταλαιπώρησαν, ὡς ἦταν φυσικό, τόν φονιά ταυτόχρονα ὅμως τόν κατέστησαν ἱκανοῦ και ἄξιο γιά τή δοκιμασία τῶν ὑπόλοιπων ἡμερῶν. Ὁ ἴδιος ἀπορούσε μέ τήν ἀντοχή του, ἐπειδή γνώριζε ἀπό πείρα πώς λίγοι φυγόδικοι καταφέρνουν νά ὀλοκληρώσουν τήν δοκιμασία ἐπιτυχῶς, πρῖν παραδοθῶν τελικά ή συλληφθῶν. Οἱ περισσότεροι, ἀπογοητευμένοι και κουρασμένοι, παίρνουν τά βουνά και κρύβονται μέ τή βοήθεια φίλων και συγγενῶν ἐνῶ ἄλλοι περιπλανοῦνται ἔως ὅτου συλληφθῶν ἄδοξα ή βαρεθῶν τήν ἐρημιά και παραδο-

θούν. Ὁ Δίκαιος ὅμως μέ τή ἀνατολή τῆς 14ης Αὐγούστου, παραμονή τῆς Κοιμήσεως, τήν ὥρα περίπου κατά τήν ὁποία ὁ γιός του ὁ Γρηγόρης ἀρχίζει νά τρυγᾷ τό ἀμπέλι καί μετά ἀπό λίγο νά πέφτει στόν ὕπνο τῶν βοοειδῶν, ξεκινοῦσε τήν τελευταία καί κρισιμότερη φάση τῆς ἀπόκρυψης, πού περιγράφεται ὡς τριήμερο τῆς πέτρας, τῆς ξηρασίας καί τοῦ ἀταβισμού. Ἀκριβῶς ἐδῶ ἐγκτεται ἡ μεγάλη διαφορά τῆς τρίτης περιόδου ἀπό τίς δύο προηγούμενες. Ἐνῶ δηλαδή ὁ φονιάς περνᾷ ὅλες τίς μέρες ἀπόλυτα μόνος του, ἔρημος καί ἀπομονωμένος, κατά τίς τρεῖς τελευταῖες μέρες ὀφείλει νά ἐνώσει τόν ἑαυτό του μέ ὄλους τούς παλαιούς φυγόδικους καί καταζητούμενους καί νά ἐξελιχθεῖ ὀργανικά σύμφωνα μέ τό παράδειγμά τους. Ἴδού λοιπόν τί διηγούνται σχετικά.

Ὁ φονιάς ἢ ὁ κυνηγούμενος γιά κάθε ἄλλη μορφή ἐγκλήματος εἴτε κατά ἰδιώτη ἢ κατά δημοσίου, βρῖσκει μιά πέτρα μεγάλη ἢ βράχο νά μπορεῖ νά ξαπλώσει μέ τέτοιο τρόπο ὥστε κάθε σημεῖο τοῦ σώματος ἀπό τό κεφάλι ὡς τά πόδια νά ἐφάπτεται στήν πέτρινη ἐπιφάνεια. Τό κορμί πρέπει νά βρῖσκεται ἐπὶ τρεῖς ἡμέρες σφικτά κολλημένο στήν πέτρα, ἀνάσκελα ἢ προύμυτα ἀδιάφορο, καί ὁ κρυβόμενος ἄνθρωπος ἕνα καί μόνο στόχο καί σκοπό νά ἐπιζητᾷ ὄλο αὐτό τό διάστημα. Πῶς νά ξεπεράσει μέ τόν συνεχῆ καί ἐπίμονο τανυσμό τό πλάτος καί τό ὕψος τοῦ κορμιοῦ του. Ἀναφέρεται μάλιστα πῶς κατά τήν ἐποχή τῶν ἀγῶνων γιά τήν ἀνεξαρτησία τοῦ τόπου, φυγόδικοι πατριῶτες, πολέμιοι τῆς ἐξουσίας καί ἄντρες μέ προσόντα ἐξαιρετικά καί χρηστά ἦθη, μπόρεσαν νά αὐξήσουν τήν ἐπιφάνεια τοῦ σώματός τους κατά ἕνα τέταρτο. Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ἄντρες αὐτούς συνελήφθησαν ὕστερα ἀπό καιρό καί ἀφού διαπομπεύτηκαν ἀπό τίς ἀρχές βασανίστηκαν ἄγρια καί τελικά θανατώθηκαν. Ὡστόσο ὄχι μόνο οἱ ὁμόθητοί τους συμπολεμιστές καί ὁμοϊδεάτες ἀλλά καί οἱ ἐχθρικοί καί τυραννικοί στρατιῶτες δέν ἀπέκρυπταν τό θαυμασμό τους στή θέα τῶν λαμπρῶν αὐτῶν παλικαριῶν μέ τά πεπλατυσμένα μέλη καί τήν ἀρχοντική διαφάνεια τοῦ σώματός τους. Κυρίως ὅμως γι' αὐτό γιά τό ὁποῖο ἐμακαρίζοντο οἱ εὐδαίμονες αὐτοὶ ἄντρες, ἦταν τά ὑπερμεγέθη μάτια τους, πού εἶχαν καλύψει μέγα μέρος τοῦ προσώπου τους καί ἀντικαθρέπτιζαν, σύμφωνα μέ ὄλους τούς αὐτόπτες μάρτυρες, κινούμενα νερά. Ἐπειδή ἕνα βασικό χαρακτηριστικό τῆς τριήμερης προσαρμογῆς πάνω στήν πέτρα, εἶναι πῶς ὁ καταζητούμενος δέν πρέπει νά πιεῖ καθόλου νερό. Ἐπιτρέπεται ὅμως νά διψᾷ καί νά ἀντικρίζει μέσα στό νοῦ του ἄφθονα καί γάργαρα νερά. Γιά τοῦτο στό τέλος ὁ φυγᾶς βλέπει τά νερά μέσα του ἐντελῶς ἀληθινά ἔτσι ὥστε νά ἀντιγράφονται ἐκεῖνα πάνω στοῦς ὀφθαλμούς του καί νά παραμένουν ἐκεῖ γιά πολύ.

Στήν περίπτωση τοῦ Δίκαιου πάλι δέν ὑπῆρξε δυσκολία γιά νά βρεθεῖ ἡ κατάλληλη πέτρα. Τήν Τρίτη τό πρωί ἐγκατέλειψε τή στάση τῆς κυνηγούμενης πέρικας, τίναξε ὄλο τό χῶμα ἀπό τά ροῦχα του, τό πρόσωπό του καί τά χέρια του καί ἀνέθηκε πάνω στό βράχο, ἔχοντας δίπλα του, ὅπως καί τίς προηγούμενες μέρες, τό σακούλι μέ τό παξιμάδι, τό σακούλι μέ τίς ἐλιές, τόν καπνό καί τό τσιγαρόχαρτο σέ μιά ποσότητα πού κανονικά ἔπρεπε νά διαρκέσει ἀκόμη δύο μέρες.

Οἱ πρώτες δέκα-ἐνδεκα ὥρες πέρασαν μέσα σέ καφετερό ἥλιο καί ἀφύσικη γιά τήν ἐποχή ἀπνοια. Ὁ Δίκαιος ἴδρωσε πολύ καί αἰσθάνθηκε μέ ἀρκετή ἱκανοποίηση τή δροσιά τοῦ δικοῦ του κορμιοῦ. Καθώς δέ εἶχε τόσες ὥρες τενωθεῖ κατάλαβε κάποια στιγμή πῶς εἶχε ἐπεκταθεῖ κάθετα καί ὀριζόντια ἴσαμε δύο δάχτυλα. Ὅταν ὅμως γύρω στίς ὀχτώ τό βράδυ ἀρχισε νά κατεβαίνει ἡ δρόσος τοῦ βουνοῦ ὁ Δίκαιος ἔνωσε μέ ἀρκετή ἀπογοήτευση πῶς ἐπανερχόταν στό φυσικό του μέγεθος. Μάλιστα στή διάρκεια τῆς νύχτας καί κυρίως δύο ὥρες μετά τά μεσάνυχτα, ὁ ἄνθρωπος μίκρυνε καί μαζεύτηκε ἔτσι πού σκέφτηκε νά ἐγκαταλείψει τήν προσπάθεια καί νά πάει νά παραδοθεῖ. Ἐπειδή ὅμως σέ λίγες ὥρες ξημέρωνε ἡ ἐορτή τῆς Κοιμήσεως, ὁ Δίκαιος θεώρησε πῶς θά προκαλοῦσε μεγάλη ἀναστάτωση στό χωριό καί περισσότερη στοῦς συγγενεῖς τοῦ Ζερβοῦ πού ἐτοιμάζονταν γιά τά ἐννιάμερα. Ἀποφάσισε λοιπόν νά παραμείνει στό βράχο διαλογιζόμενος πῶς ἡ περίπτωσή του δέν ἔμοιαζε πιθανῶς ἢ ἀκόμη πῶς ἦταν ἀντίθετη μέ τήν περίπτωση τῶν ἀντρῶν ἐκείνων πού ἀγωνίστηκαν γιά τήν ἀνεξαρτησία, ἐπειδή αὐτοὶ μὲν σκότωναν καί τιμωροῦσαν ἀλλόφυλους καί ἀλλόπιστους ὁ ἴδιος δέ σκότωσε χωριανό του καί χριστιανό καί μάλιστα ὄχι γιά ἐθνικούς ἀλλά γιά προσωπικούς λόγους ὅπως θεωρεῖται ὁ δανεισμός χρημάτων, ὁ τοκισμός, ἡ πτώχευση καί ἡ δήμευση τῆς πατρικῆς περιουσίας γιά τήν ἐξόφληση τῶν

χρεών. Παρ' όλα αυτά ακολουθώντας, ως όφειλε, τή βασική αρχή του τριμήνου της πέτρας, τήν αταβιστική σύνδεση της ατομικής ζωής με τους παλαιούς καταζητούμενους, ο Δίκαιος κατάφερε να φτάσει, λόγω της κοπώσεως, μόνο δεκατρία ή δεκατέσσερα χρόνια πίσω στο παρελθόν και συγκεκριμένα τήν εποχή που ως πολιτοφύλακας κυνηγοῦσε μαζί με τόν Ζερβό, πάνω στήν παλαιά Ἑλλάδα, διάφορους φυγόδικους. Ἀκριβῶς αὐτήν τήν εποχή ἄρχισε νά δανείζεται ἀπό τόν συνάδελφό του καί συγχώριανό του πολιτοφύλακα, μικρά ποσά, τά ὁποῖα ἐνῶ ἐξοφλοῦσε, κάπως καθυστερημένα ὅπως κι ὁ ἴδιος παραδεχόταν, ἄφηναν πάντοτε πίσω τους ἕνα ὑπόλοιπο, προϊόν τῆς διαδικασίας τοῦ τοκισμοῦ. Τά χρέη βέβαια δέν ἦταν ὑπερβολικά καί ὁ δανειστής οὐδέποτε ἐξάσκησε ἰδιαίτερη πίεση, οὔτε στά δύο χρόνια τῆς πολιτοφυλακῆς οὔτε καί μετά τήν ἐπιστροφή τους στό χωριό. Ἀντίθετα ὁ δανεισμός συνεχίστηκε γιά δύο τρία χρόνια ὁπότε τό φθινόπωρο τοῦ 1920 ὁ Δίκαιος ὑπολόγισε πῶς μέ τήν πώληση τῆς σταφίδας καί τῶν χαρουπιῶν ὄχι μόνο θά ἐξοφλοῦσε τόν Ζερβό ἀλλά θά εἶχε καί κάποιο περίσσεμα.

Ἐάν οἱ πωλήσεις τῶν ἀγροτικῶν αὐτῶν προϊόντων εἶχαν γίνει πρῖν ἀπό τήν πρώτη Νοεμβρίου, οἱ στόχοι τοῦ Δίκαιου θά εἶχαν ἐπιτευχθεῖ. Καθώς ὅμως καθυστέρησε νά μαζέψει τά χαρούπια καί πέρασε ὅλος ὁ Ὀκτώβριος ἄπρακτα καί ἦρθαν οἱ καταστρεπτικές ἐκλογές τῆς πρώτης Νοεμβρίου, ὅπου ἠττήθηκε ὁ Βενιζέλος καί σέ εἴκοσι μέρες ἔγινε τό δημοψήφισμα μέ τό ὁποῖο ἐπέστρεψε ὁ Βασιλιάς καί μεταβλήθηκε ἡ πολιτική καί ἡ οἰκονομική ζωή τοῦ τόπου, ἡ μέν τιμή τῆς σταφίδας ἔπεσε αἰσθητά, ὅταν δέ τέλος τοῦ μηνός πατέρας καί γιός πήγαν στίς διεκδικούμενες χαρουπιές τίς δρῆκαν ραβδισμένες καί μαζεμένες. Παρ' όλα αὐτά ὁ Δίκαιος κατάφερε νά ἐξοφλήσει τό χρέος του κατά τά τρία τέταρτα καί παρακάλεσε τόν Ζερβό νά περιμένει ὡς τά Χριστούγεννα ὥστε μέ τό πρῶτο λάδι νά ἐξοφλήσει τόν λογαριασμό του ἐντελῶς. Ὅμως ἡ μειωμένη παραγωγή τοῦ λαδιοῦ, ὁ βαρῦς χειμῶνας τοῦ 1920 καί οἱ ἐπόμενες δύσκολες χρονιές 1921 καί 1922 μέ τόν πόλεμο, τήν καταστροφή καί τή δραχμή κομμένη στά δύο, συνετέλεσαν ὥστε ὁ ὀφειλέτης ὄχι μόνο νά βρεθεῖ σέ ἀδυναμία νά ἐξοφλήσει τόν δανειστή ἀλλά νά φτάσει σέ χειρότερη οἰκονομική κατάσταση ἀπό πρῖν. Ἔτσι τό 1926 τό χρέος τοῦ Δίκαιου εἶχε τριπλασιαστεῖ μέ τίς ἀλλεπάλληλες μεταβολές τοῦ ἐπιτοκίου, γεγονός που τόν ἀνάγκασε νά πουλήσει σέ ἐξεφτελιστική τιμή ἕνα μικρό χτήμα ἀπέναντι ἀπό τό τούρκικο νεκροταφεῖο χωρίς ὡστόσο νά μπορέσει νά ἐξοφλήσει τόν Ζερβό παρά μόνο κατά τά τέσσερα πέμπτα. Καθώς δέ εἶναι γνωστό πῶς μόνο τό κέρδος μπορεῖ νά προκαλέσει ἄλλο κέρδος καί πῶς ἡ ἀύξηση τῆς κινητῆς καί τῆς ἀκίνητης περιουσίας ἀκολουθεῖ τούς δικούς της νόμους, τούς περιφημους νόμους τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς βαρύτητας, κατά τούς ὁποίους τά περιουσιακά στοιχεῖα ἔκλουν μέ δύναμη τό ἕνα τό ἄλλο καί ταυτόχρονα θρέφονται καί ἀλληλοὑποστηρίζονται μέσα στό κλίμα τῆς συσσώρευσης καί τῆς κατοχῆς, ὁ Δίκαιος ἔβλεπε ἄλλοτε μέ ἐνδιαφέρον καί τίς περισσότερες φορές μέ τρόμο νά ἐπιβεβαιώνεται ἡ παλαιά αὐτή ἀλήθεια. Παρατήρησε μάλιστα πῶς ἀκόμη καί τίς φορές κατά τίς ὁποῖες ἐξοφλοῦσε τόν Ζερβό ἔμενε πάντοτε ἕνα μικρό χρέος που ἀναπηδοῦσε μέ τρόπο θαυμαστό εἴτε ἀπό τό κεφάλι εἴτε ἀπό τά χαρτιά τοῦ δανειστή, πράγμα που σήμαινε ὅτι ἡ ἰσχυρή κινητή καί ἀκίνητη περιουσία τοῦ Ζερβοῦ τραβοῦσε μέ δύναμη τήν ἀνίσχυρη περιουσία του ἕως ὅτου τήν ἀφομοιώσει ἐντελῶς.

Τόν Ἰούλιο τοῦ 1928, ἕνα μήνα περίπου πρῖν ἀπό τό φόνο, τό χρέος εἶχε ἀνέβει πάνω ἀπό πέντε λίρες ἤ γύρω στίς χίλιες ὀκτακόσιες δραχμές. Ὁ Ζερβός εἰδοποίησε τόν Δίκαιο πῶς ἐπειδή πρόκειται νά παντρέψει τήν κόρη του, τή μικρή, χρειαζόταν τά χρήματα ὀπωσδήποτε. Πῶς μολονότι οἱ ἐπικείμενες ἐκλογές θά εἶναι προσωπικός θρίαμβος τοῦ Βενιζέλου καί τοῦ δικοῦ του πολιτευτῆ, θά περιμένει νά δεῖ τά ἀποτελέσματα καί ἀμέσως μετά θά κάνει τούς ἀρραβῶνες, ἔτσι ὥστε νά δώσει τήν εὐκαιρία στόν ὀφειλέτη του νά τόν ἐξοφλήσει τό ἀργότερο ὡς τήν ἡμέρα τῆς Κοιμήσεως, εἰδαλλιῶς νά τοῦ παραχωρήσει τό ἀμπέλι μέ τή σουλτανίνα καί τό ροζακί, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ μικροῦ σπιτιοῦ. Μέ τό φόνο ὅμως τῆς 8ης Αὐγούστου κάθε οἰκονομική δοσοληψία ἀνάμεσα στόν Δίκαιο καί στόν Ζερβό σταμάτησε τελεσίδικα, ἐπειδή οὔτε ἡ οἰκογένεια τοῦ θύματος οὔτε ὁ γιός τοῦ φονιά ἐγνώριζαν τίς σχέσεις τῶν δύο ἀντρῶν καί ἔτσι ἐκεῖνο τό χρέος τελικά δέν ἐξοφλήθη. Μέ τήν ἀποζημίωση ὅμως τῶν δεκαπέντε χιλιάδων, ὡς ψυχική ὀδύνη, καί τή δήμευση τῆς περιουσίας τοῦ Δίκαιου μετά ἀπό τό θάνατό του στή φυλακή καί μετά ἀπό τό μαχαίρωμα τοῦ Γρη-

γόρη, ἡ οἰκογένεια τοῦ Ζερβοῦ πληρώθηκε τελικά καί μάλιστα μέ τό παραπάνω, χω-
ρίς αὐτό ὥστόσο νά ἐνδιαφέρει πλέον τό δανειστή καί τόν ὀφειλέτη. Ἀποδείχθηκε
ὁμως γιά ἄλλη μιά φορά πώς ἕνα χρέος ἐξοφλεῖται ἀργά ἢ γρήγορα μέ τόν ἕνα ἢ τόν
ἄλλο τρόπο καί πώς ἡ συσσώρευση τῶν ἀγαθῶν πού ἀρχισε ἐπί τῆς ζωῆς κάποιου
μπορεῖ νά συνεχιστεῖ καί μετά τό θάνατό του, ἀφοῦ ὁ νόμος τῆς ἰδιοκτησίας καί τῆς
βαρύτητας δέν προσδιορίζεται ἀπό τή φθαρτή ζωή τῶν ἀτόμων ἀλλά ἀπό τή λεγό-
μενη γραμμή τῶν πολυτίμων μετάλλων, τῶν χρυσῶν, τῶν ἀσημένιων καί τῶν χαλκῶν
κερμάτων.

Ξημερώματα τῆς Κοιμήσεως οἱ λογαριασμοί τοῦ Δικαίου σταμάτησαν στίς πέντε
χρεωστούμενες λίρες, ἐνῶ διαπίστωνε μέ βεβαιότητα πλέον, πώς ἀντί νά ἐπεκτείνεται
τό κορμί του, ὕστερα μάλιστα ἀπό τόση προσπάθεια, ἀντίθετα συνέχισε νά μαζεύει.
Οἱ ἐπόμενες δέκα ὥρες πέρασαν σέ λήθαργο τοῦ φυγῶδικοῦ μέ τό συνεχές ὄνειρικό
αἶσθημα πώς τό κορμί του βρισκόταν μέσα στό νερό πού χυνόταν ἀπό ἕνα μεγάλο
καταρράχτη. Ὅτι ἀμέσως μετά τό κορμί του βρισκόταν ξανά στήν κορυφή τοῦ νεροῦ
πού ἐπεφτε πάλι μέ τόν ἴδιο ρυθμό. Ὅταν γύρω στίς ἕξι τό πρωί οἱ ἱερεῖς στά γύρω
χωριά ἀρχιζαν τή λειτουργία τῆς Κοιμήσεως, ὁ Δίκαιος βρισκόταν πάνω σέ ἕνα
πλευούμενο ξύλο μέσα στό ποτάμι τοῦ χωριοῦ πού εἶχε περίεργα μεγαλώσει καί φου-
σκωμένο ὀρμύσε πρὸς τή θάλασσα. Τότε ὁ Δίκαιος αἰσθάνθηκε ἀκαριαῖα καί δίχως
καμιά ἀμφιβολία, πώς εἶχε ἀυξηθεῖ δύο ἢ τρία δάχτυλα κατά μήκος καί ἄλλα τόσα
κατά πλάτος, ἐνῶ τό πρόσωπό του καί τά μάτια του, ὅπως μέ τήν ἀφή του διαπί-
στωνε, εἶχαν μεγαλώσει κατά τό ἕνα ἕκτο.

Ἡ αὔξηση τοῦ σώματος ἐξακολούθησε τίς ὑπόλοιπες 36 ὥρες σταθερά, μέ ρυθμό
ἕνα δάχτυλο περίπου ἀνά τρεῖς ὥρες, ἔτσι ὥστε τό βράδυ τῆς ἐπομένης, 16 Αὐγού-
στου, ὁ φυγῶς εἶχε πλατύνει καί μακρύνει γύρω στά δώδεκα δάχτυλα, ἐνῶ ἡ ἐπιφά-
νεια τῶν ματιῶν εἶχε διπλασιασθεῖ. Τό πρωί τῆς Παρασκευῆς, 17 τοῦ μηνός, δύο
μέρες πρὶν ἀπό τίς ἐκλογές, ὁ Δίκαιος σηκώθηκε ἀπό τό βράχο, πήρε τό μάλινχερ, τίς
σφαῖρες, δύο κομμάτια παξιμάδι καί μιά φούχτα ἐλιές, ὅ,τι δηλαδή εἶχε ἀπομείνει
ἀπό τίς προμήθειές του, περπάτησε πενήντα βήματα ὡς τίς διεκδικούμενες χαρουπιές
καί μπήκε στήν καλύβα. Ἐκεῖ ἔστριψε τό τελευταῖο τσιγάρο, ἄφησε τά ὑπάρχοντά
του καί κατέβηκε δύο χιλιόμετρα στήν πηγὴ τῆς πέρδικας νά πιεῖ νερό καί νά πλυθεῖ.
Ἀφοῦ ἤπιε καί ἔπλυνε πρῶτα τό πρόσωπό του καί μετά τό μαντίλι του ἀνέβηκε καί
κάθισε σέ μέρος ἐμφανές χωρὶς καμιά προφύλαξη, περιμένοντας τό ἀπόσπασμα. Σέ
μία ὥρα διάβηκαν δύο χωριανοί του σέ ἀπόσταση τριακοσίων μέτρων καί ὁ φονιάς
κίνησε τό χέρι του σάν σημεῖο χαιρετισμοῦ. Ἡ κατεύθυνσή τους ὁμως δέν ἦταν πρὸς
τό χωριό ἀλλά πρὸς τό βουνό καί ὁ Δίκαιος ὑπολόγισε πώς θά περνοῦσαν κάμποσες
ὥρες ἕως ὅτου εἰδοποιηθεῖ τό ἀπόσπασμα. Ἐτσι ἔμεινε τρεῖς ἢ τέσσερις ὥρες στό ἴδιο
σημεῖο, κατά τίς ὁποῖες ἐπανῆλθε κατά μεγάλο ποσοστό στά φυσικά ὄριά του. Ὅταν
ἀργότερα ξαναπῆγε στήν πηγὴ παρατήρησε πώς τά μάτια του εἶχαν χάσει κάτι ἀπό τό
εὖρος τους, μολονότι βέβαια ἦταν ἀρκετά πεπλατυσμένα. Ἀνάλογη σμίκρυνση εἶδε
καί στά χέρια του τά ὁποῖα ἐπιπροσθέτως εἶχαν ἀποβάλει ἕνα ποσό τῆς διαφάνειάς
τους. Ἐτσι ἐνῶ ὅλη τήν ἡμέρα ὁ Δίκαιος μπορούσε νά κοιτάζει τόν ἥλιο μέσα ἀπό τίς
παλάμες του καί νά τόν βλέπει καθαρά, πλὴν ἐλαφρὰ κοκκινωπό, τώρα παρουσιά-
στηκε θολότερος καί ἐντονότερα ἐρυθρός. Ἐκείνη τήν ὥρα, λίγο πρὶν ἀπό τή δύση, ὁ
ἕνας ἀπό τοὺς δύο χωριανούς πέρασε πάλι ἀπέναντι ἀπό τό φονιά, κατευθυνόμενος
τότε πρὸς τό χωριό καί ὁ Δίκαιος δέν εἶχε πλέον καμιά ἀμφιβολία ὅτι μέσα σέ
δύο-δύομισι ὥρες θά ἔχει συλληφθεῖ. Ὅμως ἕως ὅτου φτάσει ἡ πληροφορία στό χω-
ριό, εἰδοποιηθεῖ ἢ χωροφυλακῆ, συγκροτηθεῖ τό ἀπόσπασμα καί διευθετηθοῦν κάμ-
ποσες ἐκκρεμότητες, πού πάντοτε προκύπτουν αὐτές τίς ὥρες, ἡ ἐπιχείρηση ἀνεβλήθη
γιά τήν ἐπομένη. Ὁ φυγῶδικοῦ ἀφοῦ περίμενε στή θέση του ὥσπου βράδισε καλά,
κατάλαβε πώς δέν ἔχει πλέον κανένα λόγο νά παραμείνει στό ὑπαιθρο ὁπότε μπήκε
στήν καλύβα καί κοιμήθηκε ὡς τά ξημερώματα τῆς 18ης Αὐγούστου.

Κάθριν Μάνσφελντ

Ἡ ἀγγλίδα συγγραφέας Katherine Mansfield γεννήθηκε στή Νέα Ζηλανδία στά 1888 καί πέθανε στό Παρίσι ἀπό φυματίωση στά 1923. Τό πραγματικό της ὄνομα εἶναι Kathleen Beauchamp. Ἐγραψε πέντε συλλογές μέ διηγήματα. Μετά τό θάνατό της, ὁ ἄντρας της, ὁ ἐκδότης καί κριτικός John Middleton Murry, δημοσίευσε τήν ἀλληλογραφία της, ποιήματα καί μιὰ συλλογή ἡμιτελῶν διηγημάτων. Μέ τό δεύτερό της βιβλίο, τό *Bliss*, πού ἐκδόθηκε στά 1920, ἡ Mansfield καθιερώνεται στήν ἀγγλόφωνη λογοτεχνία ὡς «μεῖζον» ὄνομα. Ἀπό τό *Bliss* (πού θά κυκλοφορήσει στίς ἐκδόσεις Γράμματα) εἶναι καί τά δύο διηγήματα πού παρουσιάζουμε ἐδῶ.

Ἄνηθο τουρσί

(μετάφραση: Μαρία Λαϊνᾶ)

1

Καί τότε, ἕξι χρόνια μετά, τόν ξανάδε. Καθόταν σ' ἕνα ἀπό κείνα τά μικρά τραπεζάκια μπαμπού, πού τό στόλιζε ἕνα γιαπωνέζικο θάξο μέ χάρτινους νάρκισσους. Μπροστά του εἶχε μιὰ πιατέλα μέ φρούτα, καί πολύ προσεχτικά, μ' ἕναν τρόπο πού αὐτή ἀναγνώρισε ἀμέσως σάν τό δικό του «ἰδιαίτερο» τρόπο, καθάριζε ἕνα πορτοκάλι.

Πρέπει νά ἐνωσε ἐκείνη τήν ταραχή πού προκάλεσε ἡ ἀναγνώριση μέσα της, γιατί σήκωσε τά μάτια του καί συνάντησε τά δικά της. Ἀπίστευτο! Δέν τή γνώρισε! Αὐτή χαμογέλασε· αὐτός ἔσμιξε τά φρύδια του. Τόν πλησίασε. Αὐτός ἐκλείσε μιὰ στιγμή τά μάτια του, ἀλλά ὅταν τά ξανάνοιξε τό πρόσωπό του φωτίστηκε σά νά 'χε ἀνάψει ἕνα σπύρτο μέσα σ' ἕνα σκοτεινό δωμάτιο. Ἀκούμπησε τό πορτοκάλι κι ἐσπρωξε πίσω τήν καρτέλα του, κι ἐκείνη ἔβγαλε τό μικρό ζεστό της χέρι ἀπ' τό μανσόν καί τό ἄπλωσε πρὸς τό μέρος του.

«Βέρα!» ἀναφώνησε. «Τί περίεργο. Πίστεψέ με, γιά μιὰ στιγμή δέ σε γνώρισα. Δέ θά καθίσεις; Ἐχεις γευματίσει; Θά πιεῖς ἕνα φλιτζάνι καφέ;»

2

Αὐτή δίστασε, ἀλλά φυσικά τό ἤθελε. «Ναί, θά 'θελα λίγο καφέ». Καί κάθισε ἀπέναντί του.

«Ἐχεις ἀλλάξει. Ἐχεις ἀλλάξει πολύ» εἶπε αὐτός κοιτάζοντάς την μ' ἐκείνο τό ἔντονο, λαμπερό του βλέμμα. «Ἡ ὄψη σου εἶναι θαυμάσια. Δέ σ' ἔχω ξαναδεῖ τόσο καλά».

«Ἀλήθεια;» Σήκωσε τό βέλο της καί ξεκούμπωσε τόν σηκωμένο, γούνινο γιακά της. «Δέν αἰσθάνομαι πολύ καλά. Αὐτός ὁ καιρός – δέν μπορῶ νά τόν ὑποφέρω, ξέρεις».

«Ἄ, ὄχι. Ἀπεχθάνεσαι τό κρύο...»

«Τό σιχαίνομαι». Ἀνατρίχιασε. «Καί τό χειρότερο εἶναι πὼς ὅσο γερνάει κανεῖς...»

Τή διέκοψε. «Μέ συγχωρεῖς» καί χτύπησε ἑλαφρᾶ στό τραπέζι γιά τή σερβιτόρα. «Φέрте παρακαλῶ λίγο καφέ μέ γάλα». Καί σ' ἐκείνη: «Σίγουρα δέ θές νά φᾶς κάτι; λίγα φρούτα, ἴσως. Ἐχουν περίφημα φρούτα ἐδῶ.»

«Ὅχι εὐχαριστῶ. Τίποτα.»

«Τότε ἐντάξει, τελείωσε.» Καί χαμογελώντας, μόλις

3

μιά ύποψία πιά πλατιά ἀπ' τὸ κανονικό, σήκωσε πάλι τὸ πορτοκάλι.

«Ἐλεγε, ὅσο γερνάει κανεὶς —»

«Τόσο περισσότερο κρυώνει» γέλασε αὐτή. Ἄλλα σκεφτόταν πόσο καλὰ τὸ θυμόταν αὐτὸ τὸ τέχνασμα — τὸ κόλπο του νὰ τὴ διακόπτει — καὶ πόσο αὐτὸ τὴν ἐξαγριώνει πρὶν ἔξι χρόνια. Ἐνιωθε τότε, σάν ἐντελῶς ξαφνικά, στὰ μισὰ τῆς φράσης της, νὰ ἔβαζε τὸ χέρι του στὰ χεῖλη της, νὰ γύριζε, νὰ παρακολουθοῦσε κάτι ἄλλο, καὶ μετὰ, τραβοῦσε τὸ χέρι του καὶ μὲ τὸ ἴδιο πλατὺ χαμόγελο, ἀνεπαίσθητα ὑπερβολικό, ἔστρεφε ξανά τὴν προσοχή του σ' αὐτήν... Ἐντάξει. Στὸ θέμα μας.

«Τόσο περισσότερο κρυώνει!» ἐπανέλαβε τὰ λόγια της, γελώντας καὶ αὐτός. «Ἄ! Ἄκόμα λές τὰ ἴδια πράγματα. Καὶ ὑπάρχει ἀκόμα κάτι πού δέν ἔχει καθόλου ἀλλάξει σέ σένα — ἡ ὑπέροχη φωνή σου, ὁ ὑπέροχος τρόπος σου νὰ μιλάς.» Τώρα ἦταν πολὺ σοβαρός· ἔσκυψε πρὸς τὸ μέρος της καὶ ἐκείνη μύρισε τὸ ζεστό, δξὺ ἄρωμα τῆς φλούδας τοῦ πορτοκαλιοῦ. «Φτάνει νὰ πεῖς μιά λέξη καὶ θ' ἀναγνώριζα τὴ φωνή σου μέσα σ' ὅλες τὶς φωνές τοῦ κόσμου. Δέν ξέρω τί εἶναι — πολλές φορές ἀναρωτήθηκα — πού κάνει τὴ φωνή σου τόσο — βασανιστική, ἐπίμονη ἀνάμνηση... Θυμάσαι κείνο τὸ πρῶτο ἀπόγευμα στὸ πάρκο Κιου; εἶχες τόσο ξαφνιαστεί πού δέν ἤξερα κανένα λουλουδί μὲ τ' ὄνομά του. Εἶμαι ἀκόμα τὸ ἴδιο ἀμαθής, παρ' ὅλα ὅσα μοῦ εἶπες. Κάθε φορὰ ὅμως πού ὁ καιρὸς εἶναι ὁμορφος καὶ ζεστός καὶ βλέπω μερικά ζωνηρά χρώματα — τρομαχτικά περιέργο — ἀκούω τὴ φωνή σου πού λέει: "Γεράνι, κατηφές, καὶ βερβένα".

5

Ἐκείνη τὴ στιγμή ἓνα μικρὸ κορίτσι μὲ λευκὸ φόρεμα, κρατώντας ἓνα μακρὸ μουσκεμένο νούφαρο, ξεπερῶλε ἀπὸ ἓνα θάμνο, τοὺς κοίταξε ἐπίμονα καὶ τραβήχτηκε πάλι πίσω. Αὐτὸς ὅμως δέν κατάλαβε τίποτα. Ἐσκυψε πάνω του:

«Μά γιατί τὸ λές αὐτό; Ἐγὼ δέ θά μπορούσα νὰ τὸ πῶ αὐτό.»

Ἀλλὰ ἐκείνος ἔβγαλε κάτι σάν ἀπαλὸ βογκητὸ καὶ παίρνοντας τὸ χέρι της τὸ κράτησε στὸ μάγουλό του.

«Γιατί ξέρω πὼς θά σ' ἀγαπήσω πολὺ — ὑπερβολικά πολὺ. Καὶ θά πονέσω τρομερά, Βέρα, γιατί ποτέ, ποτέ δέ θά μ' ἀγαπήσεις ἐσὺ.»

Σίγουρα τώρα ἔδειχνε καλύτερα ἀπὸ τότε. Εἶχε χάσει ὅλη ἐκείνη τὴν ὄνειροπόλα ἀοριστία καὶ δισταχτικότητα. Τώρα εἶχε τὸν ἄερα ἀνθρώπου πού ἔχει βρεῖ τὴ θέση του στὴ ζωὴ καὶ τὴ γεμίζει μὲ μιά αὐτοπεποίθηση καὶ σιγουριά πού εἶταν — τὸ λιγότερο — ἐντυπωσιακή. Πρέπει, ἐπίσης, νὰ εἶχε κάνει λεφτά. Τὸ ντύσιμό του εἶταν θαυμάσιο, καὶ ἐκείνη τὴ στιγμή τραβήξε ἀπ' τὴν τσέπη του μιά ρώσικη ταμπακέρα.

«Θά καπνίσεις;»

«Ναί, θά καπνίσω.» Δίστασε λίγο πάνω ἀπ' τὰ τσιγάρα.

«Δείχνουν ἐξαιρετικά τσιγάρα.»

«Θαρρῶ πὼς εἶναι. Τὰ παραγγέλνω καὶ μοῦ τὰ φτιάχνει ἓνας ἀνθρωπάκος στὴν ὁδὸ Σαιντ Τζέιμς. Δέν καπνίζω πολὺ. Δέν εἶμαι ὅπως ἐσὺ — ὅταν ὁμοῦ καπνίζω, τὰ θέλω γευστικά καὶ φρέσκα. Γιά μένα τὸ κάπνισμα δέν εἶναι συνήθεια· εἶναι πολυτέλεια — ὅπως τ' ἄρώματα. Ἐχεις ἀκόμα ἀδυναμία στ' ἄρώματα; Ἄ, ὅταν εἶμουν στὴ Ρωσία...»

4

Καὶ νιώθω πὼς αὐτὲς οἱ τρεῖς λέξεις εἶναι τὸ μόνο πού θυμάμαι ἀπὸ κάποια ξεχασμένη, οὐράνια γλώσσα. Τὸ θυμάσαι ἐκείνο τὸ ἀπόγευμα;»

«Ὦ, ναί, πολὺ καλὰ.» Πῆρε μιά βαθιά, μαλακιά ἀνάσα, λές καὶ τὸ ἄρωμα τῶν χάρτινων νάρκισσων εἶταν κάπως πολὺ γλυκὸ γιὰ νὰ τὸ ἀντέξει. Ὅμως, αὐτὸ πού εἶχε μείνει στὸ δικό της νοῦ ἀπὸ κείνο τὸ ἰδιότυπο ἀπόγευμα εἶταν μιά παράλογη, γελιὰ σκηνὴ πάνω ἀπὸ τὸ τραπεζάκι τοῦ τσαγιοῦ. Πλήθος ἀνθρώποι ἐπαιρναν τὸ τσάι τους σὲ μιά κινέζικη παγίδα, καὶ αὐτὸς ἔκανε σάν μανιακὸς μὲ τὶς σφήκες — τὶς ἔδιωχνε κουνώντας τὰ χέρια, τὶς χτυποῦσε μὲ τὸ ψάθινο καπέλο του, σοβαρὸς καὶ ἐξαγριωμένος, δίχως τὴν παραμικρὴ αἰσθησὴ τοῦ χώρου. Πόσο εἶχαν εὐχαριστηθεῖ τὸ θέαμα οἱ ἄλλοι πού ἔπιναν τὸ τσάι τους, μὲ πνιχτὰ εἰρωνικά γελᾶκια. Καὶ πόσο εἶχε ὑποφέρει ἐκείνη.

Ἀλλὰ τώρα, καθὼς τὸν ἀκουγε νὰ μιλάει, αὐτὴ ἡ ἀνάμνηση ξεθώριαζε. Ἡ δικιά του ἦταν ἡ πιὸ σωστή. Ναί, εἶταν ἓνα θαυμάσιο ἀπόγευμα, γεμάτο γεράνια καὶ κατηφέδες καὶ βερβένες, καὶ — ζεστὴ λιακάδα. Οἱ σκέψεις της καθυστέρησαν πάνω ἀπὸ τὶς δύο τελευταῖες λέξεις, σὰ νὰ τὶς τραγουδοῦσε.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴ ζέστη, θαρρεῖς, ξετυλίχτηκε μιά ἀκόμα ἀνάμνηση. Εἶδε τὸν ἑαυτὸ της καθισμένο σὲ μιά πελούζα. Αὐτὸς ξαπλωμένος πλάι της, καὶ ξαφνικά, μετὰ ἀπὸ μιά μακριὰ σιωπὴ, κύλησε καὶ ἔβαλε τὸ κεφάλι του στὴν ἀγκαλιά της.

«Θά ἔθελα» ψιθύρισε μὲ μιά χαμηλὴ, τραγμένη φωνή, «θά ἔθελα νὰ ἔχα πάρει δηλητήριο καὶ νὰ πλησίαζε νὰ πεθάνω — τώρα ἐδῶ!»

6

Τὸν ἔκοψε: «Πηγες ἀλήθεια στὴ Ρωσία;»

«Ὦ, ναί. Ἐμεινα πάνω ἀπὸ χρόνο. Ἐξέχασες πὼς μιλούσαμε γιὰ ἓνα ταξίδι ἐκεῖ;»

«Ὁχι, δέν ξέχασα.»

Ἄφησε ἓνα παράξενο γέλιο καὶ ἀκούμπησε πίσω στὴν καρτέλα του. «Δέν εἶναι περιέργο; Ἐκανα ὅλα ἐκείνα τὰ ταξίδια πού σχεδιάζαμε μαζί. Ναί, πῆγα σ' ὅλα ἐκείνα τὰ μέρη πού μιλούσαμε γι' αὐτὰ καὶ ἔμεινα ἀρκετὸ καιρὸ γιὰ "νὰ πάρω — ὅπως ἔλεγε — τὸν ἄερα μου". Τὰ τελευταῖα τρία χρόνια τὰ πέρασα ταξιδεύοντας συνέχεια. Ἰσπανία, Κορσική, Σιδηρία, Ρωσία, Αἴγυπτο. Ἐμεινε μόνο ἡ Κίνα, καὶ σκοπεύω νὰ πάω καὶ ἐκεῖ μόλις τελειώσει ὁ πόλεμος.»

Καθὼς μιλοῦσε, τόσο ἀνάλαφρα, χτυπώντας ἀπαλὰ τὴν ἄκρη τοῦ τσιγάρου του στὸ τασάκι, αὐτὴ ἔνιωθε τὸ παράξενο θηρίο πού κοιμόταν βαθιὰ τόσον καιρὸ στὸ στήθος της ν' ἀναδεύεται, νὰ τανύζει τὰ μέλη του, νὰ τεντώνει τ' αὐτιά του καὶ ξαφνικά νὰ ὀρθώνεται στὰ πόδια του καὶ νὰ στυλώνει τὸ νοσταλγικό, πεινασμένο βλέμμα του σ' ἐκείνα τὰ μακρινὰ μέρη. Ἀλλὰ τὸ μόνο πού εἶπε, χαμογελώντας εὐγενικά, εἶταν: «Πόσο σέ ζηλεύω.»

Αὐτὸς τὸ δέχτηκε. «Πέρασα» εἶπε «πολὺ ὁμορφα — εἰδικὰ στὴ Ρωσία. Ἡ Ρωσία εἶταν ὅλα ὅσα εἶχαμε φανταστῆ καὶ πολὺ, πολὺ περισσότερα. Ἐξῆσα μάλιστα καὶ μερικές μέρες σ' ἓνα ποταμόπλοιο στὸ Βόλγα. Τὸ θυμάσαι ἐκείνο τὸ τραγούδι τοῦ βαρκάρη πού παίζεις;»

«Ναί.» Καθὼς μίλησε, τὸ τραγούδι ἄρχισε νὰ παίζει μέσα της.

«Τὸ παίζεις καμιά φορὰ τώρα;»

Κάθριν Μάνσφελντ

7

«Όχι, δέν έχω πιάνο.»
Αυτός ξαφνιάστηκε. «Μά τί έγινε κείνο τ' όμορφο πιάνο πού είχες;»

Έκανε ένα μικρό μορφασμό. «Πουλήθηκε. Αιώνες πρίν.»

«Μά αγαπούσες τόσο τή μουσική» άπόρησε αυτός.
«Δέν έχω καιρό γιά μουσική τώρα» είπε.

Δέν επέμεινε άλλο. «Αυτή ή ζωή στό ποτάμι» συνέχισε «είναι κάτι έντελώς ιδιαίτερο. Μετά από μιά δυό μέρες δέ θυμάσαι πώς ζούσες ποτέ μιάν άλλη. Καί δέν είναι απαραίτητο νά γνωρίζεις τή γλώσσα – ή ζωή στό ποταμόπλοιο δημιουργεί άνάμεσα σ' έσένα και στους άλλους γύρω σου ένα δεσμό πού είναι παραπάνω από άρκετός. Τρώς μαζί τους, περνάς τή μέρα σου μαζί τους, και τό βράδυ έρχεται εκείνο τό άτέλειωτο τραγούδι.»

Αυτή άναρρίγησε, άκούγοντας τό τραγούδι του βαρκάρη νά ξαναρχίζει δυνατό και τραγικό, κι άντικρίζοντας τή βάρκα νά πλέει στό σκοτεινά νερά του ποταμού, μέ τή σειρά τά μελαγχολικά δέντρα άπό δώ κι άπό κεί στις όχθες...

«Ναί, θά μου άρεσε αυτό» είπε, χαϊδεύοντας τό μανσόν της.

«Θά σου άρεσαν σχεδόν όλα στή ρώσικη ζωή» είπε μέ θέρμη αυτός. «Είναι τόσο άπλή, τόσο αυθόρμητη, τόσο έλεύθερη – μ' όλη τή σημασία τής λέξεως. Και μετά, οί χωρικοί είναι τόσο ύπέροχοι. Τόσο πολύ άνθρώπινα πλάσματα – ναί, αυτό είναι. Άκόμα κι ό άνθρωπος πού όδηγεϊ τήν άμαξά σου παίρνει – παίρνει κάποιο πραγματικό μέρος σ' ό,τι συμβαίνει. Θυμάμαι τό βράδυ πού μιά συντροφιά μας, δυό φίλοι

9

μπορούσα νά σου πώ πράγματα πού δέ θά τά ξεστόμιζα ποτέ σέ άλλον άνθρωπο.»

Υπήρχε ένα ίχθος κοροϊδίας στή φωνή του ή ήταν ή φαντασία της; Δέν μπορούσε νά ναι σίγουρη.

«Πρίν σέ γνωρίσω» είπε «δέν είχα ποτέ μιλήσει γιά τόν έαυτό μου σέ κανέναν. Πόσο καλά θυμάμαι μιά νύχτα πού σου έφερα ένα μικρό χριστουγεννιάτικο δέντρο και σου διηγήθηκα όλόκληρη τήν παιδική μου ήλικία. Και γιά τό πώς είμουν τόσο δυστυχισμένος πού τό σκάσα και έμεινα κάτω άπό ένα καρότσι στήν αυλή μας δυό μέρες δίχως νά μ' άνακαλύψουν. Κι έσύ άκούγες, και τά μάτια σου έλαμπαν κι ένιωθα πώς είχες ύποχρεώσει άκόμα και τό μικρό χριστουγεννιάτικο δέντρο ν' άκούει, όπως συμβαίνει στό παραμύθια.»

Άλλά άπό κείνο τό βράδυ αυτή θυμόταν ένα μικρό βάζο χαδιάρι. Είχε κοτίσει έφτά λίρες κι έξι πένες. Αυτός δέν μπορούσε νά τό ξεπεράσει. Γιά σκέψου – ένα τόσο δά βαζάκι νά κάνει έφτά λίρες κι έξι πένες. Καθώς έτρωγε, τήν παρατηρούσε μαγεμένος και σκανδαλισμένος.

«Έ λοιπόν όχι, αυτό σημαίνει στήν κυριολεξία νά τρώς λεφτά. Δέ θά μπορούσες νά χωρέσεις ούτε έφτά σελίνια σ' ένα τέτοιο βαζάκι. Σκέψου τί πρέπει νά κερδίζουν...» Και είχε άρχίσει κάτι άτέλειωτους περίπλοκους ύπολογισμούς... Άλλά τώρα, αντίο χαδιάρι. Τό χριστουγεννιάτικο δέντρο είταν στό τραπέζι και τό μικρό άγόρι ξάπλωνε κάτω άπ' τό καρότσι, έχοντας γιά μαξιλάρι τό σκυλί τής αυλής.

«Τό σκύλο τόν έλεγαν Μπόζουν» φώναξε μ' ένθουσιασμό.

8

μου και ή γυναίκα του ένός, πήγαμε γιά πικνίκ στή Μαύρη Θάλασσα. Είχαμε πάρει μαζί μας φαγητό και σαμπάνια και δειπνήσαμε στό γρασίδι. Και καθώς τρώγαμε πλησίασε ό άμαξάς: «Πάρτε ένα άνηθο τουρσί» είπε. Ήθελε νά τό μοιραστεί μαζί μας. Αυτό μου φάνηκε τόσο σωστό, τόσο – καταλαβαίνεις τί έννοώ;»

Κι εκείνη τή στιγμή τής φάνηκε σά νά καθόταν αυτή στό γρασίδι πλάι στήν άνεξιχνίαστη Μαύρη Θάλασσα, μαύρη σά βελούδο, πού έπροωχνε τίς ρυτίδες της ως τίς όχθες, σέ σιωπηλά βελούδινα κύματα. Είδη τό ξεπλυμένο φόρεμα τής γυναίκας στρωμένο, και τό διπλωμένο παρασόλ ξαπλωμένο στή χλόη σάν τεράστια μαργαριταρένια βελόνη πλεξίματος. Χώρια, μέ τό φαγητό του σέ μιά πετσέτα άπλωμένη στό γόνατά του, καθόταν ό άμαξάς. «Πάρτε ένα άνηθο τουρσί» είπε, και παρόλο πού αυτή δέν είταν σίγουρη τί άκριβώς είναι τό άνηθο τουρσί, είδη τό πρρασινωπό γυάλινο βαζάκι μέ μιά κόκκινη πιπεριά νά λαμπυρίζει σά ράμφος παπαγάλου μέσ' άπ' τό γυαλί. Ρούφηξε τά μάγουλά της· τό τουρσί είταν τρομαχτικά ξινό...

«Ναί, ξέρω πολύ καλά τί έννοείς» είπε.

Στήν παύση πού άκολούθησε κοιτάχτηκαν. Ήταν κοιτάζοντας στό παρελθόν έτσι, ένιωθαν μιά τέτοια άπεριόριστη κατανόηση άνάμεσά τους, πού οί ψυχές τους σά νά τύλιγαν ή μιά τήν άλλη και νά δυθίζονταν στήν ίδια θάλασσα μέσα, πρόθυμες νά πνιγούν, σάν πένθημοι έραστές. Άλλά τώρα, τό έκπληκτικό ήταν πώς αυτός κρατήθηκε. Αυτός πού είπε:

«Τί θαυμάσιος άκροατής πού είσαι. Ήταν μέ κοιτάς μ' αυτά τά άγρια μάτια σου αισθάνομαι πώς θά

10

Άλλά αυτός δέν άκολούθησε τή σκέψη της. «Ποιό σκύλο; Είχες σκύλο; Δέ θυμάμαι κανένα σκύλο.»

«Όχι, όχι. Ένοούσα τό σκύλο τής αυλής. Ήταν είσουν μικρός.»

Αυτός γέλασε κι έκλεισε τήν ταμπακέρα.

«Ναί; Ξέρεις, τό είχα ξεχάσει. Λές κι έχουν περάσει άπό τότε αιώνες. Άδύνατο νά πιστέψω πώς είταν μόλις έξι χρόνια πρίν. Άφού σέ άναγνώρισα σήμερα – έπρεπε νά κάνω ένα τόσο μεγάλο άλμα – έπρεπε μά κάνω ένα άλμα πάνω άπό όλόκληρη τή ζωή μου γιά νά ξαναγνωρίσω σ' εκείνη τήν εποχή. Είμουν τόσο παιδί τότε». Ήπαιξε τά δάχτυλά του στό τραπέζι. «Συχνά σκεφτόμουν πόσο πολύ πρέπει νά έπληττες μαζί μου. Και καταλαβαίνω άκριβώς τώρα γιατί μου έγραψες έτσι – μόλο πού κείνο τόν καιρό αυτό τό γράμμα τεμάτιζε σχεδόν τή ζωή μου. Τό ξαναβρήκα τίς προάλλες και δέν μπόρεσα νά μή γελάσω καθώς τό διάβαζα. Είταν τόσο έξυπνο – τόσο πιστή εικόνα του έαυτού μου». Σήκωσε τά μάτια του. «Δέ φεύγεις;»

Εκείνη είχε ξανακουμπώσει τό γιακά της και κατεβάσει τό βέλο της.

«Φοβούμαι πώς πρέπει» είπε, και κατάφερε νά χαμογελάσει. Τώρα ήξερε πώς αυτός κοροϊδευε.

«Α, όχι, σέ παρακαλώ» ίκέτευε. «Μείνε ένα λεπτό άκόμα» και πήρε ένα άπό τά γάντια της στό τραπέζι και τό κράτησε σφιχτά σάν αυτό νά μπορούσε νά τήν έμποδίσει. «Βλέπω τόσο λίγους άνθρώπους νά μιλήσω πιά πού έχω γίνει σχεδόν βάρβαρος» είπε. «Είπα κάτι πού, σέ πλήγωσε;»

«Ούτε κατά διάνοια» είπε ψέματα αυτή. Άλλά κα-

11

θώς τόν κοιτούσε νά παίξει τό γάντι της ανάμεσα στά δάχτυλά του χαιδεύοντάς το, ήσυχα ήσυχα ό θυμός της ξεθύμανε, κι εξάλλου, εκείνη τή στιγμή αυτός έμοιαζε περισσότερο στον έαυτό του πριν έξι χρόνια...

«Τό μόνο πού σ' άλήθεια ήθελα τότε» ψιθύρισε άπαλά αυτός «είταν νά γίνω κάτι σαν χαλί - νά κάνω τόν έαυτό μου ένα είδος χαλί γιά νά περπατάς και νά μή χρειάζεται νά πηλώνεσαι από τίς κοφτερές πέτρες πού τόσο μισούσες. Τίποτα πιά σίγουρο άπ' αυτό - τίποτα πιά έγωιστικό. Ποθούσα μόνο, τελικά νά μεταμορφωθώ σε μαγικό χαλί και νά σε ταξιδέψω. Σ' όλες εκείνες τίς χώρες πού νοσταλγούσες νά δείς.»

Καθώς αυτός μιλάγε, σήκωσε τό κεφάλι της σαν νά έπινε κάτι· τό περίεργο θηρίο στό στήθος της άρχισε νά γουγουρίζει...

«Ένωθα πώς είσους πιά μόνη άπ' όποιονδήποτε άλλο στον κόσμο» συνέχισε αυτός, «κι ωστόσο, ίσως τό μόνο πρόσωπο στον κόσμο πού ήταν πραγματικά, άληθινά ζωντανό. Γεννημένη έξω από τήν έποχή σου» μουρμούρισε, χαιδεύοντας τό γάντι, «μέ τό σημάδι τής μοίρας πάνω σου.»

«Α, Θεέ μου. Τί είχε κάνει. Πώς είχε τολμήσει νά πετάξει έτσι τήν ευτυχία της. Αυτός είταν ό μόνος άντρας πού τήν είχε ποτέ καταλάβει. Είταν πολύ άργά; Μπορούσε νά ναι πολύ άργά; Τό γάντι πού κρατούσε στά δάχτυλά του είταν αυτή.»

«Κι ύστερα, τό γεγονός πώς δέν είχες φίλους και ποτέ δέν είχες δημιουργήσει φιλίες μέ τούς ανθρώπους. Πόσο πολύ τό καταλάβαινα, γιατί ούτε κι έγώ είχα. Συμβαίνει και τώρα τό ίδιο;»

12

«Ναι» άνάσανε αυτή. «Άκριβώς τό ίδιο. Είμαι όσο μόνη είμουν πάντα.»

«Κι έγώ» γέλασε μαλακά αυτός, «ακριβώς τό ίδιο.»

Ξαφνικά, μέ μιά γρήγορη χειρονομία, τής γύρισε πίσω τό γάντι κι έσυρε τήν καρέκλα του στό πάτωμα. «Όμως εκείνο πού τότε μου φαινόταν τόσο άνεξιχνίαστο μου είναι τώρα έντελώς κατανοητό. Και σ' έσένα, φυσικά... Άπλώς είμασταν τόσο έγωιστές, τόσο άπορροφημένοι από τόν έαυτό μας, τόσο κλεισμένοι μέσα μας, πού δέν ύπήρχε χώρος στην καρδιά μας γιά τούς άλλους, κανέναν άλλο. Ξέρεις» αναφώνησε, μ' έναν άπλό κι εγκάρδιο τρόπο και φοβερά σαν μιά άλλη πλευρά εκείνου του παλιού έαυτού του ξανά, «άρχισα νά μελετώ ένα Σύστημα Σκέψης, όταν είμουν στη Ρωσία, και βρήκα πώς δέν είμασταν τίποτα μοναδικό. Είναι μάλλον μιά πασίγνωστη μορφή...»

Αυτή είχε φύγει. Αυτός καθόταν εκεί, άποσβολωμένος, κυριολεκτικά κατάπληκτος... Και τότε ζήτησε από τή σερβιτόρα τό λογαριασμό.

«Δέν έχουμε άγγίξει όμως τό γάλα» είπε. «Παρακαλώ μή μου τό χρεώσετε.»

Αποκαλύψεις

(μετάφραση: Μαρία Λαϊνά)

1

Άπό τίς όχτώ τό πρωί ως τίς δέκα και μισή περίπου, ή Μόνικα Τυρέλ υπέφερε από τά νεύρα της και υπέφερε τόσο τρομαχτικά ώστε οι ώρες είταν - άληθινά όδυνηρές. Δέν μπορούσε νά τό ελέγξει. «Άν είμουν ίσως δέκα χρόνια πιά νέα...» έλεγε. Γιατί τώρα πού είταν τριάντα τριών είχε έναν περίεργο, άνεπαίθητο τρόπο ν' αναφέρεται διαρκώς στην ήλικία της, νά κοιτάζει τούς φίλους της μέ σοβαρά παιδιάστικα μάτια και νά λέει: «Ναι, θυμάμαι πριν είκοσι χρόνια πώς...» ή νά τραβάει τήν προσοχή του Ράλφ στά κορίτσια, πραγματικά κορίτσια, μ' εξαίσια νεανικά μπράτσα και υπέροχους λαιμούς και ζωηρές, άναποφάσιστες κινήσεις, κορίτσια καθισμένα πλάι τους στά έστιατόρια. «Άν είμουν ίσως δέκα χρόνια πιά νέα...»

«Γιατί δέ λές στη Μαρί νά σταθεί έξω από τήν πόρτα σου και νά άπαγορεύει άυστηρά στον όποιονδήποτε νά πλησιάσει τό δωμάτιο μέχρι νά χτυπήσεις τό κουδούνι;»

«Ά, μακάρι νά είταν τόσο άπλό!» Πέταξε τά μικρά της γάντια και πίεσε τά δλέφαρά της μέ τά δάχτυλα, μ' εκείνο τόν τρόπο πού τόσο καλά γνώριζε αυτός. «Μά πρϊτ' άπ' όλα θά μέ καταπύεζε ή σκέψη πώς ή Μαρί κάθεται εκεί, ή Μαρί κουνάει άπαγορευτικά τό δάχτυλό της στον Ράντ και τήν κυρία Μούν, ή Μαρί, ένα κράμα, κάτι ανάμεσα σε δεσμοφύλακα και νοσοκόμο γιά ψυχοπαθείς. Κι ύστερα, τό ταχυδρομείο. Δέν μπορεί κανείς νά παραδλέψει τό γεγονός πώς έρχεται τό ταχυδρομείο, και από τή στιγμή πού θά 'ρθει, ποιός - ποιός θά μπορούσε νά περιμένει ως τίς έντεκα γιά νά διαβάσει τά γράμματα;»

2

Τά μάτια του έλαμψαν· τήν άγκάλιασε γρήγορα, άπαλά. «Τά δικά μου γράμματα, αγάπη;»

«Ίσως» έσυρε τή φωνή της αυτή, γλυκά, και τό χέρι της χάιδεψε άφηρημένο τά κοκκινωπά μαλλιά του. Χαμογελούσε βέβαια, αλλά σκεφτόταν: «Θεέ μου. Τί άνόητη κουβέντα!»

Όμως εκείνο τό πρωί τήν είχε ξυπνήσει ένα δυνατό θρόνημα τής εξώπορτας. Μπάνγκ! Τό διαμέρισμα τραντάχτηκε ολόκληρο. Τί είταν αυτό; Άναπήδησε στό κρεβάτι και γαντζώθηκε στό πάπλωμα. Η καρδιά της πήγαινε νά σπάσει. Τί μπορούσε νά ναι; Μετά άκουσε φωνές στό διάδρομο. Η Μαρί χτύπησε και, καθώς άνοιξε ή πόρτα, μέ μιά αϊφνίδια, έξωφρενική ταχύτητα πετάχτηκαν έξω τά πλαστικά στόρια κι όρμησαν μαζί και οι κουρτίνες, κοκαλιασμένες, τινάζοντας τίς φουσκωμένες πτυχές τους μέ κραδασμούς. Ο θυσανός στην άκρη του ρολού χτύπησε - χτύπησε πάνω στό παράθυρο. «Eh, voilà!» φώναξε ή Μαρί, άκουμπώντας τό δίσκο και τρέχοντας προς τά κεί, «C' est le vent, Madame. C' est un vent insupportable*». Τά στόρια σηκώθηκαν· τό παράθυρο τεντώθηκε μ' ένα τίναγμα· ένα γκριζουλιάρικο φώς γέμισε τό δωμάτιο. Η Μόνικα μόλις πού διέκρινε ένα άχάνές ξεπλυμένο γαλάζιο κι ένα σύννεφο σαν κουρελιασμένο πουκάμισο νά σούρνεται διασχίζοντας τόν ουρανό· άμέσως μετά έκρύψε τά μάτια της μέ τό μανίκι

* Είναι ό άέρας, Μαντάμ· ένας άέρας άνυπόφορος.

της. «Μαρί! Τίς κουρτίνες! Γρήγορα, τίς κουρτίνες!»
Ἡ Μόνικα ἔπεσε πίσω στό κρεβάτι, κι ὕστερα
«Ντρίν-ντρίν-ντρίν-ντρίν!» Τό τηλέφωνο. Εἶχε ὑπερ-
βεῖ τά ὄρια τοῦ μαρτυρίου της· ἠρέμησε ἐντελῶς.
«Πήγαινε δές, Μαρί».

«Εἶναι ὁ Κύριος. Θέλει νά ξέρει ἂν ἡ Μαντάμ θά
δειπνήσει στοῦ Πρίνσες στή μία καί μισή σήμερα».
Ναί, εἶταν ὁ ἴδιος στό τηλέφωνο. Ναί, εἶχε ζητήσει νά
τῆς μεταφέρουν τήν παραγγελία ἀμέσως. Ἀντί ν'
ἀπαντήσει, ἡ Μόνικα ἀκούμπησε τό φλιτζάνι καί ρώ-
τησε τή Μαρί μέ μιὰ ψιλή, ἀπορημένη φωνούλα τί
ώρα εἶναι. Ἐννιά καί μισή. Ξάπλωσε ἀκίνητη καί μι-
σόκλεισε τά μάτια της. «Πές στόν Κύριο πώς δέ θά
μπορέσω νά πάω» εἶπε εὐγενικά. Ὅταν ὁμως ἔκλεισε
ἡ πόρτα, ὁ θυμός – ξαφνικά ὁ θυμός τήν ἄρπαξε σφι-
χτά, σφιχτά, βίαια, πνίγοντάς τη σχεδόν. Πώς τόλ-
μησε; Πώς τόλμησε νά κάνει κάτι τέτοιο ὁ Ράλφ, ὅταν
ἤξερε πόσο τετωμένα εἶναι τά νεῦρα της τό πρωί.
Δέν τοῦ εἶχε ἐξηγήσει καί περιγράψει, καί μάλιστα –
μέ λεπτότητα, φυσικά· δέ λεγόταν κάτι τέτοιο κατά-
μουτρα – δέν τοῦ εἶχε δώσει νά καταλάβει πώς ἀκρι-
βῶς αὐτό δέ θά τό συγχορῶσε ποτέ;

Κι ὕστερα, νά διαλέξει αὐτό τό φριχτό πρωινό μέ
τόν ἀέρα. Τί νόμιζε; πώς εἶταν ἀπλῶς ἰδιοτροπία της,
μιὰ μικρή γυναικεία ἀνοησία, πού καλύτερα νά γελά-
σουμε καί νά τήν ἀγνοήσουμε; Ἀκόμα χτές δρᾶδν
τοῦ εἶχε πει: «Ἄ, πρέπει ὁμως καί νά μέ παίρνεις στά
σοβαρά». Κι αὐτός εἶχε ἀπαντήσει: «Ἀγάπη μου, δέ
θά τό πιστέψεις, ἀλλά σέ ξέρω ἀπείρως καλύτερα ἀπ'
ὅ,τι ἐσύ τόν ἑαυτό σου. Λατρεῦω κάθε ἀδιόρατη αἰ-
σθηση καί σκέψη σου, εἶμαι σκλάβος τους. Ἀγαπῶ
τόν τρόπο πού ἀνασηκώνεται τό χεῖλος σου –» κι

5

σοκοῦρα μαλλιὰ της πρὸς τά πίσω – ὅλα πρὸς τά πίσω
– καί τό πρόσωπό της ἐμοιαζε μάσκα, μέ μυτερά βλέ-
φαρα καί δυσσινιά χεῖλια. Καθὼς κοιτοῦσε τόν ἑαυτό
της στό λουλακί μισοφωτισμένο κρῦσταλο ἔνωσε ξα-
φνικά – ὦ, τήν πιό παραξένη, τήν πιό ἀπερίγραπτη
ἀναστάτωση νά τή γεμίζει, ἀργά, ἀργά, μέχρι πού αἰ-
σθάνθηκε τήν ἐπιθυμία ν' ἀπλώσει τά χέρια της, νά
γελάσει, νά τά πετάξει ὅλα, νά σκανδαλίσει τή Μαρί,
νά φωνάξει: «Εἶμαι ἐλεύθερη. Ἐλεύθερη σάν τόν
ἄνεμο». Καί τώρα, ὅλος αὐτός ὁ δονούμενος, τρεμά-
μενος, συναρπαστικός, ἱπτάμενος κόσμος εἶταν δικός
της. Εἶταν τό βασίλειό της. Ὅχι, ὄχι, δέν ἀνῆκε παρὰ
στή Ζωή.

«Φτάνει, Μαρί» τραύλισε. «Τό καπέλο μου, τό
παλτό μου, τήν τσάντα. Καί τώρα φώναξέ μου ἕνα
ταξί». Πού θά πῆγαινε; Ὡ, ὅπουδήποτε. Δέν μπο-
ροῦσε νά ὑποφέρει ἄλλο αὐτή τή σιωπηλή, ἀχρωμη,
ἀθόρυβη Μαρί, αὐτό τόν ἄψυχο, βουδὸ, θηλυκὸ ἐσω-
τερικό χῶρο. Πρέπει νά θγει ἔξω· πρέπει νά φύγει
γρήγορα – ὅπουδήποτε, ὅπουδήποτε.

«Τό ταξί ἔφτασε, Μαντάμ». Καθὼς ἔσπρωξε κι
ἄνοιξε τή μεγάλη ἐξωτερική πόρτα τοῦ σπιτιοῦ, τήν
ἄρπαξε ὁ ἄγιος ἄνεμος καί τήν πέταξε πέρα στό πε-
ζοδρόμιο. Πού θά πῆγαινε; Μπήκε στό ἀμάξι καί,
στέλλοντάς ἕνα ἀστραφετρὸ χαμόγελο στόν στυφὸ,
ψυχρὸ ὁδηγὸ, τοῦ εἶπε νά τήν πάει στό κομμωτήριό
της. Τί θά γινόταν χωρὶς τό κομμωτήριό της; Κάθε
φορὰ πού ἡ Μόνικα δέν εἶχε πουθενά ἄλλοῦ νά πάει
ἢ τίποτε ἀπολύτως νά κάνει, ἔπαιρνε ἕνα ταξί καί
πῆγαινε ἐκεῖ. Μέχρι νά τῆς ὄντουλάρουν τά μαλλιὰ
θά εἶχε σκεφτεῖ κάτι. Ὁ ψυχρὸς, μωτρωμένος ὁδη-
γὸς πῆγαινε μέ τρομαχτικὴ ταχύτητα, κι αὐτὴ ἀφηνό-

εσκυψε πάνω ἀπ' τό τραπέζι: «δέ μ' ἐνδιαφέρει
ὅποιος κι ἂν βλέπει – λατρεῦω καθεὶ δικό σου. Θά
μποροῦσα νά ζήσω μαζί σου στήν κορυφή ἑνὸς βου-
νοῦ καί δέ θά μ' ἐνοιαζε ἂν ὄλοι οἱ προβολεῖς τοῦ
κόσμου ἔριχναν τό φῶς τους πάνω μας».

«Θεοί!» Ἡ Μόνικα ἔπιασε τό κεφάλι της καί τό
ᾤσφιξε. Εἶναι δυνατό νά τό εἶπε στ' ἀλήθεια αὐτό;
Ἀπίθανα πλάσματα οἱ ἄντρες. Καί τόν εἶχε ἀγαπήσει
– πῶς μποροῦσε νά ᾤχει ἀγαπήσει ἕναν ἄντρα πού μι-
λοῦσε ἔτσι. Μά τί ἔκανε ἐπιτέλους ἀπὸ τό δρᾶδν πού
εἶχε γίνει ἐκεῖνο τό γεῦμα, κι αὐτὸς τήν εἶχε συνοδέ-
ψει σπίτι της καί εἶχε ρωτήσει ἂν μποροῦσε νά ᾤρθει
καί «νά ξαναδεῖ ἐκεῖνο τό νοχηλικὸ, ἀραβικὸ χαμό-
γελο»; Ὡ, τί ἀνοησίες – πέρα γιὰ πέρα ἀνοησίες – κι
ὁμως θυμόταν, ἐκεῖνο τόν καιρὸ, μιὰ περίεργη, θαθιά
ἀνατριχίλα ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπ' ὅλα ὅσα εἶχε αἰ-
σθανθεῖ ὥς τότε. «Κάρβουνα. Κάρβουνα. Κάρβουνα.
Παλιὰ σίδερα. Παλιὰ σίδερα. Παλιὰ σίδερα!» ἀκού-
στηκε ἀπὸ κάτω. Ὅλα εἶχαν τελειώσει. Νά τήν κατα-
λαβαίνει; Δέν εἶχε καταλάβει τίποτα. Αὐτὸ τό τηλε-
φώνημα ἕνα τέτοιο πρωὶ μέ λυσοασμένο ἀέρα εἶταν
ἐξαιρετικὰ ἐνδεικτικὸ. Θά τό καταλάβαινε αὐτό; Τῆς
ἐρχόταν σχεδόν νά γελάσει. «Μοῦ τηλεφώνησες, ὅταν
ὁ ἄνθρωπος πού θά μέ καταλάβαινε δέ θά εἶχε ποτέ
διανοηθεῖ νά κάνει κάτι τέτοιο.» Αὐτὸ εἶταν τό τέλος.
Κι ὅταν ἡ Μαρί συνέχισε: «Ὁ Κύριος ἀπάντησε πῶς
σέ περιέπτωση πού ἡ Μαντάμ ἀλλάξει γνώμη, θά
περιμένει στό ἄντρέ», ἡ Μόνικα εἶπε: «Ὅχι, ὄχι βερ-
βένα, Μαρί. Γαρίφαλα. Δυὸ ἀγκυλιές».

Ἐνα ἄγριο, γλωμὸ πρωινό, ἕνας τρελὸς ἄνεμος πού
σήκωνε τά πάντα. Ἡ Μόνικα κάθισε μπρὸς στόν κα-
θρέφτη. Εἶταν ὠχρή. Ἡ καμαριέρα τῆς χτένισε τά

6

ταν νά πέφτει ἀπὸ τή μιὰ μεριά στήν ἄλλη. Μακάρι
νά πῆγαινε ἀκόμα πιὸ γρήγορα. Ὡ, ν' ἀπαλλαγῆ ἀπὸ
τοῦ Πρίνσες στή μία καί μισή, ἀπὸ τό νά ᾤται τό μι-
κρὸ γατάκι στό πουπουλένιο καλάθι, τό σοβαρὸ, γοη-
τευμένο μωρὸ τῆς Ἀραβίας, τό ἄγριο πλάσματάκι...
«Ποτέ πιά» φώναξε δυνατὰ, σφίγγοντας τή μικρὴ
γροθιά της. Ἀλλὰ τό ταξί εἶχε σταματήσει κι ὁ ὁδη-
γὸς τῆς κρατοῦσε τήν πόρτα.

Στό κομμωτήριό εἶταν ζεστά· τά πάντα γυάλιζαν.
Μύριζε σαποῦνι καί καμένο χαρτί καί μπριγιαντίνη
βιολετά. Νά καί ἡ Μαντάμ πίσω ἀπὸ τό ταμεῖο,
στρογγυλή, παχουλὴ, ἄσπρη, κεφάλι σάν πομπόν
πάνω σέ μαύρη σατέν πελότα. Ἡ Μόνικα εἶχε πάντα
τήν αἴσθησή πῶς τήν ἀγαποῦσαν σ' αὐτὸ τό μαγαζί,
τήν ἀγαποῦσαν καί τήν καταλάβαιναν – τὸν πραγμα-
τικὸ της ἑαυτό – πολὺ περισσότερο ἀπὸ πολλοὺς φί-
λους της. Ἐδῶ εἶταν ἡ ἀληθινὴ Μόνικα καί συχνά
μιλοῦσαν – ἐντελῶς παράδοξα – αὐτὴ καί ἡ Μαντάμ.
Καί μετὰ, εἶταν ὁ Τζῶρτζ πού τῆς ἔφτιαχνε τά μαλ-
λιά, ὁ νεαρὸς, μελαχρινὸς, ψηλόλιγνος Τζῶρτζ. Τὸν
συμπαθοῦσε εἰλικρινά.

Ἀλλὰ σήμερα – τί περίεργο! Μόλις πού τή χαιρέ-
τησε ἡ Μαντάμ. Τό πρόσωπό της εἶταν πιὸ ἄσπρο
ἀπὸ ποτέ, ἀλλὰ τά μπλέ χάντρινα μάτια της εἶχαν
μὸβ κύκλους· ἀκόμα καί τά δαχτυλίδια στά κοντό-
χοντρα δάχτυλά της δέν ἔλαμπαν. Εἶταν ψυχρά, πε-
θαμένα, σάν κομμάτια γυαλιά. Ὅταν φώναξε ἀπὸ τό
ἐσωτερικὸ τηλέφωνο τόν Τζῶρτζ ὑπήρχε μιὰ ἐνδειξη
στή φανή τῆς πού πρώτη φορὰ τὴ διέκρινε ἡ Μόνικα.
Ἀλλὰ δέν ἤθελε νά τό παραδεχτεῖ. Ὅχι, ἀρνιόταν νά
τό πιστέψει. Εἶταν ἀπλῶς ἡ φαντασία της. Ρούφηξε
λαίμαργα τόν ζεστό, ἀρωματισμένο ἀέρα, καί πέρασε

7

πίσω ἀπ' τή θελοῦδινη κουρτίνα στό μικρό δωμα-
τιάκι. Εἶχε βγάλει τό καπέλο καί τή ζακέτα της καί τά
'χε κρεμάσει, κι ὅμως ὁ Τζώρτζ δέ φαινόταν. Εἶταν ἡ
πρώτη φορά πού δέν εἶταν ἤδη ἐκεῖ νά τῆς κρατήσει
τήν καρτέλα, νά πάρει τό καπέλο της καί νά κρεμάσει
τήν τσάντα της, παίζοντάς την προηγουμένως στά
δάχτυλά του σάν κάτι πού πρώτη του φορά τό ἔβλεπε
—κάτι ξωτικό. Καί τί ἦσυχο πού ἦταν τό μαγαζί! Δέν
ἀκούγονταν τίποτα, οὔτε ἀκόμα κι ἀπό τή Μαντάμ.
Μόνο ὁ ἄνεμος φυσοῦσε, τραντάζοντας τό παλιό
σιτί. Ὁ ἄνεμος σφύριζε, καί τά πορτρέτα τῶν Κυ-
ριῶν ἐποχῆς Πομπαντούρ κοίταζαν πρὸς τὰ κάτω καί
χαμογελοῦσαν, πονηρά καί ὑπουλα. Ξαφνικά ἡ Μό-
νικα εὐχήθηκε νά εἶχε μείνει σπιτί. «ὦ, τί λάθος πού
ἦρθε! Μοιραῖο. Μοιραῖο. Πού εἶταν ὁ Τζώρτζ; Ἄν
δέν παρουσιαζόταν τώρα ἀμέσως, θά 'φευγε. Ἔβγαλε
τήν ἄσπρη μπλούζα. Δέν ἤθελε νά κοιτάζει ἄλλο τόν
ἑαυτό της. Ὅταν ἄνοιξε ἕνα βάζο κρέμα στό γυάλινο
ράφι τὰ δάχτυλά της ἔτρεμαν. Αἰσθανόταν κάτι νά
προσπαθεῖ νά ξεκολλήσῃ ἀπ' τήν καρδιά της, σάν ἡ
εὐτυχία της — ἡ θαυμασία εὐτυχία της — νά προσπα-
θοῦσε νά πετάξει.

«Ἀδύνατον. Θά φύγω». Ξεκρέμασε τό καπέλο της.
Ἄλλά ἐκεῖνη ἀκριβῶς τῆ στιγμῇ ἀκούστηκαν θήματα,
καί, κοιτάζοντας στόν καθρέφτη, εἶδε τόν Τζώρτζ νά
ὑποκλίνεται στήν πόρτα. Τί περίεργα πού χαμογε-
λοῦσε! Ἐφταιγε φυσικά ὁ καθρέφτης. Ὁ γύρος τὸ κε-
φάλι της γρήγορα. Τά χεῖλη του ἀνασηκώθηκαν σ'
ἕνα εἶδος μορφασμοῦ καί — μὰ εἶταν ἀξύριστος; — τό
πρόσωπό του ἔμοιαζε σχεδόν χαλκοπράσινο.

«Λυπάμαι πολύ πού σὰς ἔκανα νά περιμένετε»

9

μπλούζα, σάν καλόγρια. «Συμβαίνει τίποτα ἐδῶ;
Ἔγινε τίποτα;» Ἄλλά ὁ Τζώρτζ ἀνασήκωσε ἑλαφρά
τούς ὤμους κι ἔκανε μιά μικρὴ γκριμάτσα. «ὦ, τί-
ποτα, Μαντάμ. Ἐνα μικρό συμβάν.» Καί σήκωσε
πάλι τήν τούφα τὰ μαλλιά. «Ὅμως αὐτὴ δέν εἶχε γελα-
στεί. Αὐτό εἶταν. Κάτι φοβερό εἶχε συμβεῖ. Ἡ σιωπὴ
—στ' ἀλήθεια, ἡ σιωπὴ ἔπεφτε σάν νιφάδες χιονιοῦ.
Ἀνατρίχιασε. Τό μικρό δωματιάκι εἶταν παγωμένο,
παγωμένο καί γυαλιστερό. Οἱ νικέλινες βρῦσες καί τὰ
μπέκ καί τὰ σπρέϊ ἔμοιαζαν σχεδόν μοχθηρά. Ὁ ἄνε-
μος κροτάλισε τήν κορνίζα τοῦ παράθυρου· ἕνα κομ-
μάτι σίδερο χτύπησε, καί ὁ νεαρός ἄντρας συνέχισε ν'
ἀλλάξει ψαλίδια, σκύθοντας ἀποπάνω της. ὦ, πόσο
τρομαχτική εἶταν ἡ Ζωή, σκέφτηκε ἡ Μόνικα. Πόσο
φοιχτή. Τί τρομερὴ πού εἶναι ἡ μοναξιά. Στροβιλιζό-
μαστε σάν φύλλα, καί κανένας δέν ξέρει — κανένας δέ
νοιάζεται πού πέφτουμε, ποιὸς μαῦρος ποταμὸς μᾶς
παρασύρει μακριά. Τό συναίσθημα πού τὴν ἐσφιγγε
ἔμοιαζε ν' ἀνεβαίνει στό λαιμό της. Πονοῦσε, πο-
νοῦσε· πεθύμησε νά κλάψει. «Φτάνει» ψιθύρισε.
«Δώσε μου τῆς φουρκέτες.» Καθὼς αὐτὸς στεκόταν
πλάι της, τόσο ὑποταγμένος, τόσο σιωπηλός, ἄφισε
σχεδόν τὰ μπράτσα της νά πέσουν κι ἔκλαψε μέ λυγ-
μούς. Δέν μποροῦσε ν' ἀντέξει ἄλλο. Σὰ μαριονέτα ὁ
χαρούμενος νεαρός Τζώρτζ γλίστρησηε πάλι, σούρ-
θηκε ἀθόρυθα, τῆς ἔδωσε τό καπέλο καί τό βέλο της,
πῆρε τό χαρτονόμισμα καί γύρισε τὰ ρέστα. Αὐτὴ τὰ
ἔσπρωξε στήν τσάντα της. Πού θά πήγαινε τώρα;

Ὁ Τζώρτζ πῆρε μιά βούρτσα. «ἔχετε λίγη πούδρα
στό παλτό σας» μουρμούρισε, καί τὴν τίναξε. Κι
ἔπειτα, ξαφνικά, ὄρθωσε τό κορμί του καί, κοιτάζον-
τας τὴ Μόνικα, ἀνέμισε παράξενα τὴ βούρτσα καί

8

μουρμούρισε, γλιστρώντας ἀθόρυθα πρὸς τό μέρος
της.

Ἄ, ὄχι, δέν ἐπρόκειτο νά μείνει. «Φοβοῦμαι...» ἄρ-
χισε. Ἄλλά αὐτὸς εἶχε ἀνάψει τό γκάζι, εἶχε βάλει τό
ψαλίδι, καί τῆς κρατοῦσε τὴν ἄσπρη μπλούζα.

«Φυσάει» εἶπε. Ἡ Μόνικα ὑποχώρησε. Μύρισε τὰ
δροσερά νεανικά του δάχτυλα πού καρφίτσωναν τὴν
μύρτα κάτω ἀπ' τό πηγούνη της. «Ναί, φυσάει ἀέ-
ρας» ἔκανε, καί θυθίστηκε πίσω στήν καρτέλα. Κι
ἔπεσε σιωπὴ. Ὁ Τζώρτζ ἔβγαλε τῆς φουρκέτες μέ τόν
ἐμπειρο τρόπο του. Τὰ μαλλιά της ἔπεσαν πίσω, ἀλλά
αὐτὸς δέν τὰ κράτησε ὅπως ἄλλοτε, σάν γιὰ νά αἰ-
σθανθεῖ πόσο φίνα καί ἀπαλά καί βαριά εἶταν. Δέν
εἶπε, «εἶναι σέ θαυμάσια φόρμα». Τὰ ἄφησε νά πέ-
σουν, καί, βγάζοντας μιά βούρτσα ἀπὸ ἕνα συρτάρι,
ἔβηξε ἑλαφρά, καθάρισε τό λαιμό του καί εἶπε ἄτονα:
«Ναί, φυσάει πολὺ δυνατὰ, πολὺ δυνατὰ, θά 'λεγα».

Δέν ἔβρισκε ν' ἀπαντήσῃ τίποτα. Ἡ βούρτσα
ἔπεσε σὰ μιά μαλλιά της. «ὦ, τί θλιβερό, τί θλιβερό!
Ἔπεσε γρήγορα κι ἀνάλαφρα, ἔπεσε ὅπως πέφτουν
τὰ φύλλα· καί μετὰ ἔπεσε βαριά, τραβώντας, σάν
ἐκεῖνο τό τραβήγμα στήν καρδιά της.

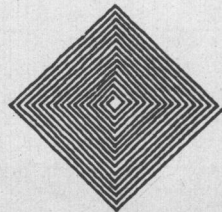
«Φτάνει» φώναξε, κουνώντας τό κορμί της γιὰ νά
ἐλευθερωθεῖ.

«Σὰς πόνεσα;» ρώτησε ὁ Τζώρτζ. Μαζεύτηκε πάνω
ἀπὸ τό ψαλίδι. «Μέ συγχωρεῖτε». Ξανά ἡ μυρωδιά
τοῦ καμένου χαρτιοῦ — ἡ μυρωδιά πού ἀγαποῦσε — κι
ἐκεῖνος στριφογύρισε τό καυτό ψαλίδι στά δάχτυλά
του, κοιτάζοντας ἴσα μπρὸς του. Σήκωσε μιά τούφα
ἀπ' τὰ μαλλιά της, ὅταν — δέν μποροῦσε νά τό ὑποφέ-
ρῃ ἄλλο — τὸν σταμάτησε. Τὸν κοιτάξε· εἶδε τόν
ἑαυτό της νά τὸν κοιτάζει μέσα ἀπὸ τὴν ἄσπρη

10

εἶπε: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι, Μαντάμ, μιά καί εἶστε παλιά
πελάτιστα — ἡ μικρὴ μου κόρη πέθανε σήμερα τό
πρωί. Τό πρώτο μου παιδί» καί μετὰ τό πρόσωπό του
ζάρωσε σὰ χαρτί, καί τῆς γύρισε τὴν πλάτη κι ἄρχισε
νά δουροτίζει τὴν μπλούζα. «ὦ, ὦ!» ἄρχισε νά
κλαίει ἡ Μόνικα. Βγήκε τρέχοντας καί μῆκε στό
ταξί. Ὁ ὁδηγός, μέ ἑξαγριωμένο ὕφος, γύρισε ἀπό-
τομα στὴ θέση του καί βρόντηξε ξανά τὴν πόρτα.
«Πού πάμε;»

«Στοῦ Πρίνσες» ἔκανε αὐτὴ μέ λυγμούς. Καί σ'
ὀλόκληρη τὴ διαδρομὴ δέν ἔβλεπε παρά μιά τὴσῃ δά
κερένια κούκλα, μέ ἀπαλά χρυσαφένια μαλλιά, ξα-
πλωμένη ὑπάκουα, μέ τὰ μικρὰ χεράκια καί ποδαρά-
κια της σταυρωμένα. Καί μετὰ, λίγο προτοῦ φτάσουν
στοῦ Πρίνσες, εἶδε ἕνα ἀνθοπωλεῖο γεμάτο λευκὰ
λουλούδια. Ἄ, τί τέλεια σκέψη. Κρινάκια, καί λευκοὶ
πανσέδες, διπλές ἄσπρες βιολέτες καί ἄσπρη θελοῦ-
δινη κορδέλα.. Ἀπὸ μιά ἄγνωστη φίλη... Ἀπὸ κά-
ποιον πού καταλαβαίνει... Γιὰ ἕνα Μικρὸ Κορίτσι...
Χτύπησε τό παράθυρο, ἀλλά ὁ ὁδηγός δέν ἄκουσε, κι
ἄλλωστε, εἶχαν ἤδη φτάσει στοῦ Πρίνσες.

Χίλιες και μία νύχτες

Ἡ ἱστορία τῆς ωραίας Ζουμουρρούντ μέ τόν Ἀλισάρ, γιό Εὐδόξου

(ἀποσπάσματα)

μετάφραση: Σεραφεῖμ Βελέντζας

[Ὁ ἄμορφος Ἀλισάρ, γιός τοῦ πλούσιου ἐμπόρου Εὐδόξου ἀπό τό Χορασάν, σπαταλᾷ σέ ἄσωτειες τήν πατρική κληρονομιά καί ἀναγκάζεται νά ζητιανέψει. Φτάνοντας στό παζάρι, παρακολουθεῖ μιά περίεργη ἀγοροπωλησία, ὅπου ὁ ἀφέντης μιάς πανέμορφης σκλάβας μέ ἄπειρα χαρίσματα, τῆς Ζουμουρρούντ, τήν πουλᾷ μόνο σέ ἀγοραστή τῆς ἐγκρισῆς της· ἔτσι, οἱ ὑποψήφιοι ἀγοραστές, συνήθως πλούσιοι γέροι, ἀντιμετωπίζουν τήν ἄρνηση καί τίς λοιδορίες τῆς ἐτοιμολογῆς σκλάβας -ἀνάμεσά τους καί ὁ Σείχης Ρασιντεντίν, πού «χτύπησε» καί τή μεγαλύτερη τιμή γιά τήν ἀγορά της. Ὁ νεαλῆς τοῦ παζαριοῦ, ἀπανδημένος, προτείνει στή Ζουμουρρούντ νά διαλέξει μοναχῆ τόν μελλοντικό της ἀφέντη. Ἐκείνη ὑποδείχνει τόν Ἀλισάρ, καί κάνει ἡ ἴδια τίς διαπραγματεύσεις· ὅταν βλέπει πώς ὁ νέος εἶναι ἀπένταρος τοῦ δίνει καί τά χρήματα γιά τήν ἀγορά της, καί φεύγουν μαζί. Οἱ δύο νέοι ἐρωτεύονται σφοδρά ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί ζοῦν ἄνετα μέ τά ὕφανα τῆς χρυσοχέρας Ζουμουρρούντ, πού τά πουλᾷ ὁ Ἀλισάρ στό παζάρι μέ τόν ὄρο νά τά ἀγοράσει μαγαζάτορας καί ποτέ περαστικός. Ὑστερα ἀπό ἕνα χρόνο εὐτυχίας, ὁ Ἀλισάρ ξεγελιέται καί παραδιάζει τόν ὄρο τῆς Ζουμουρρούντ, πουλώντας ἕνα της ὕφαντο σέ κάποιον χριστιανό διαβάτη. Ὁ χριστιανός τόν παρακολουθεῖ ὡς τό σπιτί του καί, ἐπικαλούμενος τούς ἱερούς νόμους τῆς φιλοξενίας, ὑποχρεώνει τόν ἀφελή νέο νά τοῦ δώσει νερό καί φαῖ· καθὼς τρῶνε, μέ τό πρόσημα μιάς φιλικῆς χειρονομίας, προσφέρει στόν Ἀλισάρ μιά μπανάνα μέ βαρῦ ὑπνωτικό.]

Δέν πρόλαβε ἡ μπανάνα νά τοῦ κατέβει στό στομάχι, καί ὁ Ἀλισάρ σωριάστηκε ἀναίσθητος, μέ τό κεφάλι

του βαρῦ σάν μολύβι. Τότε ὁ χριστιανός τινάχτηκε πάνω σάν λιμασμένος λύκος καί ἔτρεξε ἔξω, στό ἀντικρινό στενό, ὅπου παραφύλαγαν ἄντρες μέ μιά μούλα, καί ἐπικεφαλῆς τό σείχη Ρασιντεντίν, τόν ἔλεινὸ γαλανομάτη γέρο πού τόσο προσβλητικά τόν εἶχε ἀποκρούσει ἡ Ζουμουρρούντ, καὶ αὐτός εἶχε ὀρκιστεῖ νά τήν ἀποχτήσει μέ τή θία, ὅτι καὶ ἂν θά τοῦ κόστιζε. Ὁ Ρασιντεντίν ἦταν ἕνα ἀχρεῖος χριστιανός πού καμωνόταν τόν μουσουλμάνο γιά νά ἔχει προνόμια στό ἐμπόριο, καί ἦταν καί ἀδελφός τοῦ Μπαρσοῦμ, τοῦ χριστιανοῦ πού εἶχε προδώσει τόν Ἀλισάρ. Ὁ Μπαρσοῦμ λοιπόν ἔτρεξε νά εἰδοποιήσει τόν ἀδερφό του πώς εἶχε πετύχει τό σχέδιό τους, καί τά δύο ἀδέρφια μπήκαν στό σπιτί μαζί μέ τούς ἄντρες τους, ὄρμησαν στό διπλανό διαμέρισμα, πού τό εἶχε νοικιάσει ὁ Ἀλισάρ γιά χαρέμι τῆς Ζουμουρρούντ, ρίχτηκαν πάνω στήν ὄμορφη σκλάβα καί τή φίμωσαν. Τήν πήραν στά χέρια, τήν ἀνέβασαν στή ράχη τῆς μούλας στό ἄψα σῆσε, καὶ ἔφυγαν ὄλοι τρεχάλα· σέ λίγο ἔφτασαν ἀνενόχλητοι στό σπιτικό τοῦ γέρο-Ρασιντεντίν.

Ὁ τρισάθλιος γαλανομάτης καί ἀλλήθωρος σείχης εἶπε τότε καί κουβάλησαν τή Ζουμουρρούντ στήν πιό ἐπόμερη κάμαρα τοῦ σπιτιοῦ. Καί σάν ἔμεινε μόνος μαζί της, τῆς ἔδγαλε τό φίμωτρο ἀπ' τό στόμα καί τῆς εἶπε: «Καί τώρα σ' ἔχω στό χέρι, ὄμορφη Ζουμουρρούντ, καὶ ἂν πιστεύεις πώς αὐτός ὁ ἀνάξιος ὁ Ἀλισάρ μπορεῖ νά σέ γλιτώσει, εἶσαι γελασμένη. Προτοῦ λοιπόν κοιμηθεῖς στήν ἀγκαλιά μου καί δοκιμάσεις τήν ἀντρέα μου στή μάχη, θέλω ν' ἀπαρνηθεῖς τήν ἀτιμη τήν πίστη σου καί νά γίνεις χριστιανή ὅπως ἐγώ. Καί μά τό Μεσσία καί τήν Παρθένα, ἂν δέ γίνει ἀμέσως ὅ,τι σοῦ ζητῶ, θά σέ βασανίσω μέ τά χειρότερα μαρτύρια καί θά σέ ταπεινώσω περισσότερο καί ἀπό σκυλί!»

Τότε τά μάτια τῆς κοπελοῦδας γέμισαν δάκρυα, πού ἔτρεξαν στά μάγουλα της, καί τά χεῖλια της τρεμούλιασαν, καὶ ἐκείνη εἶπε: «Ποταπό ὑποκείμενο μέ τήν ἄσπρη σου λερή γενειάδα, κάνε με καί κομμάτια ἂν τό βαστά ἡ ψυχὴ σου, ἀλλά τήν πίστη μου ἐγὼ δέν τήν ἀλλάζω. Ἀκόμα καὶ ἂν μοῦ πάρεις μέ τή θία τό

Τά ἀποσπάσματα πού δημοσιεύονται σ' αὐτό τό τεῦχος εἶναι ἀπό τή μετάφραση πού θά κυκλοφορήσει στίς ἐκδόσεις Ἄκμων, καί ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ τήν πλήρη γαλλικὴ ἐκδοσὴ *Le livre des mille nuits et une nuit*, μέ τή μετάφραση τοῦ J.C. Mardrus καί πρωτότυπη εἰκονογράφηση τοῦ Van Dongen (ἐκδ. Fascelle - Gallimard, Παρίσι 1955).

κορμί, ὅπως ὁ ξαναμμένος τράγος τὴν ἄγουρη κα-
τοίκα, δὲ θὰ πατήσεις τὴν ψυχὴ μου μέ βρώμικο ἀλι-
σθερίσι. Καί ὁ Ἄλλάχ ἀργά ἢ γρήγορα θὰ σοῦ ζητή-
σει λόγο γιὰ τίς φριχτές σου ἀτιμίες».

Σάν εἶδε ὁ γέρος πὼς δὲ θὰ τὴν ἔκανε καλά μέ τὰ
λόγια, φώναξε τοὺς σκλάβους του καί τοὺς εἶπε:
«Ξαπλώστε τὴ χάμω μπρούμυτα καί κρατάτε τὴ
γερά». Κι ἐκεῖνοι τὴν ξάπλωσαν χάμω καί τὴν κράτη-
σαν τὰ μπρούμυτα. Καί τότε ὁ ἔλεεινός γέρο-χριστια-
νός ἀρπαξε τὸ μαστίγιό κι ἔπιασε νὰ τὴ δέρνει ἄγρια
στά στογγυλά τῆς μέρης. Καί κάθε χτύπημα ἄφηνε
πάνω στό ἄσπρο δέρμα τῆς μιὰ κόκκινη αὐλακιά. Κι
ἡ Ζουμουρρούντ, ἀντὶ νὰ λυγίσει, ἀνέκραξε: «Ἔνας
εἶναι ὁ Ἄλλάχ, καί προφήτης του ὁ Μωάμεθ!» Κι
ἐκεῖνος σταμάτησε νὰ τὴ δέρνει μόνο σάν μούδιασαν
τὰ χέρια του. Τότε πρόσταξε τοὺς σκλάβους του νὰ
τὴν πάρουν καί νὰ τὴν πετάξουν στό μαγερειὸ μαζί
μέ τίς δοῦλες, καί νὰ μὴν τῆς δώσουν νὰ φάει, οὔτε
νὰ πιεῖ. Καί οἱ σκλάβοι ὑπάκουσαν στό λεπτό.

[Στὸ μεταξύ ὁ Ἄλισάρ συνέρχεται καί, βλέποντας ὅτι
τοῦ ἔκλεψαν τὴν ἀγαπημένη, ἀπελπίζεται καί κον-
τεύει νὰ τρελαθεῖ. Παίρνει τοὺς δρόμους ὥσπου συν-
αντᾷ μιὰ καλὴ γερόντισσα πού τὸν λυπάται καί ἀνα-
λαμβάνει νὰ τοῦ θρεῖ τὴ Ζουμουρρούντ. Ντύνεται
πλανόδια ἐμπόρισα καί ἀνακαλύπτει τὴν ὄμορφη
σκλάβια στό σπίτι τοῦ σείχη Ρασιντεντίν, ὅπου κατα-
στρώνουν μαζί τὸ ἐξῆς σχέδιο: τὸ ἐπόμενο βράδυ ἡ
Ζουμουρρούντ πρέπει νὰ βγεῖ στό παράθυρο τοῦ μα-
γερειοῦ καί, μόλις ἀκούσει ἕνα σφύριγμα, νὰ σφυρί-
ξει κι αὐτὴ καί νὰ κατέβει στό δρόμο, ὅπου θὰ τὴν
περιμένει ὁ Ἄλισάρ νὰ τὴ γλιτώσει.]

Καί σάν σουρούπωσε τὴν ἄλλη μέρα, ὁ Ἄλισάρ πῆρε
τὸ δρόμο γιὰ τὸ σπίτι τοῦ ἀπιστοῦ, πού τοῦ τό εἶχε
περιγράψει μέ λεπτομέρειες ἡ γερόντισσα, καί τελικὰ
τό θρῆκε. Κάθισε χάμω μέ τὴν πλάτη ἀκουμπισμένη
στόν τοῖχο, καί περίμενε νὰ ῥθει ἡ ὥρα πού ἔπρεπε
γιὰ νὰ σφυρίξει. Ἄλλά, ὅπως ἦταν ἀκόμα νωρίς καί
εἶχε νὰ κοιμηθεῖ δυὸ μερόνυχτα ὀλόκληρα, βάρυνε
ἀπὸ τὴν κούραση καί τὸν πῆρε ὁ ὕπνος. Δοξασημένιος
ὁ Ἔνας καί Μοναδικός πού ποτέ δέν κοιμάται!

Κι ἐνῶ ὁ Ἄλισάρ κοιμόταν κουρνιασμένος κάτω
ἀπὸ τὸ μαγερειὸ, ἡ μοῖρα ὀδήγησε σ' ἐκεῖνο τὸ στενο-
σόκακο ἕναν θρασύ κι ἀπτόητο κλέφτη πού ἀναζη-
τοῦσε μιὰ καλὴ εὐκαιρία. Ὁ κλέφτης ἔκαμε τὸ γύρο
τοῦ σπιτιοῦ χωρὶς νὰ θρεῖ εἴσοδο, κι ἔτσι ἔφτασε στὴ
γωνιά ὅπου κοιμόταν ὁ Ἄλισάρ. Ἔσκυψε πάνω του,
εἶδε τὰ πλούσια ρούχα του καί τοῦ ἔκλεψε μέ χέρι πιὸ
ἐλαφρῶ ἀπὸ πούπουλο τὸ ὠραῖο του σαρίκι καί τὸ
καφτάνι του, καί τὰ φόρεσε στό ἄψο σῆσε. Καί τὴν
ἴδια στιγμή εἶδε ν' ἀνοίγει ἕνα παράθυρο καί ἀκουσε
κάποιον νὰ σφυρίξει. Κοίταξε καλά καί ξεχώρισε τὴ
μορφή μιᾶς γυναίκας· κι αὐτὴ ἡ γυναίκα σφύριζε καί
τοῦ ἔκανε νοήματα: ἦταν ἡ Ζουμουρρούντ πού τὸν
εἶχε πάρει γιὰ τὸν Ἄλισάρ.

Σάν τὴν εἶδε ὁ κλέφτης, δέν πολυκατάλαβε τί τρέ-
χει, ἀλλὰ εἶπε μέσα του: «Καί γιατί νὰ μὴν ἀπο-
κριθῶ;» καί σφύριξε κι αὐτός. Κι ἀμέσως ἡ Ζου-
μουρρούντ δρασκελίστηκε τὸ παράθυρο, καί μέ μιὰ τρι-
χιά κατέβηκε στό δρόμο. Καί ὁ κλέφτης, πού ἦταν
ἀντρας χεροδύναμος, τὴν πῆρε στίς πλάτες κι ἔφυγε
σάν ἀστραπή.

Ὅταν ἡ Ζουμουρρούντ εἶδε πόσο δυνατός ἦταν ὁ

κουβαλητής τῆς, ἀπόρησε πολὺ καί τοῦ εἶπε: «Πο-
λυαγαπημένε μου Ἄλισάρ, ἡ γερόντισσα μοῦ εἶπε ὅτι
σέφνεσαι στά πόδια σου ἀπ' τὴ λύπη καί τὸ φόβο, κι
ἐγὼ σέ βλέπω τώρα δυνατὸ σάν ἄλογο». Ὁ κλέφτης
ὁμως δέν ἀποκρινόταν, μόνο ἔτρεχε πιὸ γρήγορα, κι ἡ
Ζουμουρρούντ ἔβαλε τὰ χέρια στό πρόσωπό του καί
τό θρῆκε ὅλο τρίχες, καί μάλιστα πιὸ σκληρές κι ἀπὸ
τὴ βούρτσα τοῦ χαμάμ, λές καί δέν ἦταν ἄνθρωπος
παρὰ ἀγριογούρνο. Καί τότε τὴν ἔπιασε μεγάλος
φόβος κι ἄρχισε νὰ τὸν χτυπάει στό πρόσωπο, φώνα-
ζοντάς του: «Ἐσύ, ποῖός εἶσαι; Τί εἶσαι σύ καί τί ζη-
τάς;» Ἐκεῖνη τὴ στιγμή εἶχαν ξεμακρύνει πιὰ ἀπὸ τὰ
σπίτια καί βροῖονταν στὴν ἐρημιά καί στά σκοτά-
δια· ἔτσι, ὁ κλέφτης σταμάτησε λίγο, ἀπίθωσε χάμω
τὴν κοπελιά καί τῆς φώναξε: «Ἐγὼ εἶμαι ὁ Τζιβάν ὁ
Κουρδος, ὁ πιὸ ἀκόλαστος στὴ συμμορία τοῦ Ἄχμετ
ἔντ-Ντανάφ. Εἶμαστε σαράντα παλικάρια, καί μᾶς
ἔλειψε καιρὸ ἢ δροσερὴ ἢ σάρκα. Ἡ αὐριανὴ νύχτα
θὰ ναι τρισευλόγημένη, γιατί θὰ σέ καθαλήσουμε
ὄλοι μέ τὴ σειρά καί θὰ κουρνιασόμαστε μέσα ἐκεῖ
πού ξέρεις καί θὰ σοῦ τὸ περιποιηθοῦμε ἴσαμε τὰ χαρά-
ματα».

Σάν ἀκουσε ἡ Ζουμουρρούντ τὸν ἀπαγωγέα τῆς νὰ
τῆς μιλεῖ ἔτσι, κατάλαβε σέ τί φριχτὴ ἱστορία εἶχε
μπλεχτεῖ, καί ἄρχισε νὰ κλαίει καί νὰ χτυπιέται καί
νὰ θρηνολογεῖ γιὰ τὸ λάθος πού τὴν ἔριξε στά χέρια
αὐτοῦ τοῦ βιαστῆ κακούργου, καί σέ λίγο καί στοὺς
ὑπόλοιπους σαράντα συντρόφους του. Σάν εἶδε, λοι-
πόν, πὼς ἡ κακοριζικιά εἶχε πάρει τὸ πάνω χέρι στὴ
ζωὴ τῆς καί δὲ γινόταν νὰ τὴν ἀντιπαλέψει, παραιτή-
θηκε, καί ὁ ληστής τὴν ξανασήκωσε στίς πλάτες, δί-
χως αὐτὴ νὰ διαμαρτυρηθεῖ· μόνο ἀναστενάξε:
«Ἔνας εἶναι ὁ Ἄλλάχ, καί σ' Αὐτὸν ἐμπιστεύομαι τὴ
μοῖρα μου! Καθένας ἔχει τὴ μοῖρα του κρεμασμένη
στό λαιμό, καί δέν μπορεῖ νὰ τῆς ξεφύγει».

Ἐκεῖνη τὴ στιγμή ἡ Σαχραζάτ εἶδε πὼς κόντευε νὰ
φέξει καί σόπασε διακριτικὰ. Ἄλλὰ τὴν τριακοσιο-
σὴ εικοστὴ τρίτη νύχτα εἶπε:

Ὁ Τζιβάν ὁ Κουρδος ξαναφορτώθηκε, λοιπόν, τὴν
κοπελιά στίς πλάτες καί συνέχισε νὰ τρέχει, ὥσπου
ἔφτασε σέ μιὰ σπηλιά κρυμμένη στά βράχια, ὅπου εἶ-
χαν τὸ λημέρι τους οἱ σαράντα κλέφτες. Κι ἐκεῖ μιὰ
γοιὰ, πού ἦταν ἡ μάνα τοῦ ἀρπαχτῆ τῆς Ζουμουρ-
ρούντ, σφύριζε τὸ νοικοκυριὸ τῶν ληστών καί τοὺς
μαγεύριε. Κι ἀκούγοντας τὸ σύνθημα, βγήκε στό
ἔμπα τῆς σπηλιάς νὰ καλωσορίσει τὸ γιὸ τῆς καί τὴν
αἰχμάλωτη. Ὁ Τζιβάν παράδωσε τὴ Ζουμουρρούντ
στὴ μάνα του καί τῆς εἶπε: «Περιποιηθεῖς τὴ γαζέλα
μας ἴσαμε νὰ γυρίσω· πᾶω νὰ βρῶ τοὺς συντρόφους
μου, νὰ ἐρθουν νὰ τὴν καθαλήσουμε. Ἄλλὰ ἔχουμε
κάτι δουλειές νὰ τελειώσουμε καί δέν πρόκειται νὰ
εἶμαστε πίσω πρὶν ἀπὸ αὐριο τὸ μεσημέρι· ἔτσι σοῦ
τὴν ἀφήνω ἐδῶ καί θέλω νὰ τὴν ταῖσεις καλά γιὰ ν'
ἀντέξει τὴν κάψα μας». Κι ὕστερα ἔφυγε.

Τότε ἡ γοιὰ πῆγε κοντὰ στὴ Ζουμουρρούντ καί τῆς
ἔδωσε νὰ πιεῖ, καί τῆς εἶπε: «Τί εὐτυχία, κόρη μου,
πού σέ λίγο θὰ ἴωσεις μέσα σου σαράντα παλικάρια,
χωρὶς νὰ λογασιάζουμε καί τὸν ἀρχηγό, πού εἶναι
ἀπὸ μόνος του νωτῆρ ὅσο ὄλοι οἱ ὑπόλοιποι μαζί!
Ἄχ, ἡ καρὶζω τὴν τήχη· πού εἶσαι κιὰ καί λα-
χαρισιστῆ!» Ἡ Ζουμουρρούντ αὐτὴ νὰ ἀποκριθεῖ: τυ-
λίχτηκε στό τέπλο τῆς, ξάπλωδ κατανῆς καί ἔμεινε
ἔτσι ὡς τὸ ξημερῶμα.

Χίλιες και μία νύχτες

Τή νύχτα, λοιπόν, συλλογίστηκε πολύ και ξαναπήρε θάρρος, και είπε με τό νού της: «Τί μ' έπιασε πάλι; Άραγε είναι τώρα ή στιγμή νά αδιαφορήσω γιά τόν έαυτό μου; Υπάρχει μεγαλύτερη άμαρτία; Δηλαδή πρέπει νά σταυρώσω τά χέρια και νά περιμένω πότε θά κοπιήσουν αὐτοί οί σαράντα πλανταγμένοι επιδήτορες ληστές, πού θά μέ ρημάξουν και θά μέ πλημμυρίσουν στό σπέρμα, όπως τό νερό πλημμυρίζει τό καράδι όπως νά τό βουλιάξει στόν πάτο τής θάλασσας; Όχι, μά τόν Άλλάχ, θά γλιτώσω τήν ψυχή μου και δέ θά τούς παραδοθώ». Και καθώς είχε κιόλας ξημερώσει, σηκώθηκε, πήγε δίπλα στή γριά, τής φίλησε τό χέρι και τής είπε: «Καλή μου μητερούλα, τούτη τή νύχτα ξεκουράστηκα γιά τά καλά, κι αισθάνομαι δυναμωμένη. Σάν τί λές νά κάνουμε γιά νά περάσει ή ώρα; Τί θά 'λεγες νά θγαίναμε όξω στή λιακάδα, κι εγώ νά σου ξεψεύριζα τό κεφάλι και νά σου δούρτσιζα τά μαλλιά;» Κι ή γριά αποκρίθηκε: «Μά τόν Άλλάχ, ύπέροχη ή ιδέα σου, κόρη μου, γιατί από τότε πού κάθομαι σέ τούτη τή σπηλιά δέν κατάφερα νά λουστῶ, και τώρα τό κεφάλι μου είναι γεμάτο ψείρες κάθε λογής πού όρέγονται τά μαλλιά τών ανθρώπων και τό τρίχωμα τών ζώων. Και σάν νυχτώνει, τά καταραμένα τά ζώφια φεύγουν άπ' τό κεφάλι μου και σεργιανούν μπουλούκια μπουλούκια σ' όλο μου τό κορμί: κι είναι και μαύρα και άσπρα, μικρά και μεγάλα· κι είναι και κάτι άλλα μέ μακριά ουρά πού τραβούν ανάποδα σάν τόν κάβουρα· και κάτι άλλα έχουν μιά μπόχα θρωμερότερη κι από τίς πιό πνιγερές κουφοκλιανίες και τίς πιό άναγουλιαστικές πορδέδες. Άν λοιπόν τά καταφέρεις νά μέ απαλλάξεις άπ' αὐτά τά σιχαμερά ζώφια, θά περάσεις ζωή χαρισάμενη κοντά μου!»

Και βγήκαν από τή σπηλιά, και ή γριά κάθισε σταυροπόδι στή λιακάδα, θγάζοντας τό τσεμπέρι. Και τότε ή Ζουμουρρούντ είδε πώς πράγματι ύπήρχαν όλες οί γνωστές κι άγνωστες ψείρες πάνω τής. Δέν έχασε τό κουράγιο τής, κι έπιασε νά τίς θγάζει, στήν άρχή χούφτες χούφτες και μετά χτενίζοντας σύρριζα τά μαλλιά μέ χοντρά άγκάθια· και σάν απόμειναν πιά οί κανονικές ψείρες τών ψειριάρηδων, άρχισε νά τίς θρίσκει μέ τά δάχτυλα και νά τίς σπάζει ανάμεσα στά νύχια, καταπῶς γίνεται συνήθως. Ύστερα τής βούρτσισε τά μαλλιά άργά άργά, έτσι πού ή γριά ένωσε νά τήν κυριεύει ή γλύκα από τήν καθαρισμένη τής επιδερμίδα, και τέλος αποκοιμήθηκε βαθιά. Η Ζουμουρρούντ, χωρίς νά χάσει ούτε στιγμή, σηκώθηκε κι έτρεξε στή σπηλιά, όπου πήρε άντρικά ρούχα και τά φόρεσε μάνι μάνι, τύλιξε στό κεφάλι ένα όμορφο σαρίκι, από τά κλεψιμένα των σαράντα ληστών, και βγήκε γρήγορα έξω νά πάρει ένα άλογο, κι αυτό κλεμμένο, πού τριγυνοῦσε μέ δεμένα τά δυό του πόδια. Τό σέλωσε, τού 'βαλε χαλινόρι, τό καθάλίκεψε μέ ένα πήδημα και τό 'στρωσε στό τρέξιμο, ίσα μπροστά τής, εύγνωμώντας τόν Άφέντη τ' ουρανού γιά τή σωτηρία τής.

Έτρεχε καλπάζοντας άσταμάτητα όπως νύχτωσε· και τήν άλλη μέρα τό πρωί, μόλις χάραξε, ξαναπήρε τό δρόμο τής, σταματώντας πού και πού όσο νά ξεποστάσει μιά στάλα, νά φάει λίγες ρίζες και νά δοσκήσει τ' άλόγο τής. Κι αυτό κράτησε έξι μέρες κι έξι νύχτες.

Και κατά τό πρωί τής έβδομης μέρας βγήκε επιτέλους από τήν έρημο, και βρέθηκε σέ μιά κατάκλωρη

πεδιάδα όπου κυλούσαν γάργαρα νερά, και τό βλέμμα εύφραινόταν μέ τά ψηλά δέντρα, τά φουντωτά και σκιερά κλαριά, τά ρόδα και τά λουλούδια πού φύτρωναν μέ τίς χιλιάδες· και φτεροκοπούσαν παιχνιδιάρικα τά γλυκόλαλα και πολύχρωμα πουλιά τής πλάσης, και περνούσαν κοπάδια γαζέλες και πλήθος άλλα όμορφα ζώα.

Η Ζουμουρρούντ ξεπόστασε μία ώρα σ' αυτό τό μαγευτικό μέρος, κι ύστερα ξανακαθάλίκεψε τό άλογο και πήρε ένα άπολαυστικό μονοπάτι κάτω από πικνές πρασινισμένες φυλλωσιές, και είδε πώς τό μονοπάτι αυτό τήν οδηγούσε σέ μιά μεγάλη πολιτεία πού οί μιναρέδες τής γυαλοκοπούσαν από μακριά στόν ήλιο.

Καθώς πλησίασε στά τείχη τής πολιτείας, έξω από τήν πύλη είδε πλήθος μαζεμένο, πού μόλις τήν αντίκρισε άρχισε νά θγάζει ζωηρές κραυγές χαράς και ίαχές θριάμβου. Και άμέσως μετά ξεπρόβαλαν έμίρηδες καθάλα στ' άλόγα τους, και άρχοντες και στρατηλάτες, και πήγαν νά τήν προϋπαντήσουν, και προσκύνησαν και φίλησαν τό χῶμα μέ όλα τά σημάδια τής ύποταγής πού φανερώνουν οί ύπήκοοι στό βασιλιά τους, ενώ άπ' όλες τίς μεριές σηκώνονταν τό θεράστιο δουητό τού πλήθους πού φώναζε: «Δώσε νίκη στό σουλτάνο μας, Άλλάχ! Καλωσόρισες και είθε νά φέρεις εύλογία στό λαό τών μουσουλμάνων! Ό Άλλάχ νά στεριώνει τό θρόνο σου, άφέντη και βασιλιά μας!» Τήν ίδια στιγμή χιλιάδες πολεμιστές καθάλαρηδες παρατάχτηκαν χωρίζοντας στά δυό τό πλήθος πού παραλήρουσε, κι ένας ντελάλης πάνω σέ πλούσιοσαγισμένη γκαμήλα διαλαλούσε μέ όλη του τή δύναμη τόν καλότυχο έρχομό τού βασιλιά.

Άλλά ή Ζουμουρρούντ, πάντα ντυμένη άντρικά ρούχα, τά 'χε χαμένα· μόνο στό τέλος κατάφερε νά ρωτήσει τούς άνώτατους άξιωματούχους πού είχαν πάρει τά χαλινόρια τού άλόγου τής, ένας από δω κι άλλος από κει: «Μά τί γίνεται στήν πόλη σας, μεγάλοι μου άφεντάδες; Και τί γυρεύετε από μένα;» Τότε βγήκε μπροστά ένα κλειδοϋχος, έκαμε μιά βαθιά ύπόκλιση και είπε στή Ζουμουρρούντ: «Ό άφέντης μας ό Δωρητής δέν τσιγκουνεύτηκε τίς χάρες πού σέ γέμισε! Δοξασιμένο τ' όνομά Του! Σέ πήρε από τό χέρι και σ' έφερε κοντά μας γιά νά σέ ανεβάσουμε στό θρόνο και νά σέ κάμουμε βασιλιά μας! Εύλογημένος νά 'ναι πού μάς χάρισε έναν τόσο νιό και όμορφο βασιλιά, άπ' τήν άρχοντική φυλή τών Τούρκων, μέ πρόσωπο λαμπρό! Δοξασιμένο τ' όνομά Του! Γιατί άν μάς είχε στείλει κανένα δερβίση διακονιάρη ή καν άλλο άσήμαντο άνθρωπο, εμείς πάλι θά ήμασταν άναγκασμένοι νά τόν κάμουμε βασιλιά μας και νά τόν τιμούμε όσο ζει. Γιατί πρέπει νά μάθεις...

Εκείνη τή στιγμή ή Σαχραζάτ είδε πώς κόντευε νά ξημερώσει και σώπασε διακριτικά. Άλλά τήν τρισσοιστή είκοστή τέταρτη νύχτα είπε:

...Μάθε, λοιπόν, ότι σ' αυτήν έδώ τήν πολιτεία, όταν πεθαίνει ό βασιλιάς μας χωρίς ν' αφήσει άρσενικό παιδί, έχουμε τή συνήθεια νά θγαίνουμε σέ τούτη δώ τή στράτα, και νά προσμένουμε τόν πρώτο περαστικό πού θά μάς στείλει ή τύχη, γιά νά τόν κάμουμε βασιλιά και νά τόν προϋπαντήσουμε σάν βασιλιά. Και σήμερα είχαμε τήν εύτυχία νά συναντήσουμε έσένα, ύραιότατε!»

Κι ή Ζουμουρρούντ, πού ήταν ξύπνιο θηλυκό και τό μυαλό τής έπαιρνε γρήγορα στροφές, δέν άφησε νά

τήν πιάσει σαστισμάρα με όσα άπίστευτα είχε άκούσει, και είπε στον κλειδούχο και στους ύπόλοιπους άξιωματούχους: «Κι έσεεις όλοι μή νομίζετε ώστόσο πώς είμαι κάνας Τούρκος με άδηλη καταγωγή ή κάποιιο άποπαίδι. Άπεναντίας! Μπροστά σας έχετε έναν άρχοντα Τούρκο, από άρχοντική γενιά, πού έφυγε άπ' τον τόπο του και άφησε τά πλουμιστά τσαντήρια του, γιατί τά χάλασε με τούς δικούς του και άποφάσισε νά γυρίσει τον κόσμο νά γνωρίσει περιπέτειες. Κι άφού ή μοίρα μου δίνει αυτή την όμορφη ευκαιρία, δέχομαι κι εγώ νά γίνω βασιλιάς σας».

Κι άμέσως μπήκε μπροστά στην πομπή, και με τίς έπευφημίες και τίς χαρούμενες ζητωκραυγές του πλήθους, του λαού της, έκαμε τή θριαμβευτική της είσοδο στην πολιτεία.

Σάν έφτασε στή μεγάλη πύλη του παλατιού, οι έμίρηδες και οι θαλαμηπόλοι ξεπέξεψαν άπ' τ' αλογά τους και τή βοήθησαν νά ξεπεζέψει, και τήν κουβάλησαν στή μεγάλη αίθουσα, όπου τής φόρεσαν τά βασιλικά έμβλήματα και τήν έβαλαν νά καθίσει στον όλόχρυσο θρόνο των παλιών τους βασιλιάδων. Και τήν προσκύνησαν όλοι και φίλησαν τό χώμα πού πατούσε, απαγγέλλοντας τον όρκο της ύποταγής.

Και ή Ζουμουρρούντ άρχισε τή βασιλεία της προστάζοντας νά ανοίξουν τούς βασιλικούς θησαυρούς πού είχαν μαζευτεί από αιώνες· κι έβγαλε και μοίρασε πλούτη στους στρατιώτες, τούς φτωχούς και τούς άνάπηρους. Κι έτσι ό λαός τήν έβαλε στην καρδιά του και τής ευχήθηκε νά στεριώσει στο θρόνο και νά ζήσει χρόνια πολλά. Από τήν άλλη, ή Ζουμουρρούντ δέ λησμόνησε νά χαρίσει τιμητικές φορεσιές στους άξιωματούχους του παλατιού και νά γεμίσει με δώρα τούς έμίρηδες και τούς κλειδούχους, καθώς και τίς γυναίκες τους και τίς γυναίκες του χαρμελιού. Κατάργησε και τούς φόρους και τίς εισφορές, λευτέρωσε όλους τούς φυλακισμένους και επανόρθωσε κάθε άδικία. Κι έτσι κέρδισε τήν αγάπη των μεγάλων και των ταπεινών, ενώ όλοι τήν επαιρναν για άρσενικό και άπορούσαν με τήν εγκράτεια και τήν αγνότητά του, πού δέν επισκεπτόταν ποτέ τό χαρέμι και δέν πλάγιαζε ποτέ με τίς γυναίκες του. Και πράγματι, τή νύχτα είχε στην ιδιαίτερη ύπηρεσία της μόνο δυό μικρούς ευνούχους, πού τούς έδαζε νά κοιμούνται μπροστά στην πόρτα της.

Άλλά ή Ζουμουρρούντ δέν ήταν ευτυχομένη· όλη της ή σκέψη ήταν στον πολυαγαπημένο της τον Άλισάρ, πού δέν είχε καταφέρει νά τον ξαναβρεί, όσο κι αν τον είχε γυρέψει στά κρυφά. Γι' αυτό, όταν βρισκόταν μοναχή, εκλαιγε άσταμάτητα και νήστευε και προσευχόταν νά δώσει ό Ύψιστος τήν εύλογία του στον Άλισάρ και νά τον ξαναφέρει κοντά της σώο και υγιή μετά από τον σκληρό τους χωρισμό. Κι αυτό κράτησε ένα χρόνο· και οι γυναίκες του παλατιού σήκωναν τά χέρια και άνέκραζαν άτελισμένες: «Τί κακό μάς βρήκε, νά ναι ό βασιλιάς μας τόσο θεοσεβούμενος και εγκρατής!»

Στό χρόνο άπάνω, της Ζουμουρρούντ της κατέβηκε μία ιδέα και θέλησε άμέσως νά τήν πραγματοποιήσει. Κάλεσε λοιπόν τούς δεξίρηδες και τούς θαλαμηπόλους, και τούς πρόσταξε νά πάρουν άρχιτέκτονες και μηχανικούς και νά ανοίξουν ένα μεγάλο μείντανι, και στή μέση νά χτίσουν μεγαλόπρεπο θολωτό κιάσκι· και άπόμέσα νά τό στολίσουν με πλούσια χαλιά στους τοίχους, και νά στήσουν ένα θρόνο και καθίσματα τόσα όσοι κι οι άξιωματούχοι του παλατιού.

Και ή προσταγή της Ζουμουρρούντ εκτελέστηκε ταχύτατα. Και σάν φτιάχτηκε τό μείντανι και χτίστηκε τό κιάσκι και στήθηκαν οι θέσεις στή σειρά, άνάλογα με τήν ιεραρχία, ή Ζουμουρρούντ κάλεσε όλους τούς μεγάλους της πόλης και του παλατιού, κι έκαμε ένα γλέντι τρικούβεργο, πού όμοιο του δέ θυμόνταν οι παλιότεροι ποτέ. Και σάν τέλειωσε τό γλέντι, ή Ζουμουρρούντ στράφηκε στους καλεσμένους της και είπε: «Από τώρα και όσο βασιλεύω, θά σάς καλώ σε τούτο τό κιάσκι κάθε άρχιμηνιά, κι έσεεις θά έρχεστε και θά κάθεστε στή θέση σας· και θά προσκαλώ κι όλο μου τό λαό νά πάρει μέρος στο συμπόσιο, νά φάει και νά πιει και νά ευχαριστήσει τον Πλάστη για τά δώρα Του». Όλοι ύποκλίθηκαν με σεβασμό στα λόγια της κι εκείνη πρόσθεσε: «Οί ντελάληδες νά καλούν το λαό στο φαγοπότι μου, και νά τον είδοποιούν πώς όποιος άρνηθεί θά κρεμαστεί».

Τήν άρχή του μήνα, λοιπόν, οι ντελάληδες σκόρπισαν στους δρόμους της πολιτείας και διαλάλησαν: «Ακούσατε, ακούσατε, έμποροι κι άγοραστές, πλούσιοι και φτωχοί, πεινασμένοι και χορτάτοι! Ό αφέντης μας και βασιλιάς μας σάς καλεί νά τρέξετε στο κιάσκι πού 'χτισε στο μείντανι. Θά φάτε και θά πιείτε και θά βλογήσετε τον Άλλάχ και Ευεργέτη. Κι όποιος δέν πάει στο φαγοπότι, θά κρεμαστεί! Κλείστε τά μαγαζιά και σταματήστε τίς δουλειές!» Αν κάποιος άρνηθεί, αυτός θά κρεμαστεί!»

Σάν άκουσε τό πλήθος τό κάλεσμα του ντελάλη, έτρεξε και συνάχτηκε στο κιάσκι μπουλούκια μπουλούκια, ενώ ό βασιλιάς καθόταν στο θρόνο και γύρω του οι άρχοντες κι οι άξιωματούχοι, καθένas στή θέση του. Κι άρχισαν όλοι νά τρών από τά εκλεκτά έδέσματα, ρύζι με φρέσκο βούτυρο, άρνιά στή σουβλα, και προπαντός εκείνο τό έξαίσιο φαγητό, τό «κιάσκ», πού γίνεται με κοπανισμένο σάρι και ξινόγαλα. Κι ενώ έτρωγαν, ό βασιλιάς τούς παρατηρούσε έναν έναν με προσοχή και ώρα πολλή, τόσο πού ό καθένas έλεγε στον διπλανό του: «Μά τον Άλλάχ, δέν καταλαβαίνω γιατί ό βασιλιάς με κοιτάζει έτσι επίμονα». Και σ' όλο αυτό τό διάστημα οι άρχοντες κι οι άξιωματούχοι έδιναν θάρρος στον κόσμο, λέγοντας: «Μήν τρέπεστε, φάτε και χορτάστε! Η μεγαλύτερη ευχαρίστηση πού μορεíte νά δώσετε στον αγαπημένο μας τό βασιλιά είναι νά του δείξετε τήν όρεξή σας!» Κι εκείνοι έλεγαν μέσα τους: «Μά τον Άλλάχ! Δέν ξανάδαμε στή ζωή μας βασιλιά πού ν' αγαπάει τόσο πολύ τό λαό του και νά νοιάζεται τόσο πολύ για τό καλό του».

Άνάμεσα στους πολυφαγάδες, λοιπόν, πού έτρωγαν με τή μεγαλύτερη λαίμαργία, έξαφανίζοντας στο λεπτό όλόκληρες πλατέλες, ήταν και ό έλεινός Μπαρσούμ, ό χριστιανός πού είχε ναρκώσει τον Άλισάρ και είχε κλέψει τή Ζουμουρρούντ με τή βοήθεια του άλλου άρχιού, του άδερφού του, του γέρο-Ρασιντεντίν. Σάν έφαγε ό Μπαρσούμ τό κρέας του και τά φαγιά του με βούτυρο ή με λίπος, έβαλε στο μάτι ένα ταπί μακριά του, πού είχε εκλεκτό ρύζι με καϊμάκι, πασπαλισμένο με ζάχαρη άχνη και κανέλα. Έκανε πέρα με τούς άγκώνες όλους τούς παινούς του κι έφτασε τό ταπί, τό τράβηξε και τό φερε μπροστά του, πήρε μία τεράστια μπουκιά και τήν έχαψε άμασητη.

Εκείνη τή στιγμή ή Σαχραζάτ είδε πώς κόντευε νά φέξει και σώπασε διακριτικά. Άλλά τήν τριακοσιοστή είκοστή πέμπτη νύχτα είπε:

Χίλιες και μία νύχτες

...Τότε κάποιος πλαϊνός του σκανδαλίστηκε και του είπε: «Σά δέν ντρέπεσαι, ν' απλώνεσαι και σ' άλλα φαγητά και νά κρατᾶς γιά τήν αφεντιά σου τόσο μεγάλο ταψί, σάν κάτι άγενέστατους μοναχοφάδες! Δέ σ' έμαθαν ποτέ πώς ή ευγένεια άπαιτεί νά τρώμε μόνο ό,τι βρίσκεται μπροστά μας;» Κι ένας άλλος παραδίπλα πρόσθεσε: «Μακάρι νά σου κάτσει στό στομάχι τό φαί και νά σου ταράξει τ' άντερα!» Κι ένας άνθρωπάκος, μεγάλος χασισοπότης, του πέταξε: «Έ, γιά τόν Άλλάχ, τουλάχιστον νά τό μοιραστούμε! Φέρε' το λίγο πού δώ νά φάω δυό τρεις μπουκιές». Άλλά ό Μπαρσοούμ του έριξε ένα περιφρονητικό βλέμμα και του φώναξε άγρια: «Τράβα από δώ, μολυσμένη χασικλή! Αυτό τό άρχοντικό φαί δέν είναι γιά τά θρωμοσάγονά σου, παρά γιά τό λαρύγγι τών έμύρηδων και τών καλόγοιστων ανθρώπων». Και έτοιμαζόταν νά βουτήξει τά δάχτυλα στό έξαισιο φαγητό, όταν ή Ζουμουρρούντ, πού τόν παρατηρούσε από ώρα, τόν αναγνώρισε και έστειλε κοντά του τέσσερις φρουρούς, λέγοντάς τους: «Τρέξτε κι άρπάξτε γρήγορα εκείνον εκεί πού τρώει τό ρυζόγαλο, και φέρετε τον μπροστά μου». Και οι τέσσερις φρουροί όρμησαν καταπάνω στόν Μπαρσοούμ, του πήραν τήν μπουκιά πού έτοιμαζόταν νά καταπιεί, του κράτησαν τό κεφάλι σκυφτό και τόν έσυραν από τά πόδια μπροστά στό θρόνο του βασιλιά, ενώ οι σασισημένοι θεατές σταμάτησαν άμέσως τό φαί και ψιθύρισαν μεταξύ τους: «Νά τί παθαίνει ό λαίμαργος πού δέν του φτάνει τό δικό του τό φαί, μόνο παίρνει και του άλλου του». Κι ό χασισοπότης έίπε στους γύρω του: «Ό Άλλάχ μέ φύλαξε και δέν έφαγα κι έγώ άπ' αυτό τό ύπέροχο ρυζόγαλο μέ τήν κανέλα! Ποιός ξέρει τώρα τί τιμωρία θά του βάλουν...» Κι όλοι άρχισαν νά περιμένουν μέ άγωνία τί θά γίνει.

Η Ζουμουρρούντ, μέ τά μάτια της φωτιά, ρώτησε τόν άνθρωπο μπροστά της: «Γιά πές έσύ, μοχθηρόε γαλανομάτη, πώς λέγεσαι και τί σ' έσπρωξε νά έρθεις στή χώρα μας;» Ό έλεεινός χριστιανός μέ τό λευκό σαρίκι, πού ήταν προνόμιο μόνο τών μουσουλμάνων, έίπε: «Άφέντη μου και βασιλιά μου, τό όνομά μου είναι Άλή και κάνω τή δουλειά του καζάτση. Και σέ τούτον έδω τόν τόπο ήρθα γιά νά δουλέψω και νά κερδίσω τό ψωμί μου μέ τά χέρια μου».

Τότε ή Ζουμουρρούντ έίπε σ' έναν από τούς μικρούς της εννούχους: «Φέρε μου γρήγορα τήν πλάκα μου μέ τή μαντική άμμο, και τό μπακιρένιο μου κοντύλι γιά τή γεωμαντεία». Μόλις εκτελέστηκε ή έντολή της, ή Ζουμουρρούντ άπλωσε προσεχτικά τή μαντική άμμο στή γυαλιστερή επιφάνεια τής πλάκας και χάραξε πάνω της μέ τό μπακιρένιο κοντύλι τή μορφή ενός πίθηκου και κάτι άλλα άκαταλαβίστικα. Έπειτα, άφου συλλογίστηκε λίγα λεπτά, σήκωσε άπότομα τό κεφάλι και μέ φωνή τρομερή, πού άκούστηκε άπ' όλο τό πλήθος, φώναξε στόν άρχείο: «Τολμάς και λές τέτοια χοντρά ψέματα στους βασιλιάδες, σκύλε; Δέν είναι τάχα άλήθεια ότι είσαι χριστιανός και λέγεσαι Μπαρσοούμ; και ήρθες σ' αυτή τήν πολιτεία νά βρεις μιά σγλάβα πού κάποτε τήν είχες κλέψει, άτιμε, έσύ ό ίδιος; Καταραμένο σκυλί! Όμολόγησε άμέσως όλη τήν άλήθεια πού μου φανέρωσε όλοκάθαρα ή μαντική μου άμμος».

Σάν άκουσε ό χριστιανός τούτα τά λόγια, κυλίστηκε έντρομος στό πάτωμα, έπλεξε τά δάχτυλα και έίπε: «Έλεος, τρανέ βασιλιά, δέ γελάστηκες! Πράγματι είμαι ένας άθλιος χριστιανός—πού νά μή σ' άγ-

γίξει ποτέ τό κακό— και ήρθα έδώ νά βρω μιά μουσουλμάνα πού τήν είχα κλέψει κάποτε, και τό 'σκασε άπ' τό σπίτι μας».

Τότε ή Ζουμουρρούντ—μέσα από τά μουρμουρητά θαυμασμού όλου του λαού πού έλεγε: «Όυάλλάχ, δέν ύπάρχει στόν κόσμο μάντης πού νά διαβάξει τήν άμμο—όπως ό βασιλιάς μας!»— φώναξε τό δήμιο και τούς βοηθούς του, και τούς έίπε: «Πάρτε αυτό τόν άθλιο σκύλο και πηγαίνετε τον έξω από τήν πόλη, γδάрте τον ζωντανό, τυλίξτε τον μέ ξερόχορτο και γυρίστε νά καρφώσετε τό τομάρι του στήν πόρτα του μείντανιου. Και τό κουφάρι του νά τό κάψετε μέ ξερά άποπατήματα, και ό,τι άπομείνει νά τό παραχώσετε στό λάκκο μέ τίς άκαθαρσίες». Κι εκείνοι ύποκλίθηκαν ύπάκουα, πήραν τό χριστιανό και τόν τιμώρησαν μ' αυτό τόν τρόπο, πού ό λαός τόν βρήκε δίκαιο και πάνσοφο.

Όσο γιά τούς διπλανούς του άρχείου χριστιανού, πού τόν είχαν δει νά τρώει τό ρύζι, έπιασαν κι έλεγαν ό ένας στόν άλλο τίς έντυπώσεις τους. Κι ό ένας έίπε: «Παίρνω όρκο στή ζωή μου! Δέν πρόκειται νά άγγίξω ποτέ αυτό τό φαί, όσο κι άν τό λιγουρεύομαι περισσότερο άπ' όλα. Φέρνει γρουσουζιά». Κι ό χασισοπότης, πού κρατούσε τήν κοιλία του γιατί τόν είχε πιάσει κολικός από τήν τρομάρα, άνέκραξε: «Η καλή μου ή μοίρα μέ φύλαξε και δέν άγγιξα αυτό τό καταραμένο ρύζι μέ τήν κανέλα». Κι όρκίστηκαν όλοι νά μήν προφέρουν ποτέ στή ζωή τους τή λέξη ρυζόγαλο.

[Έτσι, μέ τό πρωτομηνιάτικο φαγοπότι και τό κόλπο τής μαντικής άμμου πού ξεμπροστιάζει τούς ψεύτες, ή Ζουμουρρούντ τούς δυό έπόμενους μήνες άπαλλάσσεται άνέλπιστα από τούς άλλους δύο έχθρούς της, τόν Τζιζιάν τό ληστή και τό σείχη Ραιντεντί, ενώ ό λαός θεωρεί γρουσουζικο τό ρυζόγαλο και τό άποφεύγει σάν τήν κατάρα. Στο μεταξύ έχει περάσει ένας χρόνος από τό χωρισμό της μέ τόν Άλισάρ, και άπελπίζεται πώς θά τόν ξαναβρεί. Από τήν άλλη, ό Άλισάρ είναι βαριά άρρωστος από καημό και έχει άφθει ότις φροντίδες τής καλής γερόντισσας πού τελικά τόν πείθει ότι πρέπει νά σηκωθεί και νά αναζητήσει τήν αγαπημένη του σέ ξένους τόπους. Εκείνος ξεκινά και φτάνει στήν πολιτεία τής Ζουμουρρούντ, πρώτη του μήνα. Μπαίνει στό κιόσκι, κάθεται μπρός στό ρυζόγαλο πού τό άποφεύγουν όλοι, και άρχίζει νά τρώει, άδιαφορώντας γιά τίς προειδοποιήσεις τών διπλανών του. Η Ζουμουρρούντ τόν άναγνωρίζει άμέσως και συγκρατείται μέ κόπο νά μήν ξεφωνήσει από χαρά: τόν αφήνει νά χορτάσει και μόνο τότε τόν καλεί ευγενικά μπροστά της. Στις γνωστές της έρωτήσεις, εκείνος άπαντά μέ κάθε ειλικρίνεια, ή μαντική άμμος επιβεβαιώνει τά λόγια του, και ή Ζουμουρρούντ τόν προσκαλεί μελιτάλαχα στό παλάτι, γεμίζοντας άπορία τόν έντυπωσιασμένο της λαό.]

Κι όσο γιά τή Ζουμουρρούντ, περιμένα μέ άφάνταστη άνυπομονησία νά πέσει ή νύχτα, γιά νά μπορέσει επιτέλους νά μείνει μοναχή μέ τόν αγαπημένο της. Δέν πρόλαβε καλά καλά νά βασιλέψει ό ήλιος και νά καλέσουν οι μουζινηδες τούς πιστούς στήν προσευχή, κι ή Ζουμουρρούντ ξεντύθηκε και ξάπλωσε στό στρώμα της, φορώντας μόνο τή μεταξένια της πουκαμίσια. Και χαμήλωσε τούς μπερντέδες γιά νά χει μι-

Χίλιες και μία νύχτες

Σάν άκουσε ο Άλισάρ αυτά τά άπίστευτα λόγια, γύρισε και κοίταξε προσεχτικότερα τό βασιλιά, και τότε άναγνώρισε τή λατρευτή του τή Ζουμουρρούντ. Και τήν έσφιξε στήν άγκαλιά του, και τή φίλησε μέ χίλιες δυό διαχύσεις χαράς. Και ή Ζουμουρρούντ τόν ρώτησε: «Θά τολμήσεις, τώρα, νά μου άντισταθείς κι άλλο;» Κι ο Άλισάρ, άντί για άπόκριση άλλη, ρίχτηκε πάνω της σάν τό λιοντάρι στήν προβατίνα, και, καθώς γνώριζε τό δρόμο, τράβηξε μπροστά χωρίς νά τόν νοιάζει άν είν' στενό τό μονοπάτι. Και σάν έφτασε στό τέλος τής στράτας, κάθισε ώρα πολλή στητός και ντουρος, φύλακας αυτής τής θερμής πύλης και ιμάμης σ' αυτό τό μικράμπ. Άλλά και ή κοπελούδα δέν ξεκόλλησε ούτε μισό δάχτυλο από πάνω του, μαζί του σηκωνόταν, και γονάτιζε, και κυλιόταν, και ξανασηκωνόταν, και άγκομαχούσε, άνάλογα μέ τήν κίνηση εκείνου. Και τό χάδι έφερε χάδι, και τό στροβίλισμα στροβίλισμα. Και ο ένας άπαντούσε στόν άλλο μέ τέτοιους στεναγμούς και μέ τέτοιες κραυγές πού οι δυό μικροί ευνούχοι, ακούγοντας τό σαματά, άνασήκωσαν τόν μπερντέ νά δούν μήπως τούς χρειαζόταν ο βασιλιάς. Και μπρός στά τρομαγμένα μάτια τους παρουσιάστηκε τό θέαμα τού βασιλιά τους πού ήταν ξαπλωμένος άνάσκελα μέ τό παλικάρι άποπάνω του και σέ διάφορες έναλλακτικές στάσεις, πού σέ κάθε έφοδο άποκρινόταν μέ άκοντιές, σέ κάθε έπαφή μέ ψαλιδιές και σέ κάθε σάλεμα μέ σφαδασμούς.

Έκείνη τή στιγμή ή Σαχραζάτ ειδη πώς κόντευε νά φέξει και σώπασε διακριτικά. Άλλά τήν τριακοσιοστή τριακοστή πρώτη νύχτα ειπε:

...Μπροστά σ' αυτό τό θέαμα, οι δυό ευνούχοι έτρε-

ξαν στίς μύτες νά φύγουν και έλεγαν μέσα τους: «Όποσδήποτε τά καιώματα τού βασιλιά δέν είναι καθόλου άντρία, μόνο θυμίζουν γυναίκα σέ παραλήρημα». Άλλά φυλάχτηκαν και δε διασάλπισαν τό μυστικό στούς άλλους.

Σάν ξεμέρωσε, ή Ζουμουρρούντ φόρεσε τά βασιλικά της ρούχα και σύναξε στή μεγάλη αίθουσα τού παλατιού τούς δεξίρηδες και τούς κλειδούχους της, τούς συμβουλάτορες και τούς έμίρηδες, τούς στρατάρχες και τούς προύχοντες, και τούς ειπε: «Πιστοί μου ύπήκοοι, σάς επιτρέπω νά πάτε σήμερα κιόλας στό δρόμο όπου συναντήσατε κι έμένα, και νά βρείτε κάποιον άλλο για βασιλιά σας. Έγώ πήρα τήν άπόφαση νά παραιτηθώ από τό θρόνο και νά πάω νά ζήσω στή χώρα αυτού τού παλικαριού πού τό διάλεξα για φίλο στή ζωή· γιατί θέλω νά τού χαρίσω κάθε μου στιγμή όπως τού χάρισα και τή στοργή μου. Ούασαλάμ!» [...]

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ₂₁

πεζο - ποίηση · κριτική

Υπάρχει μιá αντίδρατική κουλτούρα; (Έρευνα. Άπόδοση: Νάσος Κυριαζόπουλος) ITALO CALVINO: Οι άόρατες πόλεις. (Διήγηματα. Άπόδοση: Άλέκος Γούναρης) ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ: Δύο ποιήματα. MICHELANGELO ANTONIONI: Σκέψεις πάνω στόν ήθοποιό. (Άπόδοση: Σωτ. Παστάκας) ARTURO SERRANO PLAJA: Ένα ποίημα. (Άπόδοση: Βαγγ. Χατζηδημητρίου) Συζήτηση μέ τόν GABRIEL GARCIA MARQUEZ. (Άπόδοση: Στρατής Πασιάλης) LEONARD KOHEN: Έξι ποιήματα (Άπόδοση: Χρήστος Βάθης) ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ: Ένα διήγημα. VIRGINIA WOOLF: Τρεις γκινέες (Άπόσπασμα - Άπόδοση: Μυρτώ Πισσαλίδου) MEL CALMAN: 'Η ώρα τών πενήντα λεπτών (Διήγημα. Άπόδοση: Σπ. Ηλιόπουλος) EUGENIO MONTALE: Φανταστική συνέντευξη (Άπόδοση: Βανέσα Λάπα) BLAISE CENDRARS: 'Ο χορός μου (Ποίημα. Άπόδοση: Γ. Βέης) SAMUEL BECKETT: Κείμενα για τό τίποτα (Άπόδοση: Π.Ι. Κωνσταντόπουλος) ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΑΡΣΟΣ: 'Η Κούλα αιμοδότης (Διήγημα) ΜΑΝΟΛΗΣ ΤΣΙΛΙΜΙΔΗΣ: 'Η ντουλάπα (Διήγημα) VLADIMIR HOLAN: Τέσσερα ποιήματα (Άπόδοση: Νανά 'Ησαία) JULIO RAMÓN RIBEYRO: Ένα διήγημα (Άπόδοση: Γ. ΡΟΥΒΑΛΗΣ). ΕΝΑΣ ΛΟΓΟΣ. Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ. ΓΡΑΦΟΥΝ ΑΠΟ... (Άνταποκρίσεις από: Ρώμη, Λονδίνο, Βερολίνο) ΤΑ ΦΥΛΛΑ (Σχόλια για τήν πνευματική έπικαρότητα)

ΓΙΑ ΜΕΡΙΚΟΥΣ ΠΟΥ ΠΡΟΤΙΜΟΥΝ ΤΑ ΚΑΥΤΑ ΔΙΣΚΟΠΟΛΕΙΑ, ΥΠΑΡΚΕΙ ΤΟ...

POP-11

ΕΚΕΙ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΙΝΕΙ

ΣΚΟΠΙΑ 15' ΚΟΚΙΝΑΚΙ 38 30 ΜΕΡ

BA ΒΡΗΤΕ: είκοσι τμήματα δίσκων εισαγωγής.

ROCK new wave
JAZZ soul PUNK
REGGAE ROCK 'N' ROLL
BLUES

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΕΙΔΙΚΟ ΤΜΗΜΑ:

ΡΕΜΠΕΤΙΚΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΑΡΑΒΙΚΑ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΟΙΟΘΕΣΙΑ: αυθεντικά μικρασιατικά
«sphinx» Ο ΠΡΩΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΕΚΟΣ ΤΖΑΖ

ΚΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΣΤΟΥ ΜΠΑΡΚΟΥ

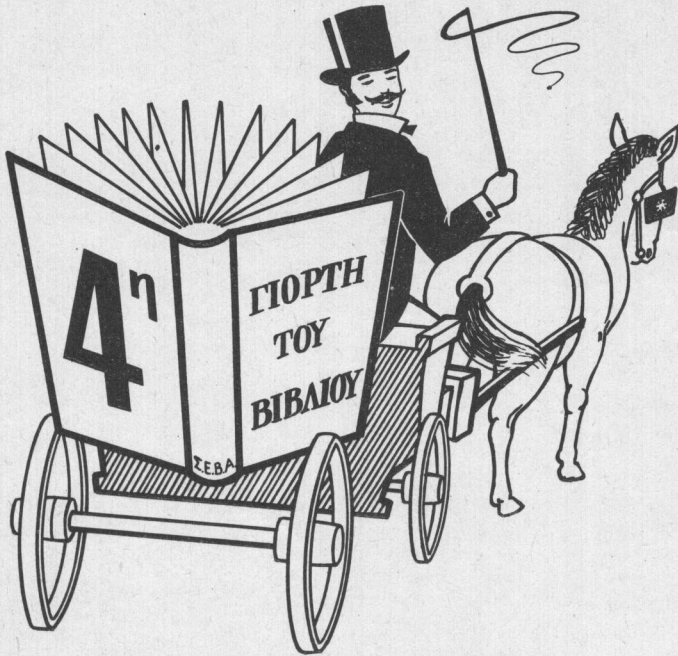
«Τώρα, 7 σκόδα κομμάτια» Ο ΝΕΟΣ ΔΙΕΚΣ ΤΖΑΖ τών:

ΑΛΕΣΙΟΥ ΤΡΑΝΤΑΛΙΔΗ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗ ΖΩΗ

ΚΑΙ ΤΩΡΑ ΝΕΟ POP-11 ΜΕ ΚΑΦΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ!

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ 8 64-41484
Πλατεία τού Μαιευτηρίου Ελενας (πλευρά τού γηπέδου τού Π.Α.Ο.) ΣΤΟΥΣ ΑΜΠΕΛΟΚΗΤΙΟΥΣ
ΠΟΛΙΣΗ ΧΟΝΔΡΙΚΗ - ΛΙΑΝΚΗ

ΕΠΙΣΚΕΥΘΗΤΕ ΤΗΝ
4^η
ΓΙΟΡΤΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
 αφιερωμένη στον Έλληνα συγγραφέα

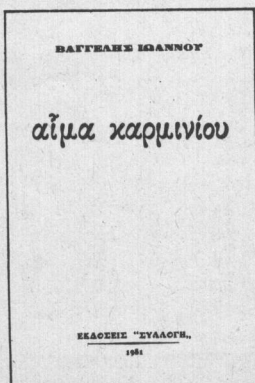

19 ΙΟΥΝΙΟΥ - 5 ΙΟΥΛΙΟΥ
 ΑΛΣΟΣ ΚΗΦΙΣΙΑΣ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ: ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ: ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΔΗΜΟΥ ΚΗΦΙΣΙΑΣ

Ώρες λειτουργίας: 6-11 π.μ. • Κυριακές: 10 π.μ.-11 π.μ.

**ΑΚΟΜΑ ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ
 ΤΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΣΥΛΛΟΓΗ»**

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

- 1) Ντίνου Θεοδωρόπουλου:
Ψυχογράφημα, ποιητική
σύνθεση
- 2) Βαγγέλη Ιωάννου:
Η άλωση των χελιδονιών
- 3) Βαγγέλη Ιωάννου:
Ήταν άνοιξη περιμένοντας
Πάσχα
- 4) Βαγγέλη Ιωάννου:
Μνήμες τον καιρό της
αδερφοσφαγής
1ο βιβλίο:
η τρέλα που καιεί

ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
 ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΛΛΟΓΗ»
 ΓΕΡΑΚΗ 29 - ΠΑΤΗΣΙΑ
 ΤΗΛ. 20.14.411

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
 ΑΔΕΛΦΩΝΤΟΛΙΔΗ

Έκδόσεις - Βιβλιοπωλείο
 Σόλωνος 71 - Τηλ. 36 11 318

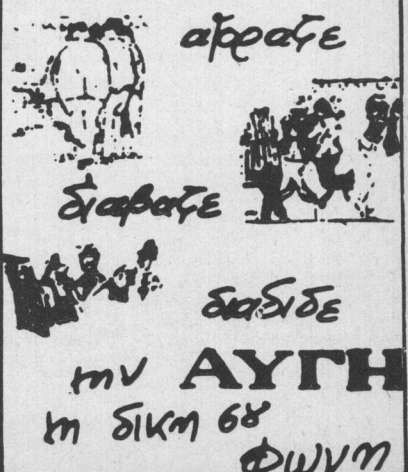
Χέλντράιχ - Μηλλιαράκη. Λεξικό των δη-
 μωδών ονομάτων των φυτών της Ελλάδος.
 Το περίφημο Λεξικό που έχει διεθνή ακτι-
 νοβολία, συνταγμένο από τους δύο κορυ-
 φαίους βοτανολόγους και καθηγητές του
 Πανεπιστημίου πριν εκατό χρόνια. Φωτομη-
 χανική ανατύπωση Δρχ. 350.

Πουκεβίλ, Ταξίδι στο Μοριά. Το περίφημο
 περιηγητικό του Γάλλου ιστορικού γιατρού
 και διπλωμάτη, που ταξίδεψε στη χώρα μας
 και υπέστη ως αιχμάλωτος των Τούρκων
 πολλές κακουχίες τό 1805. Μετάφραση Όλ-
 γας Ρομπάκη - Έλένης Γαρίδη. Έπιμέλεια -
 εισαγωγή Τάσου Βουρνά Δρχ. 450.

Θανάση Βακαλιού, ύφηγητή του Πανεπι-
 στημίου της Βουδαπέστης, δρος Φιλοσοφί-
 ας. 'Ο άνθρωπος μέσα από τή κίνηση της
 'Αριστεράς. 'Ανάλυση της προσωπικότητας
 του κομμουνιστή. Ένα βιβλίο που άπαντά
 θετικά και στο έρώτημα αν ό ύπαρκτός σο-
 σιαλισμός περικλείει στους κόλπους του τίς
 δυνάμεις της άλλαγής Δρχ. 200

Τάσου Βουρνά 'Ιστορία της Νεότερης και της
 Σύγχρονης Ελλάδας. Τρεις αυτότελεϊς τόμοι
 που αναφέρονται στά πολιτικά, κοινωνικά
 και πολιτιστικά δεδομένα της χώρας από τό
 1821 ως τό 1945. 'Η σειρά που κατέκτησε χι-
 λιάδες αναγνώστες σέ έπανελημμένες έπα-
 νεκδόσεις τώρα και σέ έκδοση βιβλιοδετη-
 μένη μέ κομμό κάλυμμα άπό πανί. Οί τρεις
 τόμοι σελίδες 2000 περίπου Δρχ. 1.800

ΚΑΘΕ ΠΡΟΙ

Παναγιώτης Μουλλάς

'Από τή μεριά του Φλωμπέρ

Ce qui jusqu' à Flaubert était action devient impression
Marcel Proust (1920)

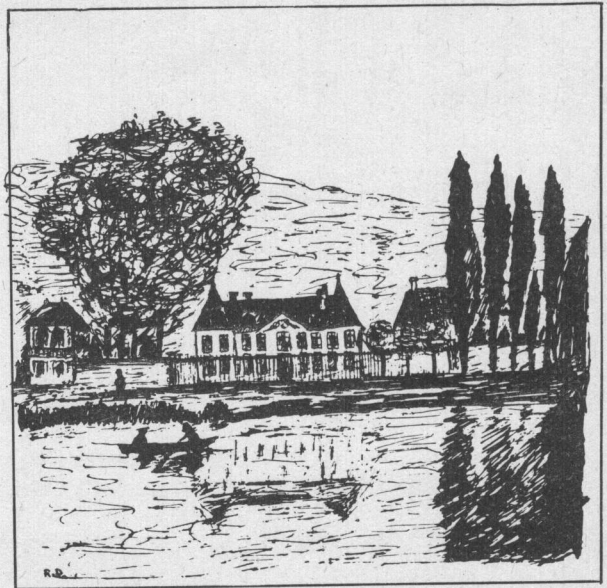
I

Τιμητική προσφορά στά εκατόχρονα τής *Αισθηματικής άγωγής*, ή έλληνική αυτή μετάφραση πρωτοκυκλοφόρησε στά 1971. Θυμάμαι τήν άτμόσφαιρα τής έτοιμασίας τής: μιά διάχυτη αίσθηση κλειστού όριζοντα (ή δικτατορία φαινόταν τότε νά σταθεροποιείται), ένα σιωπηλό άναγνωστήριο στό βραζιλιάνικο σπίτι τής παριαινής Φοιτητούπολης (ό Μάης του 1968 μόλις είχε καταλαγιάσει), μιά επίμονη φυγή μέσ στην ίστορία (ή εποχή εύνοουσε τίσ αντικειμενικές συστοιχίες). Άλλά τό πρόβλημα ήταν κυρίως ή κατάκτηση του ξένου κειμένου. Γιά τό μεταφραστή: πρόβλημα άυτοσυντήρησης μέσα σ' ένα ξενόγλωσσο περιβάλλον· και κατάκτηση μέ τήν έρωτική σημασία τής λέξης.

Σήμερα ή μετάφραση αυτή ξαναπαρουσιάζεται διορθωμένη και δουλεμένη άπ' τήν άρχή. Στο μεταξύ τά εκατόχρονα του θανάτου του Φλωμπέρ επισκίασαν τά εκατόχρονα του βιβλίου του. Έορτασμοί, διεθνή συνέδρια, «ήμέρες εργασίας», εκδόσεις, επανεκδόσεις, άφιερώματα περιοδικών: ή βιβλιογραφία του Γάλλου συγγραφέα άβγατίζει όλοένα. Άναφέρω έδώ, μόνο για τά τελευταία χρόνια, τά συνέδρια τής Ρουάν (1969), του Καναδά (1973) και του Σεριζύ (1974), παραλείποντας, φυσικά, τίσ ποικίλες εκδηλώσεις του «έτους Φλωμπέρ» (1980). «Μιά εκπληκτική μεταθανάτια μοίρα»: έτσι υποτιτλοφορούσε ένα άφιερώμα τής ή γαλλική έφημερίδα *Le Monde* (25 Άπριλίου 1980). Πραγματικά, άν τό κάλοσκεφτούμε, δέν υπάρχει άλλος συγγραφέας του 19ου αιώνα που νά εισβάλλει τόσο κυριαρχικά στον αιώνα μας και που ν' ανταποκρίνεται τόσο άμεσα στην προβληματική τής εποχής μας. Πώς έξηγείται μιά τέτοια «μεταθανάτια μοίρα»;

Είναι γεγονός ότι, δημοσιεύοντας μόνο πέντε βιβλία όσο ζούσε, ο Φλωμπέρ δέ φανέρωσε τή συγγραφική του φύσιονομία σε όλες τίσ διαστάσεις τής. Τό

* Άπόσπασμα άπ' τή νέα ξαναδουλεμένη έκδοση τής *Αισθηματικής άγωγής* του Φλωμπέρ (χρονολογία, προλεγόμενα, μετάφραση, σημειώσεις Παν. Μουλλά) που κυκλοφορεί προσεχώς στίς εκδόσεις «Όδυσσέας».

Τό σπίτι του Φλωμπέρ στό Κρουασέ

Λεξικό των κοινοτοπιών και τά νεανικά έργα του, καμιά σαρανταριά πεζά κείμενα κάθε είδους γραμμένα πριν άπ' τό 1845, είναι γνωστά μόλις άπ' τό 1910, δηλαδή άπ' τήν πρώτη έκδοση των Άπάντων του (L. Copard, 1909-1954). Η συνολική παρουσίαση τής περίφημης άλληλογραφίας του άποτελεί επίσης έργο του αιώνα μας (άφήνω που άκόμη δέν ολοκληρώθηκε στην *Pléiade* ή προσπάθεια του Jean Bruneau ν' άπαλλάξει τήν άλληλογραφία αυτή από τίσ σεμνότητες έπεμβάσεις των προηγούμενων έκδοτών τής). Τέλος όρισμένα σημαντικά χειρόγραφα, σχεδιάσματα και πρόχειρα «σενάρια» έργων του συγγραφέα γνωστοποιήθηκαν μόλις πριν από μερικές δεκαετίες (M.-J. Duguy, 1950). Έχουμε λοιπόν νά κάνουμε μ' έναν νέο και άγνωστο Φλωμπέρ, ανακάλυψη του αιώνα μας; Θά ήταν υπερβολή νά υποστηριχτεί κάτι

ὁ Λογοτεχνικός Πολίτης

Φυσικά, τὰ παραπάνω γράφονται ειρωνικά. Κι ὥστόσο ὁ μυθιστοριογράφος δὲ διστάζει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τούς ἥρωές του καὶ νὰ ἐπαμιστεῖ τὴν ἀσημαντότητά τους ὡς ἔσχατη ἐκδήλωση αὐτοθυσίας ἢ αὐτοκριτικῆς. Οἱ προσεγγίσεις του εἶναι διαδοχικῆς: ὑπάρχει ἕνας Φλωμπέρ-Κυρία Μποβαρύ, ἕνας Φλωμπέρ-Φρεντερίκ Μορώ, ἕνας Φλωμπέρ-Μπουβάρ καὶ Πεκυσέ (ἡ ἀνοησία τῶν δυὸ τελευταίων εἶναι καὶ δική του, ὁμολογεῖ). Ἀποτέλεσμα: ὁλόκληρος ὁ κόσμος τοῦ Γάλλου συγγραφέα, δράμα καὶ δράση μετριότητων, ἀποπνέει μετριότητα. Ὁ R. Descharmes ἔδειξε κιόλας ἀπ' τὸ 1921 πὼς τὸ *Λεξικό τῶν κοινοτοπιῶν* δὲ συνδέεται μόνο μὲ τὸ *Μπουβάρ καὶ Πεκυσέ*, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ κείμενο πού τροφοδοτεῖ χωρὶς ἐξαιρέση ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Φλωμπέρ, ἀκόμη καὶ τὴν ἀλληλογραφία του. Παράλληλα φανερώνεται κι ἕνα δευτέρου θεματικὸ μοτίβο: ἡ ἀηδία γιὰ τὴ σύγχρονη ἐποχή. Θ' ἀκριβολογούσαμε περισσότερο ἂν μιλούσαμε γιὰ σύγχρονη ἀστική πραγματικότητα: οἱ λέξεις «ἀστός» καὶ «ἀστικός», συνώνυμες τῆς χυδαιότητος καὶ τῆς ἀνοητολογίας, ἐπανερχονται ἐπίμονα ἐδῶ θυθίζοντας τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀνάλυσης σ' ἕνα τέλμα δυσκινησίας, παθητικότητας καὶ ἀδιεξόδου.

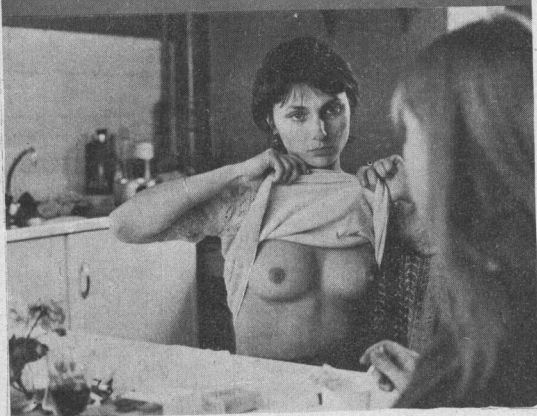
Ἔτσι παράγονται τὰ ὠραία, νωθρά μυθιστορήματα τοῦ Φλωμπέρ («παράλυτα» τὰ ὀνόμασε χαρακτηριστικά ὁ Μαλωῦ): ἀργόσυρτα καὶ ἀργόστροφα, μὲ μεγάλες μάζες σκιᾶς ἐπάνω τους (ἀσημαντοὺς ἥρωες, στατικές περιγραφές, κοινοτοπίες), μὲ ἀνασταλτικὸς μηχανισμούς πού ἐπιδραδύνουν τὴ δράση καὶ θεσμοθετοῦν τὴν ἀδράνεια. Διαδοχικῆς εἰκόνες-σκηνές, πολλές φορές χωρὶς λογικὲς διασυνδέσεις μεταξὺ τους, ἐξασφαλίζουν τὴν ἐξέλιξη τῆς πλοκῆς. Κάποτε οἱ περιγραφές τείνουν ν' αὐτονομηθοῦν· ὁ διάλογος

ἐναλλάσσεται μὲ τὸν πλάγιο ἢ μὲ τὸν ἐλεύθερο πλάγιο λόγο· οἱ σιωπές ἀνοίγουν μεγάλα κενὰ σάν τὸ περίφημο «λευκό» τῆς *Αἰσθηματικῆς ἀγωγῆς* (γ' μέρος, ἀνάμεσα σὲ V καὶ VI κεφάλαιο) πού θαύμαζε ὁ Προύστ. Μποροῦμε ἄραγε νὰ μιλάμε γιὰ εἰρωνεία ἢ σάτιρα; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ὁ πειρασμὸς μιᾶς σατιρικῆς ἀνάγνωσης τοῦ Φλωμπέρ γεννιέται ἀπ' τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ κειμένου του, κυρίως ἀπ' τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν ἀφηγητὴ καὶ τὸ ἀντικείμενό του. Κι ὅμως ἡ ἀπόσταση (καλύτερα: ἡ ἀποστασιοποίηση) αὐτὴ ἐκμηδενίζεται ἐντελῶς ὅταν ὁ ἀφηγητὴς, ταυτισμένος μὲ τούς ἥρωές του ἢ κρυμμένος πίσω ἀπ' τὰ γλωσσικά στερεότυπα, ἀπλώνει σὲ τὸν κενὸ τῆς γραφῆς του τὰ πλάγια τυπογραφικὰ στοιχεῖα (σήματα τῆς ἀνωθυμίας, δηλαδή τοῦ συλλογικοῦ ἀπρόσωπου λόγου), σάν νὰ ἠθελε νὰ παρατηθεῖ ἀπ' τὸ ὄλογο του καὶ νὰ σωπάσει. Σ' αὐτὲς τίς στιγμές, ἀλλὰ μόνο σ' αὐτὲς, πιστεύω, δικαιολογεῖται ἡ αὐστηρότητα τοῦ Σάρτρ (1971): «Στὴν πραγματικότητα, ὁ Φλωμπέρ δὲ μιλάει σάν ἀστός· μιλάει ὡς ἀστός, γιὰτὶ εἶναι ἀστός». Ἀλλὰ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση τὸ ἐρώτημα «ποιὸς μιλάει» μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔχει σημασία. Μιλάει τὸ κείμενο μόνο του, μιλοῦν ὄλοι καὶ κανεῖς. Βρισκόμαστε σὲ τὸ στάδιο ὅπου ἡ λογοτεχνία ἀρχίζει νὰ ψελλίζει τὴ γλῶσσα τοῦ Μπέκετ: «Ἐχω νὰ μιλήσω καὶ δὲν ἔχω τίποτε νὰ πῶ, τίποτε ἄλλο ἀπ' τὰ λόγια τῶν ἄλλων». Ὁ σὺδέτερος ἢ ἀπροσπολή του. Δὲν ὑπάρχει πιά. Βγάζει τὴ μάσκα ἢ τίς μάσκες του κι ἐξαφανίζεται. Αὐλαία.

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ '81 ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

ΖΑΝ ΛΥΚ ΓΚΟΝΤΑΡ • Χ.Α. ΜΠΟΡΧΕΣ • Π.Π. ΠΑΖΟΛΙΝΙ
Φεστιβάλ Λοκάρνο

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

ΒΙΤΟΑΝΤ
ΓΚΟΜΠΡΟΒΙΤΣ
ΥΒΟΝΝΗ
ΠΡΟΚΙΠΙΣΣΑ
ΤΗΣ ΒΟΥΡΓΟΥΝΔΙΑΣ
μετάφραση: Κωστής Σκαλιόρας

ΘΕΑΤΡΟ

ΒΙΤΟΑΝΤ
ΓΚΟΜΠΡΟΒΙΤΣ
Ο ΓΑΜΟΣ
μετάφραση: Κωστής Σκαλιόρας

ΘΕΑΤΡΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΘΑΚΗ

Παν/μίου 25-29 (Ἡ Φωλιά τοῦ βιβλίου)

τηλ. 3229560

Κλεοπάτρα Λεονταρίτη

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

‘Η νεορομαντική βιοθεωρία του Καζαντζάκη

Διαμεσότητα και σωτηριολογική άμοιβαιότητα*

Γιά τον Καζαντζάκη, ο άνθρωπος (Είδος), φιλοσοφικοϊστορικά ιδωμένος, αποτελεί μία διαδικασία που συνδέει την «ουσία» με την «παρουσία» του Είναι. Ο πόνος και η άρνηση που συνεπάγεται ή όριακή φύση του όντος είναι το μυητικό «πρέπει» που από την «Σταύρωση» οδηγεί στην «Ανάσταση» (‘Ελευθερία).¹ ‘Η ύπαρξη, όσο πόνος κι αν μάς προξενεί, είναι μία «δοκιμαστική» απόπειρα αιωνιότητας. Κατά τη διάρκειά της, με άλλα λόγια, ο άνθρωπος «δοκιμάζεται», αλλά ταυτόχρονα πάνω στη διαδικασία δοκιμάζει τη γεύση της λύτρωσης (ελευθερίας)... ‘Η κοσμική διαλεκτική θεολογία του Καζαντζάκη αναγνωρίζει το θαύμα που διαπιστώνει ο Χέγκελ στη Φαινομενολογία, ότι το υπερφυσικό (Πνεύμα) συγκλίνει μέσα στο φυσικό (φαινόμενα) για να συμβάλουν στη συντήρηση της «ουσίας» του Είναι, που είναι και η κοινή τους ιδιαιτερότητα,² αλλά παράλληλα και η απόλυτη αισιοδοξία. Έτσι φτάνουμε στο μεγάλο «μυστήριο» που αποκαλύπτει ο Καζαντζάκης άρχιερέας των μυστηρίων της Ζωής, την αναγνώριση ότι:

«Τό λαμπρότερο πρόσωπο της άπελπισίας είναι ο Θεός· τό λαμπρότερο πρόσωπο της έλπίδας είναι ο Θεός».³

‘Η νέα κατηγορία Ζωή είναι μία συναρπαστική αναγκαιότητα ‘Ελευθερίας και έλευθερία θαλαμμένη από την Αναγκαιότητα. Μέσα απ’ αυτή την όπτική γωνία βλέποντας τον κόσμο και ο συγγραφέας μας μπορεί να μιλάει ταυτόχρονα για την «άπέλπιδη κοσμοθεωρία» του⁴ αλλά και για τό διονυσιακό θαύμα του μέλλοντος (έλπιδα απόλυτης έλευθερίας). ‘Η νέα θεώρηση του Είναι τον πάει, όπως λέει, «πέρα από την έλπιδα και την άπελπισία, πέρα από τά παμπάλαια σύνορα...»⁵ στην ύποσχετική, παρά τίς άρνήσεις της, «διάμεση» κατάσταση της Γής.

Βέβαια όλα αυτά, όσο παρήγορα κι αν ήχούν στ’ αυτιά, δέ σημαίνει πώς πείθουν τη λογική του συγγραφέα, που παραμένει άγρυπνη όσο ο ρομαντικός

* ‘Απόσπασμα από μελέτη της Κλεοπάτρας Λεονταρίτη, ‘Η ποίηση της ζωής, ή νεορομαντική βιοθεωρία του Καζαντζάκη, που θά κυκλοφορήσει προσεχώς από τίς εκδόσεις «Θεμέλιο».

Καζαντζάκης «όνειρεύεται». ‘Η άνικανότητά του να δει πραγματικά διαλεκτικά τό πώς αλλάζει και πώς θ’ αλλάξει ο κόσμος, τον όδήγησε στην άποδοχή του ρομαντικού «άντρισμού» (κριτική) της νιτσεικής τοποθέτησης. «‘Ας είναι καλά ο Θεοφρονιάς ο Νίτσε» γράφει κάπου στην ‘Αναφορά του ο Καζαντζάκης, «αυτός μου ‘δωκε κουράγιο να πώ: Αυτό θέλω... τό πιο δύσκολο... τό πιο άντάξιο του ανθρώπου, που δέν κλαψουρίζει, δέν παρακαλάει, δέ ζητιανεύει...»⁶ Χάρη στο Νίτσε, τον μοντέρνο όντολογικό μετασηματιστή των ρομαντικών «θανυμάτων», με γενναιοδωρία υπεράνθρωπου και γενναιοότητα ήρωα, έμαθε να παραχωρεί στην άρνηση, χωρίς θυμό και εκδικητικότητα, τό διαλεκτικό μερίδιο ζωής που της ανήκει. Ούτε σέ Θεούς κατέφυγε για να την άντιμετωπίσει, ούτε κλάφηκε σέ κανέναν για τον Πόνο της Ζωής, ούτε και ζητιάνεψε, όπως λέει, τη «χάρη» της λύτρωσης. Χωρίς άπελπισία την άποδέχτηκε ως δεδομένο του ‘Ολου (Ζωής), αλλά για να ίκανοποιήσει και την καρδιά του, που δέ συμφανεί πάντα με τη λογική, αλλά ούτε έχει και τη δύναμή της, έπλασε κι ένα «άληθο-φανές» παραμύθι που έκανε την πραγματικότητα «όμορφιά» (Τέχνη) και τη μαύρη της πλευρά «άνδρεία».⁷ Γνωρίζοντας ότι «δέν μπορεί ν’ αλλάξει την πραγματικότητα»,⁸ ότι δέν μπορεί, όπως έλεγε ο αγαπημένος του ρομαντικός Σενανκούρ, να πολεμήσει σάν τρελός την αναγκαιότητα⁹ αλλάζει «τό μάτι που βλέπει τη πραγματικότητα»¹⁰ ή, όπως έλεγε και πάλι ο Σενανκούρ, προσπαθώντας «να δει τά πράγματα σ’ εκείνες τίς σχέσεις τους που του προσφέρουν χαρά και ίκανοποίηση».¹¹ Αυτόσαρκαστικά λέει σ’ ένα άλλο σημείο:

«Θέλω ή καρδιά μου, ή καρδιά μου περισσότερο κι απ’ τό μυαλό είχε αλλάξει».¹³

‘Ο μύθος της διαλεκτικής λύτρωσης από τον πεσιμισμό και τό μίσος για την άρνηση έχει, ωστόσο, και την καλή του πλευρά: παρ’ όλη του την «Πλανερή» άλλη όψη, δείχνει στον άνθρωπο τον τρόπο να πάψει να ‘ναι «δούλος» των παθών του, να συγκεντρωθεί στην «πράξη» και ν’ αποβλέψει με κάποια έμπιστοσύνη στο νόημα που περικλείνει αναλογικά ή προσωπική του ζωή. ‘Όσο γι’ αυτό που φαίνεται στον άνθρωπο ότι είναι ή μεταφυσική (και γι’ αυτό ακαταμάχητη) πηγή της άρνησης, τό Θεό, ο άντικειμενικός Καζαντζάκης, χάρη στη μέθοδό του, τον «αίρει»

Σκίτσο του Τάση Καζαντζάκη

ἐγγελιανά μέσα στήν ὀλότητα, ὥστε νά μή τοῦ διαταράσσει τή ζωή τοῦ ἀνθρώπου μέ ἄλλοτριωτικά πάθη. Ὁ ἴδιος ὁ νέος Θεός (ἄνθρωπος) συμβουλεύει τόν ἄνθρωπο:

«Νίκησε τόν πόνο, ἀνέβα ἀπάνω ἀπό τήν ἐκδίκηση, λυτρώσου! Μήν κοιτάξεις πίσω, μήν κοιτάξεις ἐμένα, τράβα μπροστά! Λευτερώσου ἀπό μένα· ὅσο μέ συλλογίζεσαι, ὅσο μέ μισεῖς, εἶσαι σκλάβος μου!».¹³

Τέλος, ὁ συγγραφέας καλεῖ τόν ἄνθρωπο νά σεβαστεῖ τή δυαδική ἰδιαιτερότητα τῆς οὐσίας του καί νά κάμει τή Γῆ «τῆς ὑπομονῆς τ' ἀλώνι»,¹⁴ γιατί κάθε ἄλλη διέξοδος στό πρόβλημα, εἴτε πρὸς τούς Θεούς, εἴτε πρὸς τίς ἰδέες, εἴτε στόν ἐγωισμό μας, ὀδηγεῖ στή μή-Πράξη (νυχιλισμό). Μᾶς θυμίζει ζωηρά μέ ὅλα τοῦτα τόν Νίτσε πού προτρέπει τούς ἀνθρώπους νά «μείνουν πιστοί στή γῆς καί νά μήν πιστεύουν ἐκείνους πού μιλοῦν γιά ἐλπίδες τοῦ ἐπέκεινα»¹⁵ καί ἄλλα τέτοια μονοπάτια «μοναξιάς». «Ὅλα τοῦτα εἶναι «τεμπέλικα καί στεῖρα».¹⁶ «Τό ν' ἁμαρτήσεις ἐνάντια στή γῆς εἶναι τό φοβερότερο πράγμα»¹⁷ συμπληρώνει ὁ Ζαροτούστρα προειδοποιητικά. Ἡ ἁμαρτία, ἂν ὑποθεθεῖ ὅτι ὑπάρχει κάτι τέτοιο, ὑπαινίσσεται ἡ ὀντολογία τοῦ Καζαντζάκη, δέν εἶναι ἡ διβλική πτώση ἀλλά ἡ ἀντίθεσή της, τό νά μή θέλεις νά δεχθεῖς ν' ἁμαρτήσεις, νά θρεθεῖς, δηλαδή, μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἡ ἀγιότητα! Κάθε ἠθική, κάθε ἀξία, θέλει νά μάς πεῖ ὁ Καζαντζάκης μέ τούς «παράλογους» ἀντιθετικούς συμβολισμούς του, ὅταν δέν στήριζεται στή διαλεκτική τῶν ἀνταγωνιστικῶν ἀντιμετώπισεων εἶναι μισερή, ἀχρηστη καί ἀντίθετη πὸς τήν ἀγωνιστική Βούληση τῆς Ζωῆς (Γίγνεσθαι). Ἀπὸ τῶν πάντων πάντα τόν καταφατικό Λόγο τῆς Ζωῆς τοῦ Νίτσε, ὁ Καζαντζάκης ἀμείλιχτα καταγγέλλει τό μεταφυσικό «ἀγνώστο» καί τήν ἰδιοτέλεια τῆς ἐσωτερικῆς μοναχικῆς «ἐλευθέρωσης» σάν λιποταξίες ὄχι μόνο ἀπὸ τή ζωή ἀλλά καί ἀπὸ τήν ἱστορική «εὐθύνη» τοῦ Εἶδους γιά καταπολέμηση τῶν ἀναγκαιότητων, ἀλλά καί «ξεστράτισμα» ἀπὸ τήν φυσική προσταγή τοῦ εἶναι μας. Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νά εἶναι «παραγωγός» ἐλευθερίας, ἀλλιῶς δέν ἔχει λόγο ὑπαρξης. Τελικά, ὁ Καζαντζάκης φτάνει στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἠθική συνείδηση αὐτῆ καθαρῆ εἶναι μιά ἀρνητική κατάσταση ζωῆς καί ὅτιδῆποτε ὑποθάλλει

τήν ἀπομόνωση τοῦ ὄντος γιά χάρι κάποιος «ἀγιότητας» ἢ «ἀγνότητας» ἢ οὐτοπικῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας εἶναι ὁ χειρότερος ἐχθρὸς τῆς ζωντανῆς οὐσίας του:

«καί μέσ στ' αὐτιά του ἀχοῦσαν πλανερὰ, θανατερὰ τραγοῦδια·
μά ὅλα τὰ γρίκαιε αὐτός καί χαιρόνταν κι ἔβανε πλώρα, δίχως ἢ
πλήθια γλύκα τό λαμπρό μυαλό ποτέ νά ξεστρατίσει».¹⁸

Γιά τόν Καζαντζάκη ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητας συνίσταται στόν ἐγελομαρξιστικό διαλεκτικό λόγο, μίαν ἀσαφή καί συγκεχυμένη ἀπὸ μέρους του σύλληψη τῆς συγκεκριμένης διαλεκτικῆς κατηγορίας «ἀλλαγῆ μέσω συγκρούσεων». Τήν ποικιλία τῶν συγκρούσεων πού βλέπει μέσα στή φαινομενολογία τῆς ἱστορίας καί τῆς φύσης, ὁ Καζαντζάκης, ἐπηρεασμένος ἐπίσης σέ μεγάλο βαθμό καί ἀπὸ τόν ἐξελικτικό βολονταρισμό τοῦ Μπέρξον, πολώνει σέ δύο βασικές ἀντίμαχες κατηγορίες, τήν Ἐλευθερία καί τήν Ἀναγκαιότητα (ἄρνηση-θέση), πού ἔχουν τήν οἰκουμενική ἀντιστοιχία τους στήν αἰώνια στοιχειακή πάλη τῆς

1. Ν. Καζαντζάκη, Χριστός (τραγωδία), σ. 119. «Σταυρός ὑψώνεται τό σῶμα σας, ὁ Μύστες».
2. Hegel, *Phänomenologie*, 611.
3. Ν. Καζαντζάκη, Ἀναφορά, σ. 24.
4. Ὁπ. παρ., σ. 405.
5. Ὁπ. παρ., σ. 24.
6. Ὁπ. παρ., σ. 405.
7. Ὁπ. παρ., ἰδ. σημ. «Ἡ πιό ἀπέλλιδη πίστη μοῦ φάνηκε ἴσως ὄχι ἡ πιό ἀληθινή παρά ἡ πιό ἀντρέικεια».
8. Ν. Καζαντζάκη, Ἀναφορά, σ. 54.
9. Etienne Rivert de Senancourt, *Oberman* (London, 1903), σ. 140.
10. Ν. Καζαντζάκη, Ἀναφορά, σ. 54.
11. E.P. Senancourt, *Oberman*, σ. 140.
12. Ν. Καζαντζάκη, Ἀναφορά, σ. 394.
13. Ν. Καζαντζάκη, *Μέλισσα*, σ. 631.
14. Ν. Καζαντζάκη, Ὀδύσσεια, σ. 230.
15. Friedrich Nietzsche, *Zarathustra*, Μέρος Α', «Πρόλογος», τμήμα 3.
16. Ν. Καζαντζάκη, *Τελευταῖος Πειρασμός*, σ. 73.
17. Friedrich Nietzsche, *Zarathustra*, «Πρόλογος», τμήμα 3.
18. Ν. Καζαντζάκη, Ὀδύσσεια, Α 611-13.

Κλεοπάτρα Λεονταρίτη

μένο» από άσυνειδησία του πόνου (διχασμού) ζω και να τείνει προς τό Θεό (αύτοσυνειδησία-έλευθερία). «Η μεγαλοσύνη του έγκειται στην ικανότητά του «ν' άγγίζει ταυτόχρονα τά δύο άκρα και να πληρώνει τό διάμεσο χώρο», έλεγε ο Πασκάλ.²⁸ «Ο Καζαντζάκης, μέ τό ίδιο πνεύμα μιλάει για τή «φρονιμάδα τών συνόρων τής δύναμης του ανθρώπου»²⁹ και τήν όντολογική ύπευθυνότητα που ένέχει ή αιώνια ρευστότητα μιάς τέτοιας διάμεσης κατάστασης· έχοντας μάλιστα ύπόψη του τή διαλεκτική, θεϊκή προέκταση τής ανθρώπινης μοίρας, τήν πρόοδο, τήν εύχαριστεί για τήν τιμή που έλαχε στό Είδος να «προ-οδοποιεί» τόν έρχομό του Θεού (Έλευθερία):

«εύχαριστώ σε, γιατί μ' έβαλες σ' ένα επικίνδυνο πόστο να πολεμώ».³⁰

Δέν είναι μικρό, αλήθεια, τό αντί-τιμο τής 'Αγωνίας και του 'Αγώνα μας πάνω στη γή και μέσα στο χρόνο· τιμή συνάμα και άνώτατο μυστήριο, που μās καθιερώνει σαν άπόλυτους παράγοντες στα πλαίσια τής πλάσης. Μέ τόν διαλεκτικό συμβολισμό και τήν ιστορική ήθική του ο Καζαντζάκης προσπαθεί να μās άποσπάσει τό νου από τήν 'Αρνηση και τόν Πόνο και να μās κάνει να δούμε τό «θαύμα» που ένέχεται στην ανθρώπινη θέση μας: πώς δηλαδή, ένα «χαροτάξιδο» όν,³¹ ένα μοναχικό καλάμι, σε σύγκριση μέ τό σύμπαν; όπως λέει ο Πασκάλ, ανέλαβε τόν ήράκλειο ρόλο του «Λυτρωτή τής Έλευθερίας»,³² του «συμπαραστάτη του Θεού»,³³ του άνιχνευτή του «μονοπατιού που παίρνει ο Θεός»³⁴ προς τήν ποθητή άθανασία. Τό «κεντρικό όν» (Zentralwesen), όπως χαρακτηρίζει ο Σέλλινγκ τόν άνθρωπο, δέν πρέπει να έγκαταλείψει ποτέ τή συμπαντική «κεντρικότητα» του, παρόλη τήν άπαιτητικότητα μās τέτοιας «προνομιούχας» θέσης.³⁵ «Η «βαθιά μελαγχολία»³⁶ που ο Σέλλινγκ διακρίνει σύμφυτη στις δομές τής Φύσης, λόγω τής αρχέγονης, θά 'λεγε κανείς, ύπαρξης στα σπλάχνα της τής άρνησης, σκορπίζει κάπως, καθώς τό όν αναλογίζεται τόν ύψηλό του ρόλο και τή χαρά που δίνει, εκπληρώνοντάς τον, στο Θεό. «Η τραχιά κι άμετακίνητη αλήθεια, ότι «μόνο όπου ύπάρχει δυαρχία [άντίθεση] εκεί βρίσκεις και τόν δημιουργικό Λόγο»,³⁷ έχει για άντιστάθμισμά της παρήγορο τόν αντίλογο «ή χαρά πρέπει να κρύβει πόνο και ο πόνος λυτρώνεται σε χαρά».³⁸ Φτάνει να μήν ξεχνούμε, ότι για να άντλήσουμε από τόν πόνο (μας) τήν ύπαρξιακή αυτή «χαρά», πρέπει να τοποθετήσουμε «σωστά» μέσα στη ζωή και να άποδεχτούμε μέ θάρρος τίς ύποχρεώσεις που μās δένουν μαζί της έλευθερωτικά.

Όσο περιεργη ή άν φαίνεται ή διαλεκτική αυτή «χαρά», που δγαίνει μέσα από τόν πόνο, και που οι προοπτικές της είναι μόνο σισύφειος πόνος, έχει στη βάση της έναν έπαρκή λόγο, τήν άτέλεια, που διακρίνει ακόμα σε τραγικό βαθμό τίς σχέσεις τών όντων και σά συνέπεια τήν άνάγκη άγώνα, τήν άνάγκη για άλλαγή, και για τήν άλλαγή τής άλλαγής...

«Ο κόσμος θγήκε μισερός απ' του Θεού τά χέρια, χρέος να ξεκινήσω εγώ μονάχος μου να τόν ξαποτελέψω;»³⁹

«Ο Καζαντζάκης μπορεί να είναι άπολιτικός, καμιά φορά μοναχικά άκοινωνικός, έλιτιστής και ό,τι άλλο έπακόλουθο μπορεί να έχει ο ιδεαλισμός που διάλεξε

σαν όπτική του γωνία, αλλά σε ένα ζήτημα δέν έπαψε ποτέ να είναι θετικός παρατηρητής: στη διαπίστωση τής άρνησης που περιέχουν οι παρούσες δομές τής κοινωνικής ζωής και τήν άνάγκη για άλλαγή, άλλαγή που άπαιτεί σκληρό και άπειρο άγώνα, συλλογικό ή άτομικό. Για χάρη τής άλλαγής άλλαξε τή «ματιά» του, για χάρη τής άλλαξε και τήν κατεύθυνση τής βούλησης του Θεού του ίδιου, και τόν άνάγκασε να έγκαταλείψει τή μυστική του όμφαλοσκοπήση και να «έκταθει» μέσα στην ίστορία. Για χάρη αυτής τής άνάγκης για άλλαγή, άπόσπασε και τούς άτομικούς στόχους ένέργειας από τό στενό τους κύκλο (άτομική ζωή) και τούς «άνεφερε» στον ευρύτατο όντολογικό κύκλο τής είδολογικής προσπάθειας. Όπως λέει κάπου χαρακτηριστικά, παρόλη τήν ύπερβολή τής διαπίστωσης, τό ένδιαφέρον για τήν έξέλιξη τής δημιουργίας του Θεού είναι πολύ πιό μεγάλο απ' αυτό που είχε ο χριστιανικός Θεός δημιουργώντας τόν κόσμο:

«Ο καινούργιος Γραφιάς... που περισσότερο αυτός αγαπάει τόν άνθρωπο από τό Θεό».⁴⁰

Καμιά νομοτελειακή, μεταφυσική ή θεολογική ή κοινωνική αντίδραστική διδασκαλία δέν μπορεί να πείσει τόν «καινούργιο Γραφιά» να δεχτεί τό διχασμό, τόν πόνο ή τήν παθητική άποδοχή τής άρνησης, σε όποια της μορφή. Αναγνωρίζει τίς πολύ άτελείς άκόμα μορφές τών άνθρωπολογικών και κοινωνικών δομών, και παρ' όλο που οι κατάφωρες άλλοτριώσεις τους τόν κάνουν να λέει τό φαινομενικά άπαισιόδοξο εκείνο «είμαστε... δυο κουτσοσυρμένα πλάσματα»,⁴¹ από τήν άλλη, γεμάτος πεποίθηση στην «άκεραιοποιητική» δυνητικότητα του όντος, αντιπροβάλλει τό

28. Blaise Pascal, *Pensées*, Fragm. 353: «On ne montre pas sa grandeur pour être à une extremité mais bien en touchant les deux à la fois et remplissant tout l' entre-deux».

29. Ν. Καζαντζάκη, *Προμηθέας Πυρφόρος*, σ. 41.

30. Ν. Καζαντζάκη, *Άδερφοφάδες*, σ. 12.

31. Ν. Καζαντζάκη, *Όδύσσεια*, Ψ 380.

32. Fr. Schelling, *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*, VII, 411: «der Mensch ist der Erlöser der Natur».

33. H. Bergson, *Two Sources of Morality and Religion*, σ. 221: «adjuvotus Dei». Στο ίδιο χωρίο ο Μπέρξον λέει ότι ή τιμή αυτή δέν κάνει τόν άνθρωπο άλαζόνα. Αντίθετα νιώθει μεγάλη ταπεινοφροσύνη. Και δέν είναι παράξενο. «Ο άνθρωπος, στο «σιωπηλό του διάλογο μέ τόν Μοναχικό (Ένα), στον όποίο άπορροφάται όλόκληρο τό είναι του» ανακαλύπτει τήν ταπεινοφροσύνη του Παντοδύναμου που κατέβηκε μέσα στα φαινόμενα και εκφράζεται μέσω αυτών (δηλ. τής ψυχής). Πρβλ. Ν. Καζαντζάκη, *Βραχόκηπος*, σ. 37.

34. Ν. Καζαντζάκη, *Προμηθέας Πυρφόρος*, σ. 36.

35. F. Schelling, *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*, VII, 411: «Er Allein ist ein Centralwesen und soll darum auch in Centro bleiben. In ihm sind alle Digne erschaffen, so wie Gott nur durch den Menschen auch die Natur annimt und mit sich verbindet».

36. F. Schelling, *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*, VII, 399: «Tiefe Traurigkeit».

37. *Όπ. παρ.*, VII, 400.

38. *Όπ. παρ.*, έδαφ. 399 και 291.

39. Ν. Καζαντζάκη, *Όδύσσεια* Y 290-1. Πρβλ. *Όδύσσεια*, M 1156. «Θέ μου, καλά δέν τά κατάφερες, κι ο κόσμος σου ντροπή 'ναι».

40. Ν. Καζαντζάκη, *Άγγλία*, σ. 85.

41. Ν. Καζαντζάκη, *Ταξιδεύοντας, Ίταλία, Αίγυπτος...*, σ. 83.

ἐνθαρρυντικό «εἴμαστε τὰ δύο κομμάτια μιᾶς μεγάλης ψυχῆς»,⁴² πράγμα πού ξέρομε πιά τί προεκτάσεις ἔχει γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Εἴδους... Μπορεῖ τὸ συγγραφέα μας νὰ τὸν διακρίνει ἕνας διάχυτος ρομαντικός συντηρητισμός, ἀλλὰ ἡ ἀνθρωπολογικὴ του σκέψη δονεῖται ἀπὸ μιὰ «σταθερὴ ἐπανάσταση» κατὰ τῆς ἄρνησης. Τὸ πονεμένο καὶ «κουτσουρεμένο» σῶμα τοῦ Εἴδους περικλείνει μέσα του «στριμωγμένο» τὸ Θεὸ τὸν ἴδιο⁴³ (Γίγνεσθαι) ἔτσι πού παρ' ὅλα τὰ φαινόμενα, στὴν οὐσία, βασιζόμενος μόνο στὰ φαινόμενα (ἱστορία), ὁ Καζαντζάκης διατυπώνει τὴν αἰσιόδοξη προφητεία γιὰ τὸ «ἀόρατο» μέλλον τοῦ Ἄνθρώπου:

«Μονάχα ὅταν βλέπω τὰ ὄρατά μπορῶ νὰ μαντέψω τί θά 'ναί ὁ Ἄόρατος· ἂν ἔλειπαν αὐτά, θά 'μουν χαμένος».⁴⁴

Ὁ Θεὸς πού ὁ Καζαντζάκης ἔκανε στόχο προσανατολιστικό τῆς νέας του ἀντι-θεολογικῆς πίστης γιὰ τὸ Θεὸ-Ἄνθρωπο, ὅσο μακρινός καὶ ἀδιατύπωντος κι ἂν φαίνεται, εἶναι Θεός-Ἰδέα πού βγαίνει ἀπὸ τὴν διαλεκτικὴ Ἰδέα-Πράξη τῆς ἄρνησης τῆς Ἄρνησης:

«Αἶμα, φωτιά καὶ χῶμα καὶ νερὸ κι ἰδρώτας ὁ θεός μου!»⁴⁵

Αὐτὸ πού θέλει, τέλος, νὰ πει ὁ Καζαντζάκης εἶναι, ὅτι ὑπάρχει ἄρνηση κι αὐτὴ μᾶς ἐμποδίζει νὰ γίνουμε θεοὶ (ἐλεύθεροι), καὶ ὅτι ὅσο ὑπάρχει θά εἴμαστε διαιμεσότητες (διαδικασία ἀγωνιστικῆ), πού τείνουν πρὸς τὸ ἰδεῶδες (τὴν κοινωνικοποιητικὴ ἀρμονία) ἀνάλογα μὲ τὴν προσπάθεια πού καταβάλλουν γιὰ νὰ ξεριζώσουν τὴν ἄρνηση. Ἡ ἄρνηση καὶ ἡ θέση θρῆσκονται στό ἔργο τοῦ Καζαντζάκη σέ σχέση σύζευξης καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσης, ὅπως καὶ ἀπ' ὅπου καὶ νὰ τίς δεῖς· στὴν περίπτωση τῆς ἐξελιξιμότητος τοῦ πολιτισμοῦ παίρνουν τὴ μορφή τῆς συμβολικῆς «ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπινου καὶ τοῦ θείου (χρονικοῦ) πόνου, τῆς ταπεινῆς ἀδερφοσύνης»⁴⁶ τους πάνω στὸν ἀγῶνα ἰσορροπίας, ἐλευθερίας καὶ ἀναγκαιότητας. Θά κλείσουμε τὸ κεφάλαιο αὐτὸ μὲ ἕνα πολὺ ἐγελομαρξιστικὸ χωρίο τοῦ Καζαντζάκη, πού ἐπισημαίνει τὴν θετικὴ του ἀπόψιν γιὰ τὴ θετικὴ ὄψη τῶν ἀγῶνων τοῦ ἀνθρώπου πού θέλει νὰ γίνει Θεός...

«Δὲν ὑπάρχουν ἰδέες, ὑπάρχουν μονάχα ἄνθρωποι πού κουβαλοῦν τὶς ἰδέες· κι αὐτὲς παίρνουν τὸ μῦθ τοῦ ἀνθρώπου πού τὶς κουβαλεῖ».⁴⁷

Σκέψη πού μᾶς φέρνει στό νοῦ τὰ λόγια τοῦ Meisner ὅτι «οἱ ἱστορικὲς ἰδέες δὲν εἶναι μόνο σκέψεις, εἶναι κατὰ πρῶτο λόγο τάσεις, στίς ὁποῖες βαθαίνει περισσότερο ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀναγκῶν τῆς βούλησης καὶ τοῦ αἰσθήματος παρὰ τῆς διανόησης».⁴⁸

Ὅσο ἡ «ἀνάγκη» πιέζει τὸν ἄνθρωπο, θά ἐξεγείρεται, θά ἀντιδρᾷ καὶ θά δρᾷ ἐλευθερωτικά. Κάθε πρόοδος, πιστεύει ὁ Καζαντζάκης, εἶναι μιὰ ἀντεπίθεση τῆς Βούλησης, πού μὲ «ἀγάπη» τείνει συνεχῶς στὴν ἔκφραση τῆς ζωτικῆς ἐπιθυμίας τῆς. Καὶ ἡ κεντρικὴ ζωτικὴ ἐπιθυμία τοῦ ὄντος δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν Ἐλευθερία:

«Ἡ λευτεριά δὲν ἔρχεται, ὄχι, ἀπέξω· μὰ δαίμονας ἐντός μας, καὶ μᾶς τῶναι, αὐτός κι αὐτός ἀνέσπλανος, τὸ σπλάχνο!»⁴⁹

Ἄλλὰ, ἐπαναλαμβάνουμε γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ, ἡ ὀργανικιστικὴ αὐτὴ τάση τοῦ Ἑγῶ, δὲν συνίσταται ἀποκλειστικά στὴν ἐπιθυμία αὐτοβεβαίωσης τοῦ «σπλάχνου» τῆς, ἀλλὰ καὶ στὴν παράλληλη «ἀνεσπλάχνη» ἀναγκαιότητα νὰ μάχεται ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσει νὰ ἀγνοήσει τὴν μυστικὴ ἀπρόσωπη ὑπερουσία του. Ὅπως λέει ὁ μεγάλος ἀγγλὸς ὀργανικιστῆς μυθιστοριογράφος Λῶρενς «ἡ βασιλεία τῆς ἀγάπης πέρασε καὶ ἐπανερχεται ἡ βασιλεία τῆς δύναμης». Ὁ διανοούμενος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ὅπως καὶ ὁ καλλιτέχνης, εἶναι «δυστυχημένη συνείδηση» μὲ τὴν διαλεκτικὴ σημασία τοῦ ὄρου, δὲ γνωρίζει δηλαδὴ τὸ «σπλάχνου» τοῦ ἀνάπαυλα, πού σημαίνει δὲν πραγματοποιεῖ τὴν ἰδεώδη «ταυτότητα». Σὴν τὸν ρομαντικὸ πρόγονό του, δέχεται τὴν ἀποθῆωση τοῦ Ἑγῶ (ὑποκειμενισμός) χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀρκεσθεῖ στὸν τιτανισμό του, πού τὸν καρφώνει στό βράχο τῆς ἀφαίρεσης ἀπὸ τὰ πράγματα (κοινωνία). Ὁ μοντέρνος, ἀλλὰ παράλληλα καὶ ρομαντικὸς ὀργανικιστῆς, δὲν μπορεῖ νὰ χωρέσει στό ρόλο τοῦ ρεαλιστῆ οὔτε, ὅμως, καὶ τοῦ outsider, ἀποκλειστικά. Δέχεται νὰ κλειστεῖ κατὰ τεῖχη τῆς τέχνης, ὄχι ὅμως σὴν περιθωριακός, ἀσχετος πολίτης τῆς «παρακμασμένης» πολιτείας πού δὲν κουράζεται νὰ δάλλει ἐναντίον τῆς· ζητᾷ νὰ παίξει τὸν ρόλο τοῦ «ἐνσωματωμένου» ἀπόλυτα στὰ πολυπλοκα διαλεκτικὰ δίχτυα τῆς Πολιτείας, καὶ ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ τὴν προβάλλει μέσα στό ἔργο του σὰ δεσπύζουσα θεματικὴ – ἴσως τὴ μόνη – διάστασή τῆς. Ἡ στάση του, τυρανιστικὴ καὶ ἀντιφατικὴ, εἶναι, ὅπως λέει καὶ πάλι ὁ Λῶρενς στὴ μελέτη του *Ἡ Φαντασία τοῦ Ἀσυνείδητου*, «μιὰ ἀέναη ταλάντευση ἀνάμεσα σέ μιὰ περηφάνη ἡμνολόγηση τῆς ἀτομικῆς αὐτονομίας καὶ μιὰ πείνα γιὰ κοινωνικὴ ἀκεραΐωση». Ἡ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω ἕναν ὄρο τοῦ μεγάλου κριτικοῦ τῆς λογοτεχνίας Ἄουερμπραχ, ὁ Καζαντζάκης εἶναι ἕνας «τραγικὸς ρεαλιστῆς», πού ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά γυρίζει «κριτικά» τὴν πλάτη στὸν σύγχρονο ρεαλισμὸ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνῶ καταφάσκει «αὐτοβιογραφικά» (ἐξομολογητικά) τὴν οὐσία (Ἑγῶ), προσπαθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν τύψη καὶ ὀδύνη γιὰ τὴν καταδίκη καὶ «ἀπώλεια» τοῦ «ἀντικειμένου» νὰ ἀρθεῖ προφητικά σέ μιὰ ἄχρονη προοπτικὴ τοῦ «πραγματικῆς». (Πράξη).⁵⁰

42. Ν. Καζαντζάκη, *Βούδας*, σ. 469. «Στρίμωξε σ' ἕνα πλάσμα τὸν πλάστη, σ' ἕνα κορμί τὴν ἄπεραντοσύνη».

44. Ν. Καζαντζάκη, *Ὁ Φτωχούλης τοῦ Θεοῦ*, σ. 44.

45. Ν. Καζαντζάκη, *Ὀδύσσεια*, Ο 939. Πρὸβλ. Σ 357-9, Μ 1168, Μ 1196-1200, Μ 1209, Μ 1213-18 κ.ά.

46. Ν. Καζαντζάκη, *Βραχόκηπος*, σ. 37.

47. Ν. Καζαντζάκη, *Ἀδερφοφάδες*, σ. 257.

48. Ἀναφέρεται στὸ Karl Borries, *Die Romantik und die Geschichte*, σ. 8.

49. Ν. Καζαντζάκη, *Προμηθεὺς Ἀνόμενος*, σ. 198.

50. Βλέπε γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ μοτίβα λογοτεχνικῆς καὶ κοινωνιολογικῆς ἀνάλυσης τοῦ κειμένου τὸ ἔργο τοῦ John Ott, *Tragic Realism and Modern Society. Studies in the Sociology of the Modern Novel*. University of Pittsburgh Press, 1977. (Ἰδιαίτερα τὸ κεφάλαιο Δ', πού ἔχει τὸν τίτλο «Τραγικὸς Ρεαλισμὸς καὶ πολιτικὸ μυθιστόρημα», σσ. 40-9).

“Οψεις τῆς «θεματικῆς κριτικῆς» τοῦ Σταρομπίνσκι

Τό μικρό αυτό σημείωμα ἀποβλέπει κυρίως στήν ὀριοθέτηση τοῦ κριτικοῦ προγράμματος τοῦ J. Starobinski. Ἡ κριτική σχέση, γραμμένη στά 1967, ἐγγράφεται στή σφοδρή διαμάχη, πού ξέσπασε δυό χρόνια πρὶν καί συγκλόνησε τά γαλλικά γράμματα, ἀνάμεσα στή «νέα» καί «παλιά» κριτική. Ὡς τώρα ἀκόμη, πολλοί ἔχουν τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ «νέα κριτική» ταυτίζεται κατά κάποιον τρόπο μέ τό νεο-φορμαλισμό, ξεχνώντας ὅτι, στή Γαλλία τουλάχιστον, στή δεκαετία 1950-60 πρωτοστατοῦσε στήν ἀνανέωση τῆς προσέγγισης τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων ἡ λεγόμενη «θεματική» κριτική. Τό κοινό στοιχεῖο πού διατρέχει τό νεο-φορμαλισμό καί τή θεματική κριτική εἶναι ἡ ἐγκατάλειψη τῶν ἀξιολογικῶν κριτηρίων καί ἡ ἀναζήτηση σταθεροτέρου ὑπόβαθρου· παρόλη τήν καλή διάθεση καί ἀπό τά δύο μέρη νά συγκατοικήσουν στό χώρο τῆς «νέας κριτικῆς»¹, θεματική κριτική καί νεο-φορμαλισμός ἀκολουθοῦν διαφορετική πορεία ἔχοντας διαφορετικούς σκοπούς.

Ἐδῶ θά περιοριστοῦμε σέ μιά μικρή ἐπισκόπηση τῶν θέσεων καί τῶν τάσεων τῆς θεματικῆς κριτικῆς, καθῶς καί τοῦ κριτικοῦ ἔργου τοῦ Σταρομπίνσκι. Ἡ σάθμευση σ' αὐτό τό χώρο ἐπιβάλλεται ἀπό τό γεγονός ὅτι, σήμερα, στή νεοελληνική κριτική, εἰσάγονται τά τελευταία μοντέλα, γενικευμένα σχήματα τῆς δομικῆς, σημειολογικῆς, σημειωτικῆς ἀνάλυσης πού σαρκώνονται μ' ἕνα στοχασμό ὁ ὁποῖος συχνά μᾶς παραπέμπει, συγκεχυμένα, στήν προβληματική τῆς θεματικῆς κριτικῆς καί, ἀκόμη συχνότερα, στήν ἱμπρεσιονιστική κριτική.

Ἡ θεματική κριτική ὀφείλει τήν ὀνομασία στή λέξη *θέμα*· δυστυχῶς, ὁ ὄρος αὐτός εἶναι ἀσαφής καί συνοδεύεται πολλές φορές καί ἀπό ἄλλους συγγενεῖς ὄρους, ταυτόσημους σχεδόν γιά τούς χρήστες τους. Μιά πρώτη σύγχυση καί συνάμα προσπάθεια διάκρισης τῶν ὄρων, ἐπιχειρεῖται στόν τομέα τῆς θεματολογίας. Ὁ ἴδιος ὁ Σταρομπίνσκι, μιλώντας γιά τίς «θεματικές μελέτες», λέει ὅτι

«χαρακτηρίζονται ἀπό τή σχετική περιστολή τοῦ ἐιδικοῦ ἀντικειμένου τῆς προσοχῆς τους καί

συνάμα ἀπό τήν ἔκταση τοῦ χώρου ὅπου ἐξετάζεται αὐτό τό ἀντικείμενο: ἐπιλέγοντας ἕνα *μοτίβο* θέτουν συγκεκριμένα ὄρια, ἀλλά ταυτόχρονα ἀνοίγουν ἕνα ὀλόκληρο πεδίο ἔρευνας. Μποροῦν νά μείνουν ἐγκλειστες μέσα στό ἔργο ἑνός συγγραφέα, νά ἐπεκταθοῦν συγχρονικά σέ μιά ὀλόκληρη ἐποχή ἢ, ἐντέλει, ν' ἀκολουθήσουν, στήν ἱστορική διάσταση, τήν ἐξέλιξη καί τίς μεταμορφώσεις τοῦ ἐπιλεγμένου μοτίβου: ἔτσι ἐπεκτείνονται σέ μιά πνευματική ἢ ποιητική παράδοση. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ θεματική κριτική θά ὀριστεῖ ὡς ἡ *διαχρονική* ἱστορία τῶν ἰδεῶν, τῶν εἰκόνων ἢ τῶν συμβόλων· εἶναι ἡ *Stoffgeschichte* καί ἡ *Problemgeschichte* τῶν Γερμανῶν· εἶναι μιά ἀπό τίς πτυχές τῆς *History of Ideas* τῶν Ἀγγλοσαξόνων. Αὐτός ὁ θεματισμός, ὅπως βλέπουμε δέν εἶναι καινούριος· ἂν ἀκολουθήσουμε τήν ἐξέλιξη μιάς μυθικῆς μορφῆς ἢ ἑνός προβλήματος (διαμέσου πολλῶν αἰώνων ἢ σέ μιά μικρότερη διάρκεια) μποροῦμε νά διαβάσουμε σ' αὐτή τήν ἐξέλιξη τούς μετασχηματισμούς τοῦ πνεύματος τῆς κοινωρίας ἢ τοῦ πολιτισμοῦ. Χωρίς νά χάνουν διόλου τήν ἀξία τους ὅταν τίς παρατηροῦμε μεμονωμένα, οἱ μεταλλαγές τοῦ θέματος παίζουν ἐπιπλέον ἕνα ρόλο ἀποκαλυπτικό: κατορθώνουμε νά κατανοήσουμε μιά σφαιρική διακίνηση, ἕνα συλλογικό μετασχηματισμό, ἂν καταγράψουμε τίς διακυμάνσεις μιάς «μεταβλητῆς». Σύμφωνα μέ αὐτή τήν ἀποψη, ἡ θεματική κριτική εἶναι λογοτεχνική ἱστορία πού τή διατρέχει ἕνα καθοδηγητικό νῆμα, ἱστορία πού ἐξειδικεύεται καί ἀποκτᾶ βάθος»².

1. Ἐνδεικτική προσπάθεια συγκατοίκησης ἀποτελεῖ τό συνέδριο στό Διεθνές Πολιτιστικό Κέντρο τοῦ Cerisy-la-Salle, ἀφιερωμένο στίς «Σύγχρονες τάσεις τῆς κριτικῆς» (2-12 Σεπτεμβρίου 1966).

2. J. Starobinski, «Considerations sur l'état présent de la critique littéraire», περ. *Diogene*, 74 (1971), σελ. 67-68.

J. Starobinski

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΧΕΣΗ

μετάφραση: Βαγγέλης Μπιτούρης

Ἡ πρόσφατη διαμάχη¹ γύρω ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἔχει τὸ προτέρημα ὅτι μᾶς ὑποχρεώνει νὰ διατυπώσουμε ξεκάθαρα ὁρισμένες θεωρητικὲς θέσεις. Ἔτσι κανεὶς δὲ θὰ διαμαρτυρηθεῖ βλέποντας ν' ἀποκρυσταλλώνονται οἱ ἀπόψεις, ἔστω καὶ μὲ τὸ τίμημα κάποιων ξεσπασμάτων πολεμικῆς. Κάθε δηλωμένη τοποθέτηση ρίχνει λίγο φῶς, ἂν ὄχι πάντοτε στὰ θεμελιώδη προβλήματα, τουλάχιστον στὰ ἀμφισβητούμενα σημεῖα τὰ ὁποῖα, ἐνάντια στὴ μόδα ἢ χάρις σ' αὐτὴ, φανερόνουν τὴς ἐφήμερες ἀντιδικίες καὶ συγχύσεις.

Θεωρία, μέθοδος: αὐτοὶ οἱ δύο ὄροι, πού δὲν ἐπικαλύπτονται, θεωρήθηκαν πολὺ συχνὰ ἀνταλλάξιμοι. Ἄν τούς ἐξετάσουμε προσεκτικά, θ' ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἡ σημασία καθενὸς ἀπὸ τούς ὄρους αὐτούς παραμένει ἀκόμη διαφορῶμενη. Ἡ θεωρία, ὑπὸ μιὰν ὁρισμένη ἔννοια, εἶναι μιὰ ὑπόθεση πού προδικάζει τὴ φύση καὶ τὴς ἐσωτερικῆς σχέσεις τοῦ ἐξεταζόμενου ἀντικειμένου: ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὑποστηρίχθηκε δικαιολογημένα ὅτι στίς φυσικὲς ἐπιστῆμες ἢ θεωρία προηγεῖται ἀναγκαστικά τῆς ἀνακάλυψης. Ὅμως, ὑπὸ μιὰν ἄλλη ἔννοια, περισσότερο συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐτυμολογία, ἢ λέξι θεωρία φανερόνουν τὴν κατανοοῦσα θέαση ἑνὸς συνόλου τὸ ὁποῖο ἔχει ἤδη διερευνηθεῖ, τὴ γενικὴ θεώρηση ἑνὸς συστήματος πού διέπεται ἀπὸ μιὰ ἔλλογη τάξη. Στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας ἢ «θεωρητικῆς» ἐξέταση τῆς παραγωγῆς τοῦ παρελθόντος συμβαίνει νὰ ἐπηρεάζεται σημαντικά

ἀπὸ τὴν ἐξίσου «θεωρητικῆ» πρόθεση τοῦ μελλοντικοῦ μας ἔργου. Ἀποκρυπτογραφούμε τὸ παρελθόν μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ τὸ ὀδηγοῦμε ἀναγκαστικά σ' ἕνα μέλλον, τὸ ὁποῖο προκαθορίζεται ἀπὸ τὸ θέσπισμα τῆς βούλησής μας· θέλοντας νὰ ξεπεράσουμε καὶ νὰ προεκτείνουμε τὴς καταβολές μας, τὴς κατευθύνουμε ἔτσι ὥστε νὰ συμφωνοῦν μὲ τὴς ἐπιθυμίες μας καὶ, μερικὲς φορὲς, μὲ τὴς αὐταπάτες μας. Ἔτσι, προικίζουμε τὴν ἱστορία μ' ἕνα νόημα σὸ ὁποῖο, ὑποτίθεται, ὑποτασσόμαστε. Ὅσο γιὰ τὴν κριτικὴ μέθοδο, αὐτὴ πότε ἐπιδιώκει νὰ κωδικοποιήσει εὐσυνεΐδητα ὁρισμένα τεχνικά μέσα, καὶ πότε ἀναπτύσσεται, ὑπὸ μιὰν εὐρύτερη ἔννοια, ὡς στοχασμὸς γιὰ τούς σκοπούς, τούς ὁποίους ὀφείλει ἢ ἴδια νὰ προτείνει, χωρὶς νὰ ἐκφράζει δογματικά τὴς ἀπόψεις τῆς γιὰ τὴν ἐπιλογή τῶν μέσων.

Ὅπως καὶ νὰ εἶναι τὰ πράγματα, ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ σημερινὴ διαμάχη ἔρχεται σὸ προσκλήνιο κάπως καθυστερημένα. Ἡ «νέα κριτικῆ», ἂν ὑπάρχει, δὲν ἀναγγέλθηκε ἀπὸ καμιά προγραμματικὴ δήλωση· ξεκίνησε ἐπιδιώκοντας νὰ κατανοήσει καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ λογοτεχνικά ἔργα μὲ τὸν τρόπο τῆς ζήτησαν νὰ λογοδοτήσει ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἀπὸ τὴ μεριά τῆς ὑπεράσπισης ἢ τῆς κατηγορίας, οἱ διακηρύξεις ἀρχῶν καὶ ὁ στοχασμὸς γιὰ τὴν μέθοδο προβλήθηκαν σὲ τόνο ἀπολογίας ἢ κατηγορητηρίου. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ προκληθοῦν ὁρισμένες διαστρεβλώσεις. Οἱ θεωρητικὲς ἀναλύσεις, χωρὶς νὰ ἔχουν ἤδη θέσει τὴν ἀπαραίτητη μείζονα πρόταση τοῦ συλλογισμοῦ τους, ἐφανίστηκαν ὑπακούοντας στίς ἐκκλήσεις τυχαίων περιστάσεων, (ὅπου ὅμως, μὲ τὸ δίκιο μας, μποροῦμε νὰ διαγνώσουμε μιὰ συγκαλυμμένη ἀναγκαιότητα)· γιὰ νὰ ἐξηγήσουν καὶ νὰ «θεματοποιήσουν» τούς κανόνες πού εἶχε ἀκολουθήσει σιωπηλὰ ἢ ἐφαρμοσμένη κριτικῆ. Ἡ διακήρυξη ἀρχῶν, ἀ posteriori νομιμοποιούσα ἀρχή, ἔχει ἐπίσης, ἄς μὴν ἀμφιβάλλουμε, ἀξία ἐρεθίσματος. Στὸ χωρὸ πού ἐξετάζουμε, ἢ θεωρητικοποίηση τῆς μεθόδου ἐμφανίζεται ὡς συνέπεια καὶ σάν σκιά πού ἀκολουθεῖ τὴ μακρόχρονη πρακτικὴ ἐνασχόληση, καὶ συνακόλουθα, ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ κάνει ἕνα νέο δῆμα πρὸς τὰ ἐμ-

1. Ἀναφορὰ στὴ διαμάχη ἀνάμεσα στὴν «παλαιὰ» καὶ «νέα» κριτικὴ πού ξέσπασε στὴ Γαλλία στὰ 1965. Ἡ πρώτη ἐπίσημη φάση τῆς πολεμικῆς ἀρχίζει μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ λιβέλου τοῦ καθηγητῆ τῆς Σορβόννης R. Picard: *Nouvelle critique ou nouvelle imposture* (1965). Λυδία λίθος τῶν ἐντονῶν διαξιφισμῶν ὁ Ρακίνας. Ὁ Picard εἶναι ὁ συγγραφέας τοῦ βιβλίου *La carrière de Jean Racine* (1961) καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἔκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ Ρακίνα στὴ συλλογὴ *Pléiade* (1951, 1952, 2 τόμοι). Κύριος στόχος ἡ μελέτη τοῦ R. Barthes: *Sur Racine* (1963). Ὁ P. Μπάρτ ἀνταπάντησε μὲ τὸ βιβλίο *Critique et vérité* (1966). Ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες ἀνταπαντήσεις ἀπὸ πολλὲς πλευρῆς.

έρμηνευτικής, διασχίζει τά σύνορα που χωρίζουν τούς κόσμους και φέρνει στο προσκήνιο ό,τι έχουν καταδροχθεί ή απουσία και ή λησμονία.

Πρός τό παρόν δέ μιλώ γιά καμιά από τίς μορφές τής κριτικής που συζητιούνται σήμερα: κοινωνιολογική κριτική, ψυχολογική κριτική, θεματική και φαινομενολογική κριτική, γλωσσολογική κριτική. Αυτές οι νέες προσεγγίσεις που περισσότερο προστίθενται στην παραδοσιακή ιστορική προσέγγιση παρά την εκτοπίζουν, γεννήθηκαν από την ανάγκη και τή δυνατότητα να έπεκταθεί και στή λογοτεχνία ή έρευνα κάθε επιστημονικού κλάδου που απέκτησε τό δικαίωμα να συγκαταλέγεται μεταξύ των επιστημών του ανθρώπου. Αυτές οι απόπειρες είναι γόνιμες γιά πολλούς λόγους, όχι μόνο γιατί οι επιστήμες του ανθρώπου προσεγγίζουν τό λογοτεχνικό γεγονός κάτω από μία νέα όπτική γωνία, αποκαλύπτοντας έτσι όψεις και συνεπαγωγές παραγνωρισμένες ως τώρα, αλλά γιατί σ' αυτό τό χώρο, είναι υποχρεωμένες να εγκαταλείψουν τή μελέτη τής μέσης συμπεριφοράς των ομάδων και ν' άναμετρηθούν με ό,τι πιά ελεύθερο κι έπινοητικό διαθέτει ό άνθρωπος· γιατί πρέπει να δοκιμάσουν τίς έρμηνευτικές τους άρετές πάνω στό πιά άκραίο παράδειγμα, στην εξαίρεση, όπου και συνειδητοποιούν ταυτόχρονα – ίσως καλύτερα από όποುದήποτε άλλου – τίς δυνατότητες και τά όριά τους. Ό έρευνητής αυτών των επιστημονικών κλάδων πρέπει να εξετάσει τό κύρος των τελικών αποδεικτικών τους προτάσεων και των έναργών αρχικών τους θέσεων, τή έκταση των άρμοδιοτήτων τους, τόν *ικανό* ή τουλάχιστον *άναγκαίο* χαρακτήρα των προυποθέσεων και τής αίτιοκρατίας που προβάλλουν σέ πρώτο επίπεδο, τή σπουδαιότητα (μέσα στην όλότητα) των έδραιωμένων συσχετισμών. Μέ δύο λόγια, είναι άπαραίτητο ν' αξιολογήσουμε τήν τελεσφόρηση των τελικών τους επιδόσεων, τήν αντίστοιχία τους με τό αντικείμενο. Αυτή ή αξιολόγηση κατά τή γνώμη μου, δεν υπάγεται στή δικαιοδοσία τής καθαυτής επιστημονικής τεχνικής, δεν εξαρτάται από καμιά μεθόδο. Μόνον ό χρήστης τής μεθόδου – που άναλαμβάνει τήν εύθυνη όλων των συνεπειών, χωρίς να έχει ούσιαστικά καμιά δυνατότητα προσφυγής σέ όποιαδήποτε προκαθορισμένη τεχνική – θ' άποφασίσει αν ή μέθοδος τόν ικανοποίησε ή όχι· με δύο λόγια, αν του έπέτρεψε να συλλάβει τό νόημα του έργου. Οι μέθοδοι των πιά άσθητων επιστημονικών κλάδων διαφοροποιούνται και ευαισθητοποιούνται, όταν επέμβει – στην έπαφή μας με τήν έμπειρία ή στίς θεωρητικές διαμάχες – ή κριτική τής μεθόδου, τήν όποία ή ίδια ή μέθοδος δεν προβλέπει. "Αν οι νέες μέθοδοι είναι πολύτιμες στό λογοτεχνικό χώρο, άκόμα πιά πολύτιμη θά είναι ή ικανότητα ν' άσκούμε, όποιαδήποτε στιγμή, κριτική γιά τή μέθοδο: έδώ άκριβώς φανερώνεται στην καθαρότητά του τό καθαυτό πνεύμα τής κριτικής. Αυτή ή έργήγορη, γιά μία φορά άκόμη, πρέπει να συντελείται σέ πολλά επίπεδα. Είναι άπαραίτητη ή ικανότητά μας να προικοδοτούμε τήν πρώτη κριτική τής μεθόδου, που άποβλέπει στην τελειοποίηση ενός συγκεκριμένου εργαλείου, με μία κριτική πιά ελεύθερη και πιά έγκυρη, ή όποια θά καθορίζει, σέ συνάρτηση με τήν έπιθυμητή ένότητα τής γνώσης, τίς αντίστοιχες λειτουργίες των διαφορετικών έπιμέρους εργαλείων. Αυτή ή διεργασία που θά μπορούσαμε να όνομάσουμε φιλοσοφική,

προϋποθέτει τή σφαιρική άντιπαράθεση του έργου – συνυπολογίζοντας κάθε πτυχή του – προς όλες τίς κατάλληλες έπιμέρους τεχνικές. Έννοείται δέβια, ό,τι χάρη σ' αυτή τήν άντιπαράθεση, θά προσπαθήσουμε να υιοθετήσουμε τά μέσα που ταιριάζουν στίς ιδιαίτερες άπαιτήσεις κάθε έργου· αντί να επιβάλλουμε σέ όλη τή λογοτεχνία τήν ίδια προσέγγιση, θ' αφήσουμε τό ίδιο τό ποίημα ή τό διβλίό να μάς ύποδείξουν τούς καλύτερους τρόπους προσέγγισής τους. "Όσο πιά αυθεντική παιδεία έχει ό κριτικός, τόσο καλύτερα μπορεί ν' άναγνωρίσει τίς μεταλλαγές που έχει ύποστεί στην ιστορική τής εξέλιξη ή έννοια «έργο»: κατά συνέπεια, τό status του έργου είναι ένα πρωταρχικό γεγονός, στό όποιο θά πρέπει ν' αντιστοιχεί μία έρμηνεία όσο τό δυνατό πιά εξειδικευμένη.

“Αν ήμουν υποχρεωμένος να όρίσω τήν ιδανική κριτική, θά συγκροτούσα ένα σύνθεμα μεθοδολογικής άσστηρότητας (συνδεδεμένης με τίς τεχνικές και τίς εξελέγξιμες μεθόδους της) και στοχαστικής έτοιμότητας (ελεύθερης από κάθε συστηματικό έξαναγκασμό). Οι τεχνικές, καταδικασμένες στην επανάληψη, τέμνουν όμοιογενή επίπεδα και προβάλλουν αυτό που όνομάσαμε «άντικειμενική όψη» του έργου: πολλαπλασιάζουν τίς έπιμέρους καταγραφές του. Οι τεχνικές, μόλις ύποστούν τόν τελευταίο έλεγχο, μεταδίδονται εύκολα: άνήκουν, χωρίς καμιά διάκριση, σέ κάθε άτομο που καταβάλλει τήν άπαραίτητη προσπάθεια γιά να τίς οικειοποιηθεί· αποτελούν, όπως και τά έπιτεύγματά τους, κοινό άγαθό. Στό χώρο τής τεχνικής ένας εκπαιδευμένος έρευνητής μπορεί ν' αντικαταστήσει άμέσως έναν άλλο. Η τεχνική «άποπροσσωποιεί» τούς ευσυνειδητους χρήστες της. Η «όμαδική έργασία» δεν είναι μόνο έφικτή, είναι κι έπιθυμητή: ή πληροφορηση συσσωρεύεται έτσι πιά γρήγορα. Σέ τελευταία άνάλυση, ή τεχνική μπορεί να μηχανοποιηθεί: μπορούμε να εκτυπώσουμε τό σύνολο ή ένα μέρος από τή διαδικασία της σέ μία μηχανή. "Ετσι ή έργασία του βοηθού δε διαφέρει ποιοτικά από τήν έργασία του «μάστορα». "Όποιαδήποτε στιγμή ό μαθητευόμενος μπορεί να πάρει τή σκυτάλη χωρίς να θεί σέ κίνδυνο τό αποτέλεσμα τής έργασίας.

Τά πράγματα όμως διαφέρουν με τό στοχασμό που επέλεγει και διαφοροποιεί τίς τεχνικές και άκόμη περισσότερο με τό στοχασμό που έρμηνεύει τά γεγονότα που φέρνουν στό προσκήνιο οι τεχνικές. "Ο στοχασμός αποβλέπει σέ μία ευρύτερη καθολικότητα από εκείνη που επιτυγχάνει ή τεχνική *έμπρακτη-γνώση*²⁷. προσπαθεί επίσης να δημιουργήσει ειδικότερες σχέσεις με κάθε έργο απ' όσα εξέτάζει: θέλει να είναι ταυτόχρονα πιά σφαιρικός και πιά διαφοροποιημένος. Δέχεται να ξεκινήσει από πολύ χαμηλά – δηλαδή από τήν τέλεια ά-γνώσια, από τήν πλήρη άγνοια – γιά να φθάσει στην πιά πλατιά κατανόηση, ή όποία θεωρεί τήν ύλική και μορφική είκόνα που μάς άποκαλύπτει ή τεχνική ως άποσπασματικό δεδομένο, ως μερική διαπίστωση που προσμένει τήν έρμηνεία. "Ο,τι

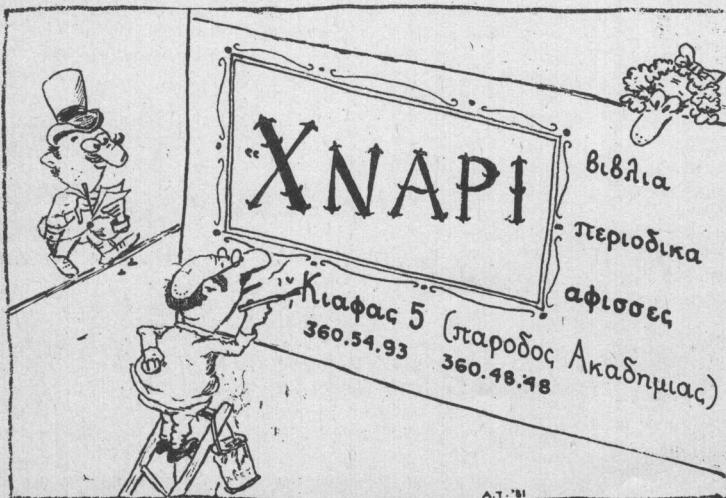
27. Savoir – faire.

ἀντιλαμβάνεται, ὅτι ἐπεξεργάζεται ὁ στοχασμός, τὸ ἀνακοινώνει· δὲν μπορεῖ ὁμως νὰ τὸ μεταλαμπαδεύσει: ἐπικαλεῖται τὴν ἔλλογη συναίνεση, τὴν ἀντίφαση, τὸ διάλογο· κανεὶς, ὥστόσο, δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ – ἐκτός ἂν ὑποκρίνεται – ὅτι συνεχίζει τὴ σκέψη ἑνὸς ἄλλου κριτικοῦ, ὅτι προεκτείνει τὴν ἴδια ἔρευνα. Ὁ ἐλεύθερος στοχασμός – ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἐλεύθερος – εἶναι καταδικασμένος νὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἡ διδασκαλία στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, συνίσταται λιγότερο στὴ μεταβίβαση μιᾶς ὀρισμένης κληρονομιάς, κάποιας ἐνόργανης ἔμπρακτης γνώσης καὶ περισσότερο στὴν ἐκκλήση γιὰ τὴν ἀσκήση τῆς ἐλευθερίας μας, ἢ ὅποια εἶναι πάντοτε ἐναρκτήρια. Ὡστόσο, ἀπορρίπτω τὴν παράλογη ἰδέα νὰ καταδικάσουμε τὴν κριτικὴ σὲ μιὰ σισυφικὴ προσπάθεια, ὅπου καθετὶ πρέπει νὰ ξαναρχίσει ἀδιάκοπα. Ἡ ἐκκίνηση τοῦ ἐλεύθερου στοχασμοῦ εἶναι φωτισμένη ἐκκίνηση: ἐφόσον, κατὰ κανόνα, δὲν ἀγνοοῦμε καμιὰ ἀπὸ τὶς προγενέστερες μελέτες, κανένα ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς τεχνικῆς ἔρευνας, εἶναι ἀδύνατο νὰ ξεκινήσουμε πάλι ex nihilo· ὁ στοχασμός ὁμως πρέπει νὰ ἐπινοεῖ τὴν ἀνέλιξή του καὶ τὴν πορεία του σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή τους, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος. Ἄν ἔχουμε τὸ προνόμιο νὰ εἴμαστε οἱ κληρονόμοι τῶν συσσωρευμένων ἐπιτευγμάτων τῶν «ἀντικειμενικῶν» τεχνικῶν, ἐδῶ, ἀπεναντίας, δὲν κληρονομοῦμε τὰ ἀποθέματα κανενός, οὔτε καν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Χρειαζόμαστε κάποια δύναμη κριτικῆς ἐμπνευσης, τῆς ὁποίας ἡ γένεση καὶ ἡ ἀπόληξη εἶναι ἀπρόβλεπτες. Γιὰ ν' ἀνταποκριθεῖ ἀπόλυτα στὴν ἀποστολή της, γιὰ νὰ γίνει λόγος πού κατανοεῖ τὰ ἔργα, ἡ κριτικὴ δὲν πρέπει νὰ παραμένει μέσα στὰ ὅρια τῆς ἐξελέγγυμης γνώσης· ὀφείλει νὰ γίνει, μὲ τὴ σειρά της, ἔργο καὶ νὰ διατρέξει τούς κινδύνους τοῦ ἔργου.

Ἔτσι ἡ κριτικὴ θ' ἀποκτήσει πρόσωπο, ἓνα πρόσωπο ὁμως πού θὰ ἔχει θητεύσει στὴν ἀπρόσωπη ἀσκητικὴ αὐστηρότητα τῆς «ἀντικειμενικῆς» γνώσης καὶ τῶν ἐπιστημονικῶν τεχνικῶν· θὰ γίνει γνώση ἑνὸς λόγου²⁸ διαμέσου τῆς ἐπανενατάξης αὐτῆς τῆς γνώσης σ' ἓνα νέο λόγο, ἀνάλυση τοῦ ποιητικοῦ γεγονότος ἢ ὅποια προδιβάζεται μὲ τὴ σειρά της στὴν τάξη τῶν γεγονότων. Δεισιδύοντας στὴν ὑλικότητα τοῦ ἔργου, ἐξερευνώντας διεξοδικὰ τὴ διάρθρωσή του, τὴ μορφικὴ του σύσταση, τίς ἐνδιάθετες σχέσεις του καὶ τίς ἐξωτερικὲς του διασυνδέσεις, ἡ κριτικὴ ἀναγνωρίζει σ' αὐτὸ ἀσφαλέστερα τὰ ἴχνη μιᾶς πράξης, τὴν ὁποία θὰ ἐπαναλάβει μὲ τὸ δικό της τρόπο· κρίνοντας αὐτὴ τὴν πράξη, ἀποδίδοντάς της τὸ διευρυνόμενο νόημα πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀλήθεια τοῦ ἔργου καὶ τίς ἐξωτερικὲς του συστοιχίες, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἐκδηλο περιεχόμενό του καὶ τὴν ἀδηλὴ ἐμβέλεια του, ἡ κριτικὴ γίνεται μὲ τὴ σειρά της πράξη, ἐκδηλώνεται καὶ ἀποκαλύπτεται γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ τῆς ἀνταπαντήσουν, στὸ μέλλον πού ἡ ἴδια προετοιμάζει, πράξεις περισσότερο διαυγεῖς καὶ μὲ μεγαλύτερο κύρος.

28. Parole· ἐδῶ ἡ διάκριση ἀνάμεσα στοὺς ὄρους γλώσσα καὶ ὁμιλία δὲ φαίνεται νὰ εἶναι δραστηρικὴ.

Οἱ σημειώσεις εἶναι τοῦ μεταφραστῆ.

GEORGES BATAILLE

Ο ΝΕΚΡΟΣ

Μετάφραση: Ἀγγελικὴ Πέτρα

ΑΓΡΑ

Πλατεία Σταδίου 5, Ἀθήνα 501, τηλ. 728 268

Τά όρια τής κριτικής

Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Όροι τοϋ λυρισμοϋ στον Όδυσσεά Έλύτη*, Κέδρος, Άθήνα 1980, σσ. 176.

...λέγω δέ, ωσπερ πρότερον ειρηται, λέξιν είναι τήν διά τής ονομασίας έρμηνείαν, ό και επί έμμέτρων και επί των λόγων έχει τήν αύτήν δύναμιν.

Άριστοτέλης, Περί ποιητικής

Τό κείμενο τοϋτο δέν πρέπει νά θεωρηθεί «κριτική τής κριτικής». Ένα τέτοιο έγχειρήμα, εκτός απ' τό όξύμωρό του, στήν προκειμένη περίπτωση θά επιβαρυνόταν από όλα τά στοιχεία τοϋ μάταιου. Μάταιο, άφού ό «κρινόμενος» είναι δημιουργός μιζς νέας γλώσσας στο χώρο τής κριτικής, και ό υπογραφόμενος, σύμφωνα μέ τό πνεϋμα τοϋ βιβλίου, άπλός αναγνώστης - ό μόνος χαρακτηρισμός στον όποιο θά συναινούσα.

Πρώτο κίνητρο τοϋ κειμένου αύτου είναι ή γοητεία πού μου προσφέρουν τά κείμενα τοϋ βιβλίου - θέλοντας όμως νά προλάβω ένδεχόμενες ένστάσεις, स्पעדω νά προσθέσω ότι δέν είναι και τό μοναδικό. Υπάρχουν και άλλα, έξίσου σημαντικά κίνητρα:

(α) Τό βιβλίο συνοψίζει, στο σύνολό τους σχεδόν, τίς θέσεις τοϋ Δ. Ν. Μαρωνίτη στο θέμα τής κριτικής άνάγνωσης τής ποιήσης. Παρέχεται έτσι ή δυνατότητα στον αναγνώστη νά παρακολουθήσει διεξοδικά τήν άναεωτική προσπάθεια τοϋ Δ.Ν.Μ. στο χώρο τής κριτικής.

(β) Έ άπονομή τοϋ βραβείου Νόμπελ στον Όδυσσεά Έλύτη, πέρα από τούς ένθουσιώδεις αλαλαγμούς και τίς

μικρόψυχες μεμφιορίες, δημιούργησε, στον ελληνικό τουλάχιστον χώρο, μία σύγχυση πού μετατόπισε τόν ποιητή από τό κέντρο του, υπερτονίζοντας όρισμένες μόνο όψεις τοϋ έργου του, μ' άλλους τούς συνακόλουθους κινδύνους για τόν ίδιο, αλλά και για τόν καλοπροαίρετο αναγνώστη. Τό βιβλίο, λοιπόν, τοϋ Δ.Ν.Μ. έρχεται τήν πίο κατάλληλη ώρα, τήν ώρα τοϋ κινδύνου, νά παίξει τό ρόλο τής ασφαλίστικης δικλείδας και νά προσφέρει έναν υποδειγματικό όδηγό άνίχνευσης και άνάγνωσης τής ποιήσης τοϋ Έλύτη.

Όστερα από τίς παραπάνω σχηματικές διευκρινίσεις νομίζω ότι άποδεσμεύομαι και μπορώ νά προχωρήσω, χωρίς κάποια συγκεκριμένη σειρά, άφου και οι τρείς λόγοι λειτουργούν παράλληλα και συνευρίσκονται.

● ● ●

Έ νεοελληνική κριτική, εδώ και πολλά χρόνια, κινείται κατά κανόνα άνάμεσα στή θεματική και λεκτική κοινοτοπία των παλαιών και στους άγύμναστους λεκτικούς άκροβατισμούς των νεοτέρων. (Αύτες οι τάσεις δέν ταυτίζονται άναγκαστικά μέ τή βιολογική ήλικία των εκπροσώπων τους). Οι πρώτοι έχουν εγκλιματιστεί σ' αύτό: οι δεύτεροι άσφυκτιούν, ή δηλώνουν πώς άσφυκτιούν. Προσπάθειες έξόδου υπάρχουν, αλλά βασίζονται κυρίως σε ξένα δάνεια ή, καλύτερα, στή μεταφύτευση των μεθόδων πού άκολουθήσε ή ξένη κριτική (μαρξιστική, φρουδική, σημειολογική, στρουκτουραλιστική κ.ά.). Τά άποτελέσματα υπήρξαν πενιχρά - οι έξαιρέσεις, αν και σημαντικές, ελάχιστα. Έ άποτυχία όφείλεται κατά κύριο λόγο στήν έλλειψη σχετικής υποδομής και στήν άγλωσσία των περισσοτέρων.

Έ άναεωτική προσπάθεια τοϋ Δ.Ν.Μ. ακολουθεί έντελώς διαφορετικούς δρόμους. Άφετηρία του είναι ή φιλολογική μέθοδος, τήν όποια όμως έχει άπαλλάξει από κάθε σχολαστικό στοιχείο. Έ άνάγνωση τής ποιήσης γίνεται μέ βάση τή γραφή και σε σχέση πάντοτε μέ αύτήν. Στή συνέχεια επικουρείται από τή γραμματολογική αλλά και έρωτική θητεία του στα άρχαία κείμενα, ή όποια διαθλάται και χρωματίζει μυστικά τήν άνάγνωση τής νεοελληνικής ποιήσης. Τίς σύγχρονες τάσεις από τό χώρο τής ξένης κριτικής σαφώς δέν τίς άγνοεί ό Δ.Ν.Μ., χρησιμοποιεί όμως στοιχεία τους μέ περισσή φειδώ και σύνθεση και μέσα από τίς δικές του γλωσσικές έπιλογές. Άντιστέκεται στον καταιγισμό των πληροφοριών, για νά διατηρήσει άναλλοίωτο τόν ζωτικό του χώρο. Έτσι περίπου θά μπορούσε νά περιγραφεί ό άντικειμενικός χάρος τής κριτικών άναζητήσεων τοϋ Δ.Ν.Μ.

Όστόσο τό δύσκολο σημείο καθορισμού, και τό πίο αποφασιστικό έξάλλου, είναι ή προσωπική έπεξεργασία των παραπάνω στοιχείων: τά εύρήματα, ή άληθμεία τοϋ έργαστηρίου του, ό,τι μ' άλλα λόγια προσδίδει στήν κριτική του σκέψη μαγεία και πρωτοτυπία. Κάθε άπόπειρα νά προσεγγίσουμε τό σημείο τοϋτο πρέπει νά θεωρηθεί ριψοκίνδυνο έγχειρήμα.

Ό Δ.Ν.Μ. συνομολογεί τούς κανόνες τοϋ ποιητικού παιχνιδιού: συμμετέχει στο παιχνίδι πού τοϋ προτείνουν τά ποιητικά κείμενα. Έχοντας άπορρίψει κάθε α priori σταθερή θέση, άποφεύγει μία παγίδα πού τό σύνολο σχεδόν των ελληνων κριτικών, στήν άκαταμάχητη έπιθυμία τους για σταθερές και καθαρές συλλήψεις, δέν κατόρθωσε νά άποφύγει.

Ξεκινώντας από τήν αρχή ότι τό κατηγορηματικό δέν είναι άναγκαστικά και τελεσίδικο, έντάσει τό έγχειρήμα του στο πλαίσιο τοϋ σχετικού. Άλλά αύτό και μόνο δέν θά άρκοϋσε αν ό Δ.Ν.Μ. δέν διέθετε καταλυτική φαντασία. Και τό στοιχείο αύτό δέν τό χρησιμοποιεί για νά στήσει θεωρητικές και νεφελώδεις κατασκευές. Άντίθετα, περιορίζει τή δράση του άποκλειστικά στο χώρο τοϋ ποιητικού κειμένου και στους έρεθισμούς πού τοϋ προσφέρει τό κείμενο. Στόχοι τής κριτικής του άνάγνωσης είναι: (α) νά άποκαταστήσει ούσιαστικό διάλογο άνάμεσα στο ποίημα και τόν αναγνώστη· (β) νά έπιση-

